

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ARNOLD J. TOYNBEE’NİN TÜRKİYE
ALGISI**

Yüksek Lisans Tezi

Uğur TURAN

Danışman

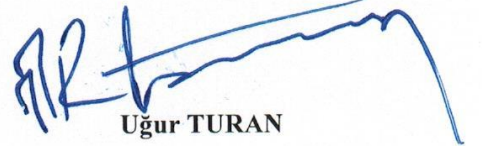
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN

Erzincan 2019

TEZ BİLDİRİMİ

"Arnold J. Toynbee'nin Türkiye Algısı" isimli "Yüksek Lisans" tez çalışması tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre çalışmada bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Uğur TURAN

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uğur Turan'a ait Arnold J. Toynbee'nin Türkiye Algısı adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalının Tarih Bilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : PROF Dr. Salim GÖKÇEN

Jüri : Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

Jüri : Doç. Dr. Deniz AKPINAR

ARNOLD J. TOYNBEE’NİN TÜRKİYE ALGISI

Uğur TURAN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim
Dalı Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2019

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Salim GÖKÇEN

ÖZET

Herhangi bir konu hakkında fikirlerini ortaya koymadan önce, olayların gerçekleştiği yerleri bizzat görme ve kendi gözlemlerine göre yazma alışkanlığı olan Arnold J. Toynbee bu amaçla Türkiye ziyaretlerinde de bulunmuş ve Türkiye de yapmış olduğu ziyaretler sonucu Türkiye hakkındaki düşüncelerinin değiştiğini belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti ve onun topraklarında yaşayan insanlar hakkında genel olarak olumsuz bir bakış açısına sahip olan Toynbee’nin, Türkiye ve Türkler hakkındaki düşüncelerinde değişimlerin görülmesi 1921 yılından itibaren ortaya çıkmıştır.

Araştırma konumuz olan Arnold J. Toynbee’nin Türkiye Algısındaki dönemsellik farklılıkların nedenlerini bulmak amacı ile dönemin tarihi olayları ve devletlerin politik bağlantıları incelenerek yazarın eserleri ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toynbee, Türkiye, İngiltere,

THE TURKEY PERCEPTION OF ARNOLD J. TOYNBEE

Uğur TURAN

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences, Department of
History**

M. A. Thesis, September 2019

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Salim GÖKÇEN

ABSTRACT

Arnold J. Toynbee has a habit of seeing and observing the places of events before representation of an idea on any topic, After the visits of Turkey for this purpose and he states that these visits changed his beliefs on Turkey. Although Toynbee had a negative perception of the Ottoman population living in this territory in general terms during the First World War period, some changes on these thoughts start to emerge after 1921.

In order to find out the reasons of the periodic differences on the Turkey perception of Arnold J. Toynbee, historical events and the political connections of the countries were examined and the results were compared with the works of the writer

Keywords: Toynbee, Turkey, England

ÖN SÖZ

Bu çalışmada filozof ve tarihçi olan Arnold J. Toynbee'nin Türkiye algısı ve zaman içerisindeki algısal değişiklikleri incelenmiş ve bu değişikliğin süreç içerisindeki tarihi ve politik olaylarla olan ilişkileri değerlendirilmiştir. İngiltere adına Wellington House isimli propaganda ofisinde Orta Doğu ve Osmanlı bölgesi sorumlusu olarak görev yapan yazarın bu dönemde yazmış olduğu çoğu kitap Türkçeye tercüme edilmemiştir. Tez yazımı esnasında yazarın tercüme edilmemiş olan kitapları ve Türkçe olmayan diğer kaynak kitaplar tarafımdan Türkçeye çevrilerek nakledilmiştir. Arnold J. Toynbee yazdığı eserlerinde Türkiye'nin tarihsel gelişiminden büyük ölçüde söz etmiş olsa da yazarın Tarihçi yönü çok az incelenmiş ve bu konuda çok az eser kaleme alınmıştır. Bu çalışma ile Arnold J. Toynbee'nin Türkiye algısındaki değişikliklerin sebebi daha iyi anlaşılacaktır.

Tez yazım süresince; her türlü yardımı, bilgiyi ve desteği benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Salim GÖKÇEN'e, tezimin bitmesini bekleyip o gün dünyaya gelen sevgili kızım Serra Eylül'e, bana bu süreçte her zaman desteği ile yanımda olan sevgili eşim Zeynep Turan'a ve bu günlere gelmemde en büyük emeğe sahip aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Uğur TURAN

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	IX
TABLO LİSTESİ.....	X

I. BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
I. 1. Araştırmanın Önemi	4
I. 2. Araştırmanın Amacı	5
I. 3. Araştırmanın Yöntemi	6
I. 4. Araştırmanın Sınırları.....	6

II. BÖLÜM

ARNOLD J. TOYNBEE’NİN BİYOGRAFİSİ.....	7
--	---

III. BÖLÜM

DÖNEMLERE GÖRE İNGİLTERE’NİN TÜRKİYE POLİTİKASI.....	12
III. 1. 1791-1878 Arası İngiltere’nin Türkiye Politikası.....	13

III. 2. 1879-1921 Arası İngiltere'nin Osmanlı Politikası.....	17
III. 3. 1921 Sonrası İngiltere'nin Osmanlı Politikası.....	21

IV. BÖLÜM

İNGİLTERE'NİN PROPAGANDA FAALİYETLERİ VE ARNOLD J. TOYNBEE	23
IV. 1. Propagandanın Tarihi	23
IV. 2. İngiltere'de Propaganda Faaliyetlerinin ve Wellington House'un Doğuşu.....	26
IV. 3. Wellington House ve Arnold J. Toynbee	28

V. BÖLÜM

ARNOLD J. TOYNBEE'NİN ESERLERİNDE TÜRKİYE ALGISI	32
V. 1. Arnold J. Toynbee'nin Eserleri.....	32
V. 2. Turkey a Past and a Future “Türkiye Bir Geçmiş ve Bir Gelecek”	34
V. 2. 1. Birinci Bölüm: Geçmiş	35
V. 2. 2. İkinci Bölüm “Şu An”	43
V. 2. 3. Üçüncü Bölüm “Gelecek”	44
V. 3. The Murderous Tyranny of The Turks “Türklerin Kanlı Zulmü”	46
V. 4. Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi	53
V. 5. Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu	62
V. 5. 1. Türkiye ve Batı	63
V. 5. 2. Eski Osmanlı İmparatorluğu.....	65

V. 5. 3. Batının Etkisi ve Milliyetçilik Akımının Yayılması	67
V. 5. 4. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde Modernleşme Faaliyetleri	71
SONUÇ.....	75
KAYNAKLAR	77
EKLER	85

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
no.	: Number
p.	: Page
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vol.	: Volume

TABLO LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo 1	Osmanlı Devleti'nde İllere Göre Ermeni Nüfusu	39
Tablo 2	Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu	40
Tablo 3	Nüfusun Cemaatlere Göre Dağılımı, (1906-1907 ile 1914)	41
Tablo 4	Osmanlı Devleti'nde Nüfusun Cemaatlere Göre Dağılımı (1906-1914)	42

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Öğrenim görmüş olan herkes belli bir ölçüde tarihi olayları analiz edebilecek kadar bir eğitim sürecinden geçmiştir, fakat bu durum onlara olayları bir tarihçi gözünden analiz etme yetisini vermez.¹ Tarih yazıcılığında dikkat edilmesi gereken husus, ortaya çıkarılan eserlerin doğrudan doğruya birincil kaynaklardan faydalanarak yapılmış, kullanılan her bir belgenin sistemli bir şekilde işlenerek kanıtlanabilir olması gerektiğidir.² Tarih kavramı en genel anlamı ile “geçmiş bilimi” olarak tanımlansa da March Bloch bu tanımlamayı, “tarih konusu, doğası gereği insandır.”³ “İnsanın söylediği veya yazdığı, imal ettiği, dokunduğu her şey onun hakkında bilgi verebilir ve vermelidir.”⁴ şeklinde açıklayarak tarihin ana çıkış noktasının insan olduğunu ve amacının insanın ortaya çıkardığı her olayın tarihi bir nitelik taşıyabileceğini vurgulamak istemiştir. Tarih tanımı yapılırken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise tarihin geçmişin yaşanması, tekrar edilmesi anlamında olmadığı, tarih bilgisinin topluma uygun konularıyla yansıtılması ve bunun bilimsel yöntemlerle ortaya çıkarılmasıdır.⁵ Mübahat Kütükoğlu’na göre “Tarih, olaylar dizisini değil insanların düşüncelerinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları; insanların yönlendirdiği sosyal gelenekleri konu edinir. Bunları şekillendiren kanunları bulmayı, gelişme-çöküş; tekâmül-yozlaşma şart ve safhalarını açıklığa kavuşturmayı vazife edinir.”⁶ Tarihin bir bilim olarak sistematik olarak incelenmesini eleştiren Arnold J. Toynbee ise bu durumu endüstriyelleşme sonucu ortaya çıkmış bir sorun olarak görmektedir.⁷ Tarihi olayların merkezinde birçok değişkeni olan insan faktörünün olduğunu belirten Toynbee,

¹ Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul, 2005, s.1.

² Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, s.2.

³ Marc Bloch, *Tarih Savunusu: veya Tarihçilik Mesleği*, (Çev. Ali Berktay), İstanbul, 2013, s.65.

⁴ Bloch, *Tarih Savunusu: veya Tarihçilik Mesleği*, s.107.

⁵ Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, s.2.

⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul,1998, s.2.

⁷ Arnold J. Toynbee, *Tarih Bilinci*, (Çev. Murat Belge), İstanbul, 1978, s.34.

“Ama tarih felsefesi gerçekte endüstriyel üretimle benzeşmez. Biliriz ki eylem dünyasında insanlarla hayvanlarla cansız şeylermiş gibi davranmak felakete yol açar. Aynı tutumun düşünceler dünyasında da yanlış sonuçlar vermeyeceğini nasıl ileri sürebiliriz? Nede bilimsel düşünce yönteminin - cansız tabiatla uğraşmak için icat edilmiş bir yöntem- canlı varlıkları ve insanı konu alan tarih felsefelerinde de uygulanabileceğini varsayalım?”

İfadesiyle tarihi olayların çevresel faktörlerden doğrudan etkilendiğinden birçok değişiminin olabileceğini ve tarihte meydana gelmiş bir olayın sonuçlarının farklı zamanlarda farklı anlamlar taşıyabileceğini belirtir.⁸ Bu konuda;

“Şimdiye değin bizim araştırmamız tarihi düşüncenin değişken toplumsal çevrenin egemen kurumlarından derin bir şekilde etkilendiğini gösterdi, bu tarihi düşüncenin toplumsal çevreye göreceliğinin mutlak olduğu anlamına gelir ve bu durumda tarihi yazıların hareket halindeki filmine kalıcı bir formun özelliklerine rastlamak umuduyla bakmak artık gereksiz olur.”⁹

Sözleri ile tarih biliminin durağanlıktan uzak ve sürekli hareket halinde olduğunu, bir deney sonrası ortaya çıkmış sonuçlar gibi kesin ve değişmez yargılamaların yanlış olduğu vurgusunu yapmaktadır.

20. yüzyılda yaşamış olan tarihçi ve filozof Arnold J. Toynbee, içinde bulunduğu döneme hem bir tarihçi hem de bir filozof olarak büyük katkıda bulunmuş ele aldığı konular ve kaleme aldığı eserler sayesinde yaşamış olduğu çağa ışık tutmuştur. Yazmış olduğu eserlerindeki fikrî farklılıkların sebebi, onun kendisini sürekli gözden geçirmesi ve geçen süredeki ülkeler arasındaki ilişkilerin değişkenliğidir. Karşılaştırmalı tarih yazıcılığının öncülerinden olan Arnold J. Toynbee bir tarihçinin kesin sonuca varmak için olayların mukayese yoluyla incelenmesinin ve belirli sınıflandırmalar sayesinde planlı olarak anlatılmasının gerekliliğine vurguda bulunmuş tarih yazımının basitlikten kurtularak sade ve anlaşılır bir biçimde yazılması gerektiğinin altını çizmiştir. Tarih yazımının hikâye

⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci*, s.34.

⁹ Toynbee, *Tarih Bilinci*, s.39.

anlatır gibi tek yönlü ve sıradan bir yolla anlatılmasının doğru olmadığını savunan Toynbee, yazım esnasında gözlem, kıyas gibi farklı kanalların kullanılmasının gerektiğini vurgulamıştır. Tarih yazıcılığına getirmiş olduğu bu yeni solğun yanı sıra onu bu denli önemli kılan bir diğer husus da onun Orta Doğu ve Türkiye ile ilgili kaleme aldığı eserleridir. Hayatının erken yaşlarında İngiliz hükümeti tarafından fark edilmiş gerek gazeteci gerekse akademisyen olarak birçok farklı görevde bulunmuş, Anadolu ve Orta Doğu ile ilgili birçok eser yazmıştır. Yazdığı eserler incelendiğinde ilk başta Türkiye karşıtı olarak görülen Toynbee sonrasında bölge hakkında yazdığı kitaplarında daha tarafsız ve hatta Türk dostu bir tutum sergilemiştir, bunun sebebi her ne kadar bir tarihçinin zaman içinde meydana gelen olaylar sonucunda gerçekleri fark etmesi olarak nitelendirilebilse de aslında İngiliz hükümetinin bölge hakkında ki siyasi stratejilerinin değişkenliğinden etkilendiğini söylemek daha doğru olacaktır. Zira “Arnold Toynbee’nin Bernard Russel’dan veya Jean Paul Sartre’den farklı bir yanı vardır. O, kendisini temsil eden bir aydın değildir. İngiliz devletinin sözcüsüdür. Tek başına bir aydın değildir Toynbee.”¹⁰

İngiliz hükümetinin Osmanlı politikalarını üç ana evrede incelemek mümkündür, 1791-1879 tarihleri arasında Rusya’nın yayılmacı politikası karşısında hem ticaret yollarının güvenliği hem de Avrupa’daki siyasi dengelerin korunması amacıyla Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünün korunması politikasını güden İngiltere, Osmanlı- Rus savaşı sonrasında bu politikasının artık yürütülemeyeceğini fark etmiş ve 1879-1921 tarihleri arasında Osmanlı’nın kendi kontrolünde parçalanması ve etnik devletlerin kurulması politikasını benimsemiştir. 1921 sonrası İngiltere, kurulan yeni Türkiye ile iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiş ve toprak bütünlüğünün korunması politikasını tekrardan gündeme getirmiştir.¹¹

Bu politikalar incelendiğinde Arnold J. Toynbee’nin Türkiye hakkında yazdığı eserlerin mevcut atmosfer ile paralel olarak 1915-1921 arası dönem ve 1921

¹⁰ Hikmet Özdemir, “Arnold Toynbee’nin Ermeni Sorununa Bakışı”, *Türkiye Bilimler Akademisi Forumu*, Ankara, 2005, s.22.

¹¹ Mehmet Temel, “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Milli, Mücadele’ye Bakışı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.1, S.1, Ocak 1998, s.120.

sonrası dönem olmak üzere ciddi farklılıklar göstermektedir. Toynbee, 1915-1921 tarihleri arasında Türkiye aleyhine dört kitap kaleme almıştır, bunlar; “Armenian Atrocities: The Murder of a Nation”¹²(Ermeni Vahşeti: Bir Milletın Katlı), “The Murderous Tyranny of the Turks”¹³(Türklerin Kanlı Zulmü), “Turkey: a Past and a Future”¹⁴, (Türkiye: Bir Geçmiş ve Bir Gelecek) ve “The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916”¹⁵ (Osmanlı Devleti’nde Ermeni Tutumu 1915-1916) kitaplarıdır. 1921 sonrası Türkiye hakkında, “Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi”¹⁶ ve “Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu”¹⁷ isimli iki kitap daha yazan yazar bu kitaplarında daha çok Türkiye yanlısı tutum sergilemiştir. Yazarın sözde Ermeni Soykırımı hakkında editörlüğünü yaptığı, “The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916” ve “Armenian Atrocities: The Murder of a Nation”, adlı çalışmalar propaganda amacı ile hazırlanmış olması ve bunlar hakkında yazılmış ve değerlendirilmiş bir çok çalışma bulunması nedeni ile inceleme dışında tutulmuştur.

Bu çalışmada, Türkiye hakkında birçok eser kaleme almış olan Arnold Toynbee’nin zaman geçtikçe değişen Türkiye algısı; dönemin siyasi yapısı ve meydana gelen olayların etkileri ışığında sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde incelenecektir. Sürekli değişen olaylar ışığında dönemin uluslararası konjonktürel yapısının ortaya çıkardığı etkiler göz önünde bulundurularak yazarın tutumu değerlendirilecektir.

I. 1. Araştırmanın Önemi

Tarihçi Arnold J. Toynbee, Türkiye hakkında birçok eser kaleme almıştır. Yazdığı eserler incelendiğinde zaman içinde Türkiye algısında önemli değişiklikler görülmekte ve bu değişikliklerin içinde bulunduğu siyasi duruma, ülkeler arası politik ilişkilere göre şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar kendisinin felsefi

¹² Toynbee, *Armenian Atrocities The Murder of A Nation*, London, 1915.

¹³ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, London, 1917.

¹⁴ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, London, 1917.

¹⁵ Toynbee, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916*, London, 1916.

¹⁶ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, İstanbul, 2007.

¹⁷ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (Çev: K. Yargıcı, N. Uğurlu), İstanbul, 2017.

eserleri ve düşünceleri hakkında birçok çalışma yapılmış olsa da tarihi açıdan eserlerindeki Türkiye algısı ile ilgili detaylı hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Dünyanın en önemli tarihçileri arasında gösterilen Arnold J. Toynbee'nin Türkiye algısı iki bölümde incelenebilir. Birinci bölümde I. Dünya savaşı döneminde devlet görevlisi olarak Wellington House ofisi bünyesinde İngiltere'nin politikaları doğrultusunda şekillenmiş olan Türkiye aleyhtarı görüntüsü ikinci bölümde ise 1921 yılı sonrasında kendi söylemi ile "Türkiye- Yunanistan savaşı esnasındaki gözlemleri sonucu değişen ve Türkiye'nin düşmüş olduğu haksız durumu savunan"¹⁸ görüntüsüdür.

Arnold J. Toynbee'nin zaman içinde değişen Türkiye algısı dönemin şartları ve politik tutumlar karşılaştırılarak değerlendirildiğinde, tutumundaki bu algı değişikliğinin 1921 yılı sonrasındaki İngilizlerin Türkiye politikalarındaki değişikliklerle aynı döneme denk geldiği görülecektir. Arnold J. Toynbee, 1921 yılı sonrasında Türkiye lehine yazılarının yanı sıra Batı kültürü aleyhine yazdığı yazılardan ötürü kürsüsünü dahi kaybetmiş olsa da temelde kendi devletinin politikalarından hiçbir şekilde taviz vermemiştir. Zira kendisi 1922 ve 1923 yılları arasında düzenlenen Lozan Görüşmelerine yine İngiltere hükümeti adına gözlemci olarak katılmış ve Ermenilere soykırım yapıldığı iddialarının temelini oluşturan editörlüğünü yapmış olduğu "Mavi Kitap" olarak bilinen "The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916"¹⁹ adlı eserinden dolayı Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur.

I. 2. Araştırmanın Amacı

20. yüzyılın önemli tarihçi ve filozoflarından olan Arnold J. Toynbee, gerek İngiltere Hükümeti adına çalıştığı dönemde gerekse sonrasında Türkiye hakkında birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler incelendiğinde yazarın Türkiye algısında önemli ölçüde değişiklikler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı inceleme konusu olan Arnold J. Toynbee'nin Türkiye algısının tespiti, Türkiye

¹⁸ Toynbee, *Batı Meselesi*, s.289.

¹⁹ Toynbee, *The Treatment of Armenians*, London, 1916.

algısındaki değişikliklerin hangi nedenlerden ötürü ortaya çıktığını bilimsel veriler ışığında ortaya çıkarmaktır.

I. 3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada belgesel tarama yönteminin bir türü olan içerik çözümleme yöntemi kullanılmıştır. İnceleme konusu olan Arnold J. Toynbee'nin yazmış olduğu eserler kaynak eserler ile mukayese edilip incelenerek yazarın Türkiye algısı ve bu konudaki değişimler, kendi eserleri arasındaki tarihi olayları anlatım şekilleri arasındaki çelişkiler ortaya konmuştur. Ayrıca yazarın Türkiye algısındaki değişiklik ile dönemin İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkındaki politikaları karşılaştırılarak incelenmiştir.

I. 4. Araştırmanın Sınırları

Çalışmada Arnold J. Toynbee'nin Türkiye hakkında yazmış olduğu “Turkey a Past and a Future”,²⁰ “The Murderous Tranny of the Turks”,²¹ “Türkiye ve Yunanistan'da Batı Meselesi”,²² ve “Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu”,²³ adlı dört eseri seçilmiştir. Çalışmada yazarın Türkiye algısındaki değişikliklerin daha iyi anlaşılması amacıyla dönemin İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Devleti ile ilgili olan politikaları incelenmiştir. Ayrıca Toynbee'nin fikirsel anlamda İngiltere hükümeti adına ortaya koymuş olduğu faaliyetlerin anlaşılması ve çalışmış olduğu Propaganda ofisinin mahiyetinin ortaya çıkması amacıyla İngiltere Devleti'nin propaganda faaliyetleri ve Toynbee'nin bu kurumdaki rolü incelenmiştir.

²⁰ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, London, 1917.

²¹ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, London, 1917.

²² Toynbee, *Batı Meselesi*, İstanbul, 2007.

²³ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 2017.

II. BÖLÜM

ARNOLD J. TOYNBEE’NİN BİYOGRAFİSİ

14 Nisan 1889 tarihinde Londra’da dünyaya gelmiş olan Arnold J. Toynbee’nin hayatı hakkında en ayrıntılı bilgileri kendisinin yazmış olduğu “Hatıralar: Tanıdıklarım”²⁴ ve “Hatıralar: Tecrübelerim”²⁵ adlı eserlerinin yanı sıra hayatta kalan tek oğlu olan Lawrence Toynbee’nin isteği üzerine 1986 yılında William H. McNeill tarafından kaleme alınmış “Arnold J. Toynbee: A life”²⁶ adlı biyografisidir. “Hatıralar; Tanıdıklarım” eserinde kişisel gelişiminde etkileri olmuş kişilerden bahseden Toynbee, “Hatıralar: Tecrübelerim” kitabında ise otobiyografisini yazmış hayatını kaleme almıştır. Yazmış olduğu eserler ve almış olduğu görevlerden dolayı 20. yüzyılda tarih, felsefe, diplomasi ve edebiyat alanlarında isminden söz ettirmiş olan Toynbee dönemin şartları düşünüldüğünde iyi eğitim almış bir aileye mensuptur.²⁷ Babası sosyal güvenlik memuru olan Toynbee’nin annesi İngiltere’de ilk kolej diplomasını alan kadınlardan biridir. Adını aldığı amcası Arnold Toynbee bir tarihçi ve filozoftur. Annesinin de tarihçi olduğunu ifade eden Toynbee henüz yedi yaşında iken Latince öğrenmeye başlamıştır. Küçük yaşlarda tarih ile ilgilenmesinin bir başka nedeni ise annesi olarak görülebilir, bunu “Hatıralar: Tecrübelerim” adlı eserinde, “Tarihçi, olmayı bana ilham eden kesinlikle annemdir”²⁸ ifadesi ile açıkça beyan etmektedir.

Toynbee 1902-1907 Yılları arasında Winchester College’de eğitim gördüğü esnada okul müdür yardımcısı ve Yunan tarihi hocası olan John Rendall onun tarihe olan ilgisini keşfetmiş ve bu konuda gelişmesi için oldukça çaba sarf etmiştir. Almış olduğu ileri seviye Yunan ve Latin dili ve edebiyatı eğitimi sayesinde Latince ve Yunanca şiir yazabilecek seviyeye gelmiştir. 1911 Yılında Oxford’daki üniversite eğitimi ardından, aynı üniversitede Balliol Koleji’ne Antik Yunan ve Roma Tarihi

²⁴ Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, (Çev: Deniz Öktem), İstanbul, 2005.

²⁵ Toynbee, *Hatıralar: Tecrübelerim*, (Çev: Şaban Bıyıklı), İstanbul, 2005.

²⁶ William H. McNeill, *Arnold J. Toynbee: A life*, (Çev: Tarafımdan Yapılmıştır), Oxford, 1989.

²⁷ McNeill, *Arnold J. Toynbee*, p.6.

²⁸ Toynbee, *Tecrübelerim*, p.4.

hocası olarak atanmıştır. Bu sırada The Manchester Guardian gazetesinin özel savaş muhabiri olarak Balkan Savaşları esnasında meydana gelen olayları yerinde incelemek isteyen Toynbee Yunanistan'a ve bölgeye ziyaretlerde bulunur. 1915 yılında üniversitedeki görevinden istifa eden Toynbee bilinen adı Wellington House olan İngiltere Dışişleri Bakanlığına bağlı Savaş Propaganda Bürosunda çalışmaya başlar. Bu birimde Orta Doğu ve Osmanlı bölgesi sorumlusu olarak görev aldığı süre zarfında Türkiye'yi uluslararası arenada oldukça zor duruma sokacak olan "Mavi Kitap"²⁹ adlı propaganda eserini kaleme alarak adından söz ettirmeyi başarır. Ayrıca gerek İngiltere kamuoyunu gerekse dünya kamuoyunu Orta Doğu'da ortaya çıkabilecek savaşın nedenleri hakkında ikna etmek amacı ile propaganda faaliyetleri bünyesinde birçok kitap kaleme almıştır. Bu kitaplardan bazıları: "The Armenian Atrocities: The Murder of a Nation", "The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire", "Turkey: A Past and a Future", "The Western Question in Greece and Turkey" (Yunanistan ve Türkiye'de Batı Meselesi) ve "The Murderous Tyranny of the Turks" şeklinde sıralanabilir. Devleti adına kendisine verilen her görevi yerine getiren Toynbee, 1919 ve 1946 Paris Barış Konferanslarında gözlemci olarak katılmış, bu süreçteki resmî belgelerin hazırlanmasına yardımcı olmuştur. Savaşın sona ermesi ile birlikte devlet hizmetinden ayrılarak Uluslararası İlişkiler konusunda bilimsel araştırmalar yapan ve I. Dünya Savaşı sonrasında tekrar bir savaş çıkmasını engellemek ve ülkeler arası diyalogu sağlamak amacı ile kurulan Chatham Derneğine³⁰ girer ve burada uluslararası hadiselerin incelenmesi görevini üstlenir.

1921 yılında sekiz ay süre ile Türk ve Yunan topraklarında seyahat etme fırsatı bulmuş, Yunanların yenilgisi ile sonuçlanan İnönü muharebesini Yunan saflarından izlemiştir.³¹ Yalova'daki Türklerin Kızılay tarafından tahliyesine nezaret etmiş ve bu bölgeden çekilmekte olan Yunan birlikleri ile Rum çetelerinin

²⁹ Arnold J. Toynbee, *The Treatment of Armenians*, London, 1916.

³⁰ Chatham House, Londra'da 1920 yılında Anglo-Amerikan Enstitüsünün Uluslararası İlişkiler Alanında çalışmalar yapması sonucu İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından oluşturulmuş uluslararası siyaset alanında faaliyet gösteren bir Think Thang kuruluşudur.

³¹ Toynbee, *Batı Meselesi*, s.189.

mezalimlerine bizzat tanıklık etmiştir. Yaşamış olduğu bu olayların ardından Yunanlara ve Türklere olan fikirleri büyük oranda değişmiştir.³²

Kendi ifadesi ile Anadolu'ya kadim Yunan medeniyetinin tekrardan doğuşunu izlemek ve belgelemek üzere gönderilen Toynbee, Yunanların ve Rum çetelerinin vahşetine tanık olmuş ve dönüşünde, beklenenin aksine bu vahşeti belgeleyen “Türkiye ve Yunanistan’da Batı Meselesi” adlı eserini³³ kaleme almıştır. Bu olay ardından İngiliz hükümetinin tepkisini çekmiştir. Yaşanan bu hayal kırıklığı ve skandalın ardından üzerindeki baskıların artması sonucunda 1924 yılında King’s College London bünyesinde bulunan Korais kürsüsünden ayrılmıştır.³⁴ Türkiye’ye ilk ziyaretini 1912 yılında ve diğer ziyaretlerini sırasıyla 1921, 1923, 1929, 1948,1962 ve 1968 yıllarında gerçekleştirmiş olan Arnold J. Toynbee ülkede meydana gelen değişimleri dışarıdan bakan bir gözle yakından inceleme fırsatı bulmuş ve bu konudaki yorumlarını eserlerine yansıtmıştır.

Çalışma hayatının büyük bir kısmını Orta Doğu, Yunan ve Osmanlı coğrafyasında meydana gelen olayları incelemeye adanmış Arnold Toynbee’nin bu konuda kaleme aldığı eserler incelendiğinde zaman içerisinde görüş farklılıkları görülmektedir. 1915 yılında kaleme aldığı “Mavi Kitap”³⁵ ve “The Muredous Tyranny of Turks”³⁶ eserlerinde Osmanlı Devleti’nin bünyesindeki toplulukların bağımsızlığı ve Türklerin bu topraklardan gönderilmesi konusunda hararetli bir dil kullanırken, 1921 sonrasında yazmış olduğu eserlerinde daha çok Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve medeniyet açısından varlığının önemli olduğu konusuna vurgu yapmıştır. Tarih yazıcılığında somut delillerin karşılaştırılması sonucu gerçeklerin yazılması konusunda öncülerden olan Arnold Toynbee’nin fikrîsel olan bu ani değişikliği 1921 Türkiye ziyareti sonucunda Yunan ve Rum birliklerinin mezalimlerini³⁷ görmesi ile açıklanamayacak kadar derin ve büyüktür. Zira İngiltere’nin Orta Doğu ve Osmanlı toprakları üzerindeki politikalarının tarihsel

³² Toynbee, *Batı Meselesi*, 2007.

³³ Toynbee, *Batı Meselesi*, 2007.

³⁴ McNeill, *Arnold J. Toynbee*, p.89.

³⁵ Toynbee, *The Treatment of Armenians*, London, 1916.

³⁶ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, London, 1917.

³⁷ Salim Gökçen, *Türkiye’de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, IQ Yayınları, İstanbul, 2010.

dönüşümleri göz önünde bulundurulduğunda Toynbee'nin Türkiye algısında neden değişiklik yaşandığına cevap bulmak mümkün olabilecektir.

Protestan bir ailede yetişmesine karşın hayatının ilk zamanlarında dine karşı mesafeli olan Toynbee, gençlik yıllarında şiddetli bir Papa karşıtı, kilise inancı zayıf bir bireydi. Fakat ilerleyen yıllarda dine karşı bakış açısı değişmiş, çocukluğu ve gençliğindeki durumun aksine oldukça dindar bir kişiliğe bürünmüştür. Bu durum eserlerinde sürekli işlediği din teması ve dine bakış açısından anlaşılmaktadır. Toynbee'nin İsmet İnönü ziyareti ile ilgili olarak, İsmet İnönü'nün o sırada yurt dışında bulunan oğlu Erdal İnönü'ye yazmış olduğu ve yapılan görüşmenin değerlendirmesi mahiyetindeki mektubunda;

“23 Kasım 1948 Salı. Ömer'in kitabı daha gelmedi, Prof. Toynbee ile görüştüm, mütevazı, konuşurken ürkek bir alim, *Study of History* kitabını hülasa edilmişini ısmarladım. Şöhretli bir eser olduğu görülüyor. *Uygurlukların Yargılanması* adlı başka bir eseri var, onu okudum, ilk zamanlardaki makalelerinde Türk inkılâbını taklit sayıyor. Hıristiyan ve Garp medeniyeti kavramlarını bir tutuyor. Bazı yerleri bana o kadar geri ve taasuplu geldi ki, bir arkadaşşıma verdim, okusun da münakaşa edelim diye. Adam fazla Hıristiyan ve dinci”³⁸ diye bahsediyor.

Kitaplarını okumuş ve bizzat kendisiyle konuşmuş olan İsmet İnönü'nün Toynbee hakkındaki bu yorumu oldukça önemlidir. Millet ve devlet kavramından ziyade medeniyet kavramının önemine vurgu yapan yazar İsmet İnönü'nün ifadesi ile Batı medeniyeti ile Hıristiyanlığı bir tutmaktadır. Ayrıca toplumlar açısından dini savaş sebeplerinden birisi olarak gören Toynbee;

“Hıristiyan dünyası, Hıristiyanlığın bir ürünü, fakat Hıristiyanlık Batı'da doğmamış, başka bir uygarlığın, İslam'ın sınırları içerisinde doğmuş. Bizler, Batılı Hıristiyanlar bir zamanlar dinimizin Filistin'de büyüdüğü yeri

³⁸ Özdemir, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, s.26-27.

Müslümanlardan almaya çalıştık. Eğer haçlı seferleri başarılı olsaydı, Hıristiyan dünyası Asya'nın en önemli bölümlerine uzamış olacaktı.”³⁹

İfadesi ile aslında medeniyet olarak tanımladığı yapının en önemli kısmını din kavramının oluşturduğunu ifade ederken, mensubu olduğu Batı medeniyetinin ve Hıristiyanlığın kökeni olan yerin haçlı seferleri ile alınamaması sonucu üzüntüsünü ifade etmektedir, yazar için bir diğer üzüntü sebebi ise Hıristiyanlığın ve Batı medeniyetinin, Asya'nın önemli bir bölümüne yayılamamış olmasıdır.

Toynbee'nin hayatında değişmeyen tek şey medeniyet inancıdır.⁴⁰ Medeniyeti, doğan gelişen ve zamanı geldiğinde ölen bir mikroorganizma gibi tanımlayan Toynbee, toplumlar söz konusu olduğunda asıl önemli olan unsurun medeniyet olduğunu ifade etmektedir.⁴¹ Toynbee, medeniyet kavramı ve kültür kavramı arasındaki farkı yeteri kadar açıklamadığından bilgi eksikliği ortaya çıkmaktadır.⁴² “Ancak Arnold Toynbee'nin yeteneğini kendi ve bizim fenerimizi aydınlatmak için hiç de israf etmediğini kabul etmek gerekmektedir. Uygarlıktan ne anlamaktadır? Çünkü o da uygarlığı oldukça istekle kültür yerine kullananlardandır.”⁴³ Sözü ile yazarın kavramları net olarak ifade etmekten çekindiği ortaya çıkmaktadır. Toynbee'nin medeniyet kavramının zamansal düzlemdeki yeri milletlerden, ülkelerden ve hatta yüzyıllarca hüküm sürmüş olan imparatorluklardan dahi çok daha büyüktür. Toynbee için uzun süreli İmparatorlukların yıkılmaları “uygarlıkların zaman ölçeği içinde bir andan, bir göz kırpmasından daha fazla bir şey değildir.”⁴⁴ Toynbee'nin medeniyet anlayışında “devletler uzun soluklu uygarlığa nazaran çok önemsiz bir süreye sahiptirler”⁴⁵

³⁹ Toynbee, *Uygarlıklar Yargılanıyor* (Çev. Kasım Yargıcı, Mehmet Ali Yalman), İstanbul, 2004, s.134.

⁴⁰ Özdemir, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, s.28.

⁴¹ Feyruze Gürbüz, Toynbee'den Huntington'a Medeniyet Kavrayışı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s.10.

⁴² Krishan Kumar, “The Return of Civilization and of Arnold Toynbee?”, *Comparative Studies in Society and History*, S.56, Cambridge, 2014.

⁴³ Fernard Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar* İstanbul, 2016, s.278.

⁴⁴ Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*”, s.285.

⁴⁵ Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*”, s.281.

III. BÖLÜM

DÖNEMLERE GÖRE İNGİLTERE’NİN TÜRKİYE POLİTİKASI

Uluslararası ilişkiler disiplininin diğer sosyal bilimlere kıyasla çok daha kısa bir tarihi vardır. Her ne kadar modern devletler arasındaki ilişkilerin başlangıç miadı olarak 1648’ de imzalanan Westphalia Anlaşması olarak görülse de siyasi açıdan devletler ülkeler arası politikalarını belirlerken birçok farklı disiplinden faydalanmışlardır.⁴⁶ Dış politika kavramsal olarak I. Dünya Savaşına kadar olan süreçte daha çok devlet çıkarları için alınan kararlar, hükümdarlar veya birkaç yetkin kişinin tekelinde olan bir tabu niteliğindedir. İngiltere gibi parlamento geleneğine sahip bir ülkede dahi siyasi partiler farklı konularda görüş ayrılıkları yaşasalar da dış politika üzerinde tartışmak yerine benzer politikaları benimsemeyi tercih ederlerdi.⁴⁷ I. Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan büyük yıkımı sona erdirmek amacıyla uluslararası ilişkiler alanına bilimsel bir yaklaşım getirilmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde özellikle siyaset bilimi yanında hukuk, tarih ve ekonomi disiplinleri farklı anlamlar ifade etse de uluslararası ilişkiler yapısı altında bir bütün oluşturmuşlardır. Bu nedenle uluslararası ilişkiler disiplini tek bir disiplinden ziyade birden fazla disiplinin bir araya gelmesinden oluşur.⁴⁸

Devletlerarası siyasetin değişkenliği incelendiğinde, devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda politikalar belirlediği ve bu politikalara uygun olarak çeşitli hamleler yaptıkları görülür, bu bağlamda 16. Yüzyıl sonlarına doğru büyük bir ekonomik gelişim gösteren İngiltere, daha büyük bölgelere yayılmak istediğinden Osmanlı Devleti ile ticari ilişkiler kurmanın yolunu aramakta ve Fransa’ya verilmiş olan kapitülasyonların bir benzerini de elde etmeyi amaçlamaktadır.⁴⁹ Bu dönemde

⁴⁶ Davut Ateş, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2009, s.11.

⁴⁷ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.35, Ankara, 1980, s. 309.

⁴⁸ Richard Little, *Historiography and international relations. Review of International Studies*, Cambridge, 1999, p. 291-299.

⁴⁹ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul, 1969, s.12.

İngiltere'yi Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurmaya iten bir diğer neden ise İspanya'nın İngiltere'ye yapacağı herhangi bir saldırıda müttefik sahibi olmak ve pazar oluşturarak oluşabilecek ekonomik badirenin kolayca üstesinden gelmektir.⁵⁰ 19. yüzyılda ise hem askeri hem de siyasi olarak yıpranmış Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında denge politikası yaptığından⁵¹, Osmanlı ve İngiltere arasındaki diplomatik ilişkiler Rusya ile olan ilişkilerle doğrudan bağlantılıdır.

Bu bağlamda İngiltere 1791 yılından 1878 yılına kadar geçen sürede Rusya'nın Akdeniz havzasına girmesini ve boğazlara hâkim olmasını engellemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü savunmuştur.⁵² Geçen süre zarfında bunun başarıya ulaşamayacağını fark eden İngiltere, ulusal çıkarı için 1878 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun kendi kontrolünde parçalanmasını ve kendine bağlı küçük devletlerin kurulmasını daha faydalı görmüş ve bu yönde bir politika izlemiştir.⁵³ Bu sırada benzer bir politika Rusya üzerinde düşünülmüş Rusya bünyesinde bulunan ulusların bağımsızlık çabaları desteklenmiştir.⁵⁴ Bu süreçten Rusya'nın daha fazla büyüyerek güçlendiğini gören İngiltere küçük devletlere ayrılmış bir Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bir bir Rusya eline geçebileceğini ön görerek 1921 yılından itibaren politikasını kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün savunulması üzerine revize etmiştir. Bu bölümde İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki politikaları ve tarihi süreçteki gelişimleri incelenecektir.

III. 1. 1791-1878 Arası İngiltere'nin Türkiye Politikası

Bu dönemde, Avrupa'nın yanı başında, Balkanlarda büyük bir toprağa sahip olan Osmanlı Devleti aynı zamanda sınırları içerisinde bulunan Boğazlardan dolayı

⁵⁰ Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, s.16.

⁵¹ Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, s.103.

⁵² Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadele'ye Bakışı", s.123.

⁵³ Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadele'ye Bakışı", s.124.

⁵⁴ Aviel Roshwald, *Ethnic Nationalism and The Fall of Empires*, (Çev: Tarafımdan Yapılmıştır), London, 2001, p.121.

Rusya'nın dünyaya açılabilmesinin kilidi konumundadır. Bu durumun farkında olan Rusya, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığını sona erdirmek ve boğazların hâkimiyetini ele geçirerek sıcak sulara inmek amacıyla ilk olarak 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsızlığını sağladığı Kırım'ı 1783 yılında işgal etti.⁵⁵ “19.yüzyıl'da Avusturya ve Rusya'nın Balkan topraklarındaki doğrudan doğruya gelişmeleri yavaşlamış, ancak Avrupa'da Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan “liberalizm” ve “milliyetçilik” akımlarının etkisi altına giren Balkan ulusları Osmanlı yönetimine başkaldırmaya başlamıştır”⁵⁶

Bu durumdan faydalanmak isteyen Rusya ve Avusturya aralarında Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarının işgal edilmesini öngören bir anlaşmaya varmışlar ve Grek projesi adını verdikleri bu plan hayata geçirmişlerdir. Bu plana göre; Osmanlı'nın Balkanlardaki toprakları Avusturya ve Rusya arasında paylaşılacak ve boğazların hâkimiyetini sağlamak amacıyla Rusya'ya bağlı bir Bizans devleti kurulacak ve yeni devletin başına Rus Çariçesi Katerina'nın torunu olan Konstantin kral olacaktı. Çünkü, “Rus yöneticileri ülkelerini öteki Avrupa devletleriyle yarışabilecek duruma getirmek için sıcak denizlere çıkmayı kaçınılmaz görüyorlardı. Bu amaca ulaşabilmek için de Türk Boğazlarını ve İstanbul'u olabilsen doğrudan doğruya ele geçirmekten, en azından Boğazlar üzerinde özel haklar sağlamaktan başka çare yoktu.”⁵⁷

Bu planın harekete geçirilmesi amacıyla Osmanlı Devleti'ne savaş açan Rusya ve Avusturya galip gelerek 9 Ocak 1792 Tarihinde Osmanlı Devleti'ni Yaş Antlaşmasını imzalamaya mecbur bıraktı. Bu antlaşma sonucunda Kırım'ın Rusya'ya ait olduğu kabul edilerek Buğ ve Dinyester nehri arasındaki topraklar Rusya'ya bırakıldı.⁵⁸

⁵⁵ Kurtuluş Kayalı, “Osmanlı Devletleri'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, c.5, 1985, s.1251.

⁵⁶ Haluk Ülman, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, c.1, 1985, s.272.

⁵⁷ Ülman, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, s.272.

⁵⁸ Kemal Beydilli, “Yaş Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.43, s.343.

Aynı zamanda “Fransa ise, sömürgelerini 18. Yüzyılda İngiltere’ye kaptırdıktan sonra, gücünün dünyanın uzak köşelerine değil, kendine yakın bölgelere yeteceğini anlamış ve bu nedenle, Kuzey Afrika ile Orta Doğu’yu yayılma alanı olarak seçmişti.”⁵⁹ ve 1798 yılında Fransızlar Mısır ı işgal etmiştir, bu olay Hint yolunun güvenliğinin İngiltere aleyhine riske girmesi anlamına geliyordu. Çünkü bu bölge Osmanlı toprağı olduğu dönemde güvenliğinden Osmanlı Devleti sorumluydu ve bu istikrar durumu İngiltere lehineydi.⁶⁰ Bu nedenle doğuda Rusların, güneyde ise Fransızların topraklarını genişletmesi Avrupa’daki istikrarı tehlikeye atmakta, diğer bir taraftan İngiltere’nin stratejik hedeflerinin önünde bir engel teşkil etmekteydi. Bu olayların ardından bozulan düzenden rahatsız olan İngiltere, muhalefetteki Liberal partinin şiddetli muhalefetine rağmen 1791 yılından itibaren temelleri atılmış olan, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması yönündeki politikayı, 1798 yılında Fransa’nın Mısır çıkarması sonucu fiilen hayata geçmiştir.⁶¹

Bu süreçte Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğüne karşı yapılmış çoğu müdahaleye karşı İngiltere gerek askeri gerekse diplomatik yolla Osmanlı Devleti’nin yanında yer almıştır.⁶² İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nu dağılmaktan korumak için çeşitli yollar denemiştir. Birincisi, yabancı bir devlet Osmanlı topraklarını ele geçirmek istediğı zaman, Osmanlı İmparatorluğu’nun yanında yer alarak onu desteklemiştir. Bu destek, Kavalalı Mehmet Ali Paşa sorununda diplomatik yollarla Osmanlı Devleti’ni destekleyerek sorunun daha da içinden çıkılmaz bir hal almasının engellenmesi yoluyla, ya da Kırım Savaşı esnasında dönemin İngiltere Başbakanı Villiam Pitt’in Rusya’ya ultimatom vererek ve Osmanlı Devleti’nin yanında durmak için Baltık Denizi ile Karadeniz’e donanma gönderebileceğini beyan ederek hem askeri hem diplomatik yolla kendini göstermiştir. Ayrıca panslavist politika izleyen Rusya’nın Osmanlı topraklarındaki

⁵⁹ Ülman, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, s.273.

⁶⁰ Temel, “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Millî Mücadele’ye Bakışı” s.123.

⁶¹ Bayram Soy, “Lord Palmerston’un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti”, *Türkiye Araştırmaları*, S.7. 2007, s.142.

⁶² Soy, “Lord Palmerston’un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti”, s.142.

Ortodoks halkın durumunu bahane ederek iç işlerine karışmasını engellemek amacıyla Osmanlı Hükümetini liberal yönde girişimlerde bulunması için desteklemiştir.⁶³

Bütün bu olaylar karşısında, Balkanların doğrudan bir askeri müdahale ile ele geçirilmesinin mümkün olmadığını gören Rusya panslavist politikaya daha da ağırlık vererek Balkan halklarının isyanlarını teşvik etmiş, bir anlamda Balkanlar'da kendine bağlı küçük devletler kurarak bölge hâkimiyetini sağlamayı amaçlamıştır.⁶⁴

“Balkan uluslarının Osmanlı Devleti'ne karşı verdikleri bağımsızlık kavgalarına, sonradan bunları kendi üstünlüğü altına almak amacıyla, Rusya en büyük yardımcı olmuş, bu kavgaların çoğunu silahla desteklemiştir. Bu destek sayesinde, önce 1812 Bükreş Barışı'yla Sırbistan; onun arkasından, 1823 Edirne Barışı'yla, Eflak ve Boğdan (Romanya) muhtariyet, Yunanistan'da bağımsızlık kazanacaklardır (1830). Aynı yıl, Fransa da uzun süredir göz diktiği Cezayir'i işgal edecektir”⁶⁵

Rusya'nın, bağımsızlıkları için ayaklanan Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ın yanında hareket etmesi sonucunda 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşı kaybetmesi sonucunda Rus orduları İstanbul önlerine kadar gelmiştir. Ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti anlaşma yapmak zorunda kalmış, 31 Ocak 1878'de imzalanan Edirne Mütarekesi savaşa son vermiş ve 19 Şubat (3 Mart) 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır.⁶⁶ Bu antlaşma sonucunda Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın tamamen bağımsız olması, Rusların Balkanlarda hâkimiyet sağlaması anlamına geliyordu. İngiltere açısından büyük bir tehlike arz eden bu durum sonucunda artık gücünü ziyadesi ile tüketmiş olan Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması oldukça imkânsız bir hal almıştı. Bütün bu olaylar karşısında Osmanlı'nın başarılı olamayacağını gören

⁶³ Ülman, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, s.273.

⁶⁴ Erdoğan Keleş, “Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, 2008, s.131.

⁶⁵ Ülman, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, s.272.

⁶⁶ Caner Sancaktar, “Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası”, *Ege Stratejik Araştırma Dergisi*, S.2, 2011, s.33.

İngiltere, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasını 1878 yılında sonlandırmış ve Rusya'nın yayılımcı politikasına karşı konuya doğrudan müdahil olmasını sağlayacak yeni politikasını devreye sokmuştur.

III. 2. 1879-1921 Arası İngiltere'nin Osmanlı Politikası

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda İngiltere'nin değişen politikalarını tespit edebilmek için öncelikle İngiltere'deki iç dinamiklerin incelenmesi gerekir. 1791 yılından itibaren hükümette bulunan Muhafazakâr Parti, Rusya'nın tehlikeli büyümesi ve Fransa'nın sömürge alanını genişletmesine karşı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması gerektiğini, bu sayede düşmanları ortak olan İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin birlikte hareket etmesi gerektiğini savunuyordu.⁶⁷ Ayrıca Rusya ve Fransa karşısında Osmanlı buldukları toprakları koruyarak İngiltere adına bir nevi bekçilik görevi üstlenmişti.⁶⁸ Bu politikaya şiddetli bir şekilde muhalefet eden Liberal parti, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaasına kötü davrandığını ve onların özgürlüklerinin İngiltere eliyle sağlanması gerektiğini savunuyordu.⁶⁹ Fransa karşısında Mısır'ın kaybedilmesi ve Hint ticaret yolunun Fransızlara geçmesi diğer bir taraftan Rusların Balkanlardaki hâkimiyetlerini pekiştirmesi aynı zamanda Almanya'nın saldırgan bir şekilde uyguladığı politikalar sonucunda İngiltere'nin zafiyete uğratıldığını düşünüyorlardı. 1880 yılında bu atmosferde yapılan seçimlerin galibi William Ewart Gladstone önderliğindeki Liberaller grubu oldu.⁷⁰ Başından beri Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması politikasına karşı olan liberaller beklendiği gibi bu politikadan vazgeçip, bu bölgedeki Hıristiyan tebaanın özgürlüklerini elde etmeleri için çalışmalara başladılar. Bu politika değişikliğindeki asıl amacın Hıristiyan halkların özgürlüğü olmadığı

⁶⁷ Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s.52.

⁶⁸ Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadele'ye Bakışı", s.123.

⁶⁹ Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadele'ye Bakışı", s.124.

⁷⁰ Emre Çelik, "Benjamin Disraeli-William Ewart Gladstone Rekabetinde Doğu Sorunu", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.1.

ilerleyen süreçte Orta Doğu hâkimiyetini pekiştirmek adına Müslüman Arapların milliyetçi girişimlerine vermiş oldukları destekten anlaşılmaktadır.⁷¹

Balkanlar'da Rusya ve Kuzey Afrika'da Fransızlara karşı direnç gösteremeyen Osmanlı Devleti'nin artık fayda sağlayabilecekleri bir müttefik olmadığını düşünen İngilizlerin yeni politikası Osmanlı Devleti'ni kendi kontrollerinde olacak küçük ulus devletlerine bölerek alan hâkimiyetini sağlamaktı.⁷² Ayrıca bu devletler İngiltere sömürgesi durumunda olacaklarından Rusya doğrudan İngiltere'yi karşısına almaktan çekinecek ve bu sayede hem Balkanlar hem Orta Doğu hem de Boğazların hâkimiyeti dolaylı yünden İngiltere eline geçecek ve Rusya'nın tehlikeli büyümesi durdurulacaktı. Diğer bir taraftan boğazların elde edilmesi ile Ruslar köşeye sıkıştırılacak, Orta Doğu hâkimiyeti ile de bölge petrolleri kontrol altına alınacaktı. Bu amaçla doğuda özellikle Ermenilerin bağımsızlık hareketlerini destekleyen İngilizler, Orta Doğu'da Arap halklarının özgürlük düşüncelerini tetikledi, Kuzey Afrika'daki Fransız varlığına karşı 1882 yılına Mısırı işgal ettiler.⁷³

Bu yeni planlamaya göre Irak bölgesi ve boğazların kontrol altına alınarak hem ticari menfaat sağlanacak hem de Rusya'nın yıllardır sürdürmüş olduğu sıcak denizlere inme politikası engellenmiş olacaktı. Ayrıca Rusya'nın Orta Doğu'daki olası ilerlemesini engellemek için; Azerbaycan'daki Müsavatçılar, Gürcistan'daki Menşevik hükümeti ve Taşnak Ermenileri desteklenmiştir. Bu sayede Rusya'nın güney sınırlarına bir set kurulurken, güney Rusya'da Bolşevik'lere karşı hareket eden ve birçok Bolşevik yönetimi destekçisi sivilin katledilmesine yol açan "Beyaz Terör"ün önde gelen yöneticilerinden biri olan Korgeneral Pyotr Vrangel desteklenmiştir. Diğer bir taraftan petrol bölgesinde bulunan Kürtler bağımsızlık için kışkırtılmıştır.⁷⁴

⁷¹ Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s.220-222.

⁷² Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadele'ye Bakışı", s.120.

⁷³ Süleyman Kızıltoprak, "Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.26, 2011, s.138.

⁷⁴ Suat Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", *Türkiyat Mecmuası*, c.23, 2013, s.120.

Geçen süre zarfında Almanya siyasi bütünlüğünü sağlamasının ardından hızlı bir şekilde silahlanmaya başlamış ve müttefiki olan İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki isteklerini desteklemiştir. Bu konuda hem askeri hem de siyasi açıdan yalnız kalan Osmanlı Devleti, hazırlıksız yakalanmıştır. İtalya 1911 yılında Osmanlı Devleti'nin Derne vapuru ile Trablusgarp'a gönderdiği askeri yardım malzemelerini kendisine tehdit olarak algılamış ve 28 Eylül 1911 tarihinde ultiatom vermiştir.⁷⁵ 29 Eylül'de de savaş ilan ettiğini bildirmiştir.⁷⁶ Osmanlı Devleti gereken tedbirleri alamadığından ve Balkanlardaki artan gerilimden dolayı Trablusgarp'a doğrudan destekte bulunamasa da gönüllü subayların katılımıyla büyük direnişler yaşanmış fakat bu sırada çıkan Balkan savaşı nedeniyle başarı sağlanamamıştır.⁷⁷ Gerek Trablusgarp savaşı gerekse Balkan savaşları sonucunda değişen dengeler İngiltere'nin 19. Yüzyıl boyunca korumaya çalıştığı güçler dengesi siyasetinin tehlikeye girmesi demektir.⁷⁸ Bu dönemde Rusya her ne kadar büyük bir tehdit oluştursa da Avrupa'nın içinde tehlikeli bir şekilde büyümeye devam eden Almanya'nın gücü daha büyük bir tehdit unsuruydu. Özellikle geçmişten gelen Fransa ve Almanya arasındaki gerilim ile Balkanlardaki ve Kuzey Afrika'daki gelişmeler sonucu ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı, hem Almanya hem de Osmanlı açısından büyük bir yıkım olmuştur.

Birinci Dünya savaşı sırasında İngiltere'nin müttefiki olan Rusya'da Bolşevik ihtilali olmuş ve yönetim değişmiştir. Değişen yeni yönetim Çarlık rejimi ile yapılan bütün anlaşmaları fesih etmiş ve savaştan çekilmiştir. Bu durumda eski müttefik olan Rusya tekrardan İngiltere'nin planlarına tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşın ardından İngiltere, Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanlar üzerindeki etkisini azaltmak ve

⁷⁵ Fatma Çelik, "Trablusgarp Savaşı", *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı IV*, s.284.

⁷⁶ Tefvik Doğan, M. Ali Özütöçü, "Osmanlı Devletinin Politik, Ekonomik ve Sosyal Durumunun, Osmanlı-İtalyan Harbi'nin Harekât ve İdari Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi", *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara, 1986. s.58.

⁷⁷ Çelik, "Trablusgarp Savaşı," s.288.

⁷⁸ Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadele'ye Bakışı", s.122.

boğazların kontrolünü elinde tutmak için Yunanistan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı desteklemiştir.⁷⁹

Orta Doğu'da Arapları özgürlük vaadiyle kışkırtan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin güneyinde bir Kürt Devleti oluşturarak Orta Doğu ile olan bağlantıyı koparmak istiyordu, diğer bir taraftan Rusya'ya karşı bir Ermeni Devleti kurarak hem Rusya'nın önüne engel hem de Türklerle gelişebilecek ilişkilerin önüne geçmek istiyordu.⁸⁰ Bu süreçte Lloyd George'nin Türkiye politikası gerek muhafazakârlar gerekse askeri ve diplomatik çevreler tarafından şiddetli şekilde eleştiriliyordu. Yunanistan'ın İzmir işgali ve ilerleyişleri sonucunda Muhafazakâr parti temsilcisi V. Churchill'in Lloyd George'a "Siz gerçekten Türkleri Bolşevik'lerin kucağına atmak mı istiyorsunuz."⁸¹ sözü ve A. Herbert'in 26 Haziran 1919 tarihinde Avam kamerasındaki; "Şurası bir gerçek değil midir ki, müttefiklerin Yunanlıları İzmir'e yollaması, Türkiye'de bize yakın unsurlara bir darbe vurmuş ve düşmanımız olan İttihat ve Terakkiye ise cesaret vermiştir."⁸² sözleri bu muhalefetin ne denli yüksek sesle dillendirildiğinin kanıtıdır. Bu sırada Yunanistan'ın işgal ettiği yerle ile yetinmeyerek "Anadolu'dan Türkleri atma" adına attığı adımlar tahammül edilemez bir hal aldığından bu durum hem kendi halkı hem de İtilaf Devletleri arasında huzursuzluğa neden olmaktaydı. Yunan Kralı Aleksandre'nin Ekim 1920'de ölümünün ardından Yunanistan'da yapılan seçimleri kaybeden Venizelos istifa etti. Bu sırada tahta tekrar dönen Kral Konstantin'in Almanya'ya olan yakınlığı İngiltere ile olan bağlarını tamamen kopma noktasına getirdi. Savaş alanında deneyimli eski yönetim taraftarı olan subayların görevden alınması ve hesapsız bir şekilde yapılan taarruzlar sonucu Türk tarafına karşı savaş alanında da alınan mağlubiyetler İngiltere tarafında bardağı taşıran son damla oldu ve 14 Nisan 1921 tarihinde İngiltere Türk-Yunan Savaşında tarafız olduğunu bildiren notayı Yunan hükümetine bildirdi.⁸³

⁷⁹ Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, A.U.S.B.F. Yay, 1978, s.69.

⁸⁰ Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

⁸¹ Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadeleye Bakışı" s.130.

⁸² Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadeleye Bakışı" s.130.

⁸³ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.129.

III. 3. 1921 Sonrası İngiltere'nin Osmanlı Politikası

Osmanlı-Rus savaşları sonucunda, Osmanlı Devleti'nin artık toprak bütünlüğünü koruyamayacağını anlayan İngiltere daha çok böl parçala ve yönet stratejisi kullanarak hem Orta Doğu'daki gücünü arttırmayı hem de büyüyen Rusya tehdidini engellemeyi hedeflemiştir. Aynı zamanda Fransız ihtilali sonucu yayılmakta olan milliyetçilik akımını kendi lehine kullanarak, rakip devletlerin siyasi yapılarının bozulması yönünde girişimleri desteklemiştir. Bu süreçte Rusya'da Kafkasya bölgesindeki Türkler, Azerbaycan'daki Müsavatçılar, Gürcistan'daki Menşevik hükümeti ve Taşnak Ermenileri desteklenmiştir. Aynı zamanda benzer olarak Osmanlı topraklarındaki Araplar, Ermeniler, Balkan halkları ve Kürtler de bağımsızlık girişimlerinde bulunmuş ve İngiltere bu unsurların isteklerini kendi lehine kullanmak için destek vermekte çekinmemiştir.⁸⁴ Fakat bu süreçten toprak bütünlüğünü koruyarak ve güçlenerek çıkan Rusya, İngilizleri politikalarını sorgulamaya itmiş⁸⁵ ve Osmanlı topraklarında da aynı durumun gerçekleşmesinden endişelenmelerini sağlamıştır. Bunun en büyük nedeni, yıkılmak üzere olduğu düşünülen Osmanlı Devleti küllerinden ortaya çıkan Anadolu hareketinin ve kurulan yeni Türk Devleti'nin, kendisine yapılan saldırılara büyük bir direniş göstermiş olması ve özellikle İngiltere tarafından desteklenen Yunanlara karşı kazandığı başarılarıdır.⁸⁶

Özellikle ikinci İnönü muharebesinden sonra Yunanlar üzerinden yürütülen Türkiye'yi parçalama hareketinin başarıya ulaşamayacağı kaygısı yayılmış ve Sakarya muharebelerinden sonra artık bunun mümkün olamayacağı anlaşılmıştır.⁸⁷ Mustafa Kemal'in önderliğini yaptığı Anadolu hareketi giderek güçlenmiş ve engellenmesi zor bir hal almıştır. Olaylar bu şekilde gelişirken diğer bir taraftan Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşma girişimlerinde bulunması İngiltere'de büyük yankı bulmuş hatta "Mustafa Kemal, yalnızca kendi ülkesinin kurtuluşuyla yetinmeyip

⁸⁴ Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", s.120.

⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk tarih Kurumu, Ankara, 2014.

⁸⁶ Salahi Sonyel, *The Great War and The Tragedy of Anatolia*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

⁸⁷ Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadeleye Bakışı" s.131.

bütün Asya'yı Rusya ile birleşerek Batı'ya karşı ayaklandırıp"⁸⁸ yeni bir Cengiz Han veya Doğu'nun Napolyon'u mu oluyordu?⁸⁹ Söylemlerinin dile gelmesine neden olmuştur.

Türklerin başarıları sonucunda bölünemeyeceklerini anlayan İngiltere tarafsızlık politikasına geçiş yapmıştır.

“Yunan Başkumandanı General Hacyanestis, İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri Komutanı General Harrington'a 19 Temmuz 1922 de yazdığı bir mektupta, İngiliz tarafsızlığının tahrip edildiğini, müttefik kuvvetlerin Türklere yardım etmekte olduğunu dile getirmiştir. Müttefiklerin kontrolünde bulunan Zeytinburnu silah deposundaki silahların, diğer depolarda bulunan savaş levazımının müttefik asker ve memurların bilgisi dâhilinde Anadolu'ya sevk edildiğini; Türk sivillerin, Jandarma kıyafetiyle Trakya'da faaliyette bulunmakta olduklarını, Ankara'dan gönderilen bazı askeri ve mülki erkânın bir komite oluşturarak silahlandırma faaliyetinde bulduklarını dile getirmektedir.”⁹⁰

Bütün gelişmeler ışığında, “Genel Kurmay Başkanı 14 Aralık 1921 de İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Sir Charles Harrington'a yazdığı bir mektupta; “yapacağımız en doğru hareket İstanbul'dan çıkıp gitmek ve Türklerle dost olmaktır”⁹¹ sözü İngiltere'nin artık Türk Devleti'nin bölünemeyeceğini anladığı ve bu konuda daha yapıcı ve işbirlikçi bir politika uygulayacağını kanıtı niteliğindedir.

⁸⁸Kürkçüoğlu, Türk İngiliz İlişkileri s.150.

⁸⁹Kürkçüoğlu, Türk İngiliz İlişkileri, s.150.

⁹⁰Temel, “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadeleye Bakışı” s.132.

⁹¹Nurer Uğurlu, *Atatürk Anadolu'da*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. 2000, s.30.

IV. BÖLÜM

İNGİLTERE’NİN PROPAGANDA FAALİYETLERİ VE ARNOLD J. TOYNBEE

IV. 1. Propagandanın Tarihi

Latince yaymak, tohum ekmek anlamına gelen “propagare” kelimesinden türemiş olan propaganda, Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca”⁹² olarak tanımlanmıştır. Propagandanın amacı önceden tasarlanmış olan fikirlerin belirli bir kitleye empoze edilmesidir.⁹³ Pratkanis ve Aronson’a göre propogana; “bir fikrin ön yargılarımızı etkileyen imajlar, sloganlar ve sembollerin becerikli bir şekilde kullanılması yoluyla iletilmesi demektir.”⁹⁴ Propaganda kavramsal olarak her ne kadar insanlık kadar eski olsa da⁹⁵, bugünkü kullanımıyla propaganda kavramı özellikle I. Dünya savaşı esnasında karşımıza çıkmaktadır.⁹⁶ Bu süreçte devletler ordularında ihtiyaç duydukları asker sayısını karşılamak için veya içinde buldukları savaşı kendi toplumlarına kabul ettirebilmek için, vatandaşlarını ucuz gazeteler, afişler sinema gibi dönemin kitle iletişim araçları ile devlet propagandasına maruz bırakmıştır.⁹⁷ Çünkü, I. Dünya Savaşı büyük ordular arasında olan bir savaş olduğundan ve hava taarruzu ile uzun menzilli silahların ilk kullanıldığı savaş olmasından ötürü sivil halkın yaşam alanları da savaş cephesi haline gelmiştir. Bu durumun devletler için oluşturması muhtemel sorunlarını en aza indirmek amacı ile propaganda faaliyetleri daha sistematik bir şekil almıştır.⁹⁸

⁹² <http://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.08.2019).

⁹³ Hadley Cantril, “Propaganda Analysis”, The English Journal, Vol. 27, no.3, 1938, p.217.

⁹⁴ Anthony Pratkanis, Elliot Aronson, *Propaganda Çağı İnkınanın Gündelik Kullanımı ve Suistimali*, (Çev. N. Haliloğlu), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008, s.12.

⁹⁵ Beyzade Çetin, “Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.24, 2016, s.250.

⁹⁶ Çetin, “Propaganda Olgusu”, s.250.

⁹⁷ Çetin, “Propaganda Olgusu”, s.250.

⁹⁸ Toby Clark, *Sanat ve Propaganda Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*, (Çev. E. Hoşsucu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s.138.

Bilindiği gibi propaganda barış döneminde devletlerin kendi fikir ve ideolojilerini hem kendi halklarına hem de diğer ülke halklarına empoze etmek amacıyla kurgulanmış hem görsel hem yazılı kaynaklar bütünüdür⁹⁹. Bu sayede ülkeler güçlerini diğer toplumlara dayatarak bilinç dışı bir koşullandırma sağlarlar. Buna en belirgin örnek Hollywood medyası aracılığıyla günümüzde Amerikan askeri gücünün ve sosyal hayatının diğer milletlere dayatılmasıdır. Ayrıca ülkeler kendi menfaatleri için toplumu şekillendirme amacıyla eğitim, sanat ve bilim alanlarında da propaganda faaliyetleri yürütürler. Fakat propaganda faaliyetleri asıl etki alanlarını savaş dönemlerinde göstermektedir. Rakip ülkeleri karalama adına yapılan propaganda eylemlerinin yanı sıra, Ülkeler girişmiş oldukları mücadeleleri meşru göstermek amacıyla kendi halklarını medya aracılığıyla koşullandırmayı amaçlarlar. Bu sayede olası tepkiler en aza indirilerek başarı sağlamak amaçlanır.

Propagandanın bilgi akışını kontrol etmek, davranışları manipüle etmek veya kamuoyunu yönetmek için kullanılması insanlık tarihi kadar eski bir durumdur. Tarihin ilk çağlarından beri insanların ikna edilebilmesi ve fikirlerinde büyük değişiklikler meydana getirmek amacıyla çeşitli teknikler uygulanmıştır.¹⁰⁰ Eski medeniyetlere bakıldığında birçok eser bize hükümdarların ya da din adamlarının güçlerini halka benimsetmek için günümüz tekniklerine benzer propaganda tekniklerini kullandıklarını gösterir. Hatta bu dönemlerde yöneticilerin veya din adamlarının giyimlerindeki göz kamaştırıcı mücevherler veya mezarlarındaki ihtişam dahi güçlerini benimsetmek için kullanılan propaganda materyalleridir.¹⁰¹ Propagandayı kullanmak ve analiz etmek için ilk sistematik girişimler Antik Yunanistan'da görülmektedir, Aristoteles'in "Retorik" eseri incelendiğinde ikna edici konuşmanın insanların kendini ifade etmede konuşma biçiminin ne denli önemli olduğunun açıkça vurgulandığı görülür.¹⁰² ve kitlelerin istenilen amaç uğruna koşullandırılması eylemi tarih boyunca gelişerek devam etmiştir.

⁹⁹ Hadley Cantril, "Propaganda Analysis", The English Journal, Vol. 27, no.3, 1938, p.217.

¹⁰⁰ Çetin, "Propaganda Olgusu", s.250.

¹⁰¹ S. Jowett Garth, Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, (Çev. Tarafımdan yapılmıştır), USA, 2012, p.52.

¹⁰² Aristoteles, *Retorik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019

Propaganda tarihi birbiriyle iç içe girmiş üç ana unsura dayanmaktadır. Birincisi; medeniyetlerin büyümesi ve ulus devletlerin yükselişiyle birlikte “savaş” kavramının kalplere ve zihinlere kazınma gereksinimidir.¹⁰³ Bu sayede devletler kendi halklarını savaş fikrine hazırlamış ve erkenden olabilecek tepkiler en aza indirgenmiştir. İkincisi; propaganda mesajlarını iletmek için mevcut iletişim araçlarının artan karmaşıklığıdır.¹⁰⁴ Bu sayede toplumlar büyük bir propaganda kuşatması altında kalarak istenilen fikirleri istemsizce edinmeleri sağlanmıştır. Üçüncüsü ise artan ilgiden dolayı propaganda psikolojisi alanındaki büyük gelişmelerdir.¹⁰⁵ Tarih boyunca bu üç unsurdaki gelişme propogandanın tutumları değiştirmenin bir aracı olarak kullanılmasında ve yeni bakış açılarının yaratılmasında çeşitli şekillerde belirleyici olmuştur.

Bariş dönemlerinde kullanılan propoganda araçları her ne kadar etkili olsa da propoganda faaliyetlerinin etki alanları savaş döneminde çok daha genişir.¹⁰⁶ Özellikle Birinci Dünya savaşı esnasında Alman ve İngilizlerin propoganda faaliyetleri büyük etkiler yaratmış, bu nedenle devletler girişmiş oldukları savaşta başarıya ulaşabilmek için her yolu denemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında propoganda için birçok araç olsa da en çok kullanılan, düşmanın iyi yönlerini gizleyerek hep kötü yanlarını abartarak gösterme arzusudur. Buna en büyük örnek; İngiliz kamuoyu tarafından onurlu olarak görülen ve temiz savaşan millet olarak bilinen Türklerle bir savaşa girmenin yaratacağı tepkilerden kurtulmak adına karalama kampanyası başlatılmış Türklerin, Bulgarlara ve Ermenilere vahşet uyguladığı haberleri yapılmış, bu konuda kitapçıklar ve broşürler basılmıştır.¹⁰⁷ Hatta bu haberler sayesinde oluşturulan kamuoyu savaş sonrasındaki süreçte de Türkiye’ye karşı kullanılmış, günümüzde dahi çeşitli siyasi bahanelerle koz olarak kullanılmaya devam etmiştir. İngiltere’nin bu propoganda

¹⁰³ Garth, O’Donnell, *Propaganda and Persuasion*, p.52.

¹⁰⁴ Garth, O’Donnell, *Propaganda and Persuasion*, p.52.

¹⁰⁵ Garth, O’Donnell, *Propaganda and Persuasion*, p.53.

¹⁰⁶ Noam Chomsky, *Media Control The Spectacular Achievements of Propaganda*, Seven Stories Press, 1991, p.5.

¹⁰⁷ Servet Avşar, “Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, *Atatürk Dergisi*, s.2, 2002, s.124.

faaliyetleri Dışişleri Bakanlığına bağlı Savaş Propaganda Bürosu tarafından yürütülmüştür. Bu büro Buchingam Gate'deki dairelerden biri olan Wellington House adındaki bir yerde yürütüldüğünden ilerleyen süreçte bu isimle anılmaya başlamıştır.¹⁰⁸

IV. 2. İngiltere'de Propaganda Faaliyetlerinin ve Wellington House'un Doğuşu

1914 yılında I. Dünya Savaşının ortaya çıkması birlikte Almanlar, kendilerinin savaşa girme nedenlerini anlatmak ve İttifak Devletlerinin motivasyonlarını düşürmek için posterler, broşürler ve kitapçıklar aracılığıyla propaganda faaliyetine başlamışlardır.¹⁰⁹ Asıl amacı Amerika Birleşik Devletleri'ni kendi saflarına çekmek olan Almanların, hızla yayılan bu faaliyetleri İngilizler tarafından rahatsız edici bulundu. 1914 yılı Ağustos ayının sonunda bu olay kabineye getirildi. Lloyd George Almanların bu faaliyetlerine karşı koymak ve verilen bilgilerin yanlışlığını kanıtlayabilmek amacıyla bir teşkilat kurulması gerektiğini, halkın bu sayede istedikleri doğrultuda yönlendirebileceğini belirten bir konuşma yaptı ve Böyle bir kurumun varlığının önemi üzerinde durdu. Kabine 5 Eylül tarihinde Almanların yanlış haberlerine karşı koyabilmek için gerekli adımların atılması konusunda karar aldı.¹¹⁰ Bu sayede, barış döneminde böyle bir uygulama olmamasına karşın, savaş döneminde yabancı ülkelere karşı propaganda faaliyetinin koordine edilebilmesi amacıyla bir organizasyon kurulması gerektiği kabul edilmiş oldu.

Kabine üyesi ve Lancaster Dükalığı şansölyesi ve Ulusal Sigorta Komisyonu Başkanı C. F. G. Masterman bu yeni organizasyonun başına getirildi.¹¹¹ Bunun ardından 2 ve 7 Eylül'de Masterman yapılacak olan propaganda faaliyetlerinin yöntem ve prensiplerini tartışmak için içinde basın yayın organlarından önde gelen

¹⁰⁸M.L. Sanders, "Wellington House and British Propaganda During the First World War", *The Historical Journal*, Vol.18, p.119.

¹⁰⁹Sanders, "Wellington House", p.119.

¹¹⁰Sanders, "Wellington House", p.119.

¹¹¹Wayne A. Wiegand, "British Propaganda in American Public Libraries", 1914-1917. *The Journal of Library History (1974-1987)*, Vol.18, no.3, p.238.

simaların ve edebiyatçıların bulunduğu iki konferans düzenledi. Gerekli izinlerin çıkmasından sonra Ulusal Sigorta Komisyonu tarafından kullanılan Masterman, Buchingham Gate'deki dairelerden birine Wellington House adındaki propaganda ofisi kuruldu.¹¹² Sonraki iki yıl boyunca “İngiltere'nin propaganda merkezi olarak hareket eden Wellington House o kadar gizlilik içinde hareket ediyordu ki, Parlamento'nun dahi çoğu eyleminden ve varlığından haberi yoktu.”¹¹³ Masterman, yönetimi altında çalışan birçok Sigorta Komisyonu çalışanını Propaganda merkezinde göreve getirmiştir, ama özel bilgi gerektiren konularda dışarıdan da yardım almak isteyen Masterman¹¹⁴, özel eğitime tabi tutarak J.W. Headlam, Arnold J. Toynbee, Lewis Naimier, Anthony Hope Hawkins gibi önemli tarihçi, düşünürü de Wellington House bünyesine katmıştır.¹¹⁵

Bürodaki çalışmalar sistematik bir plan dahilinde ilgili olan uzmanlar tarafından yapılmaktadır. Bu iş bölümü ülkelerde konuşulan dillere göre yapılmıştır.¹¹⁶ Bu bölümlere ek olarak, özel görevi Alman basınına incelemek olan Savaş ofisi istihbarat servisine bağlı memurlar da görev almışlardır.

Her bir ulusal çalışma bölümü için bir çalışma düzeni ortaya konmuştur. Birincisi, yabancı basını inceleyerek kamuoyunun nabzını tutmaktır; ikincisi, hali hazırda var olan söylemleri ve resmi evrakları yaymak ve bunların hazırlanmasıdır; Üçüncüsü ise, doğrudan bireylerle ilgilenmek onlara bilgi göndermek ve onlardan çeşitli raporlar almaktır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri konusunda; ülkeye gelen seçkin yabancılara ve basın mensuplarına İngiltere menfaatine yapılanların doğruluğunu anlatmak ve onları İngiltere menfaatine hareket etmeye teşvik etmeyi amaçlamıştı.¹¹⁷

Ayrıca, hali hazırda dolaşmakta olan söylem, evrak veya yazıları izleyerek kamuoyunun nabzını tutmak ve yabancı basını incelemek, yöneticilere bu birim

¹¹² Wiegand, “British Propaganda in American Public Libraries”, p.238.

¹¹³ Sanders, “Wellington House”, p.119.

¹¹⁴ Stuart Robson, *The First World War*, Routledge, New York, 2013, p. 44.

¹¹⁵ Sanders, “Wellington House” p.119.

¹¹⁶ Özdemir, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, s.70.

¹¹⁷ Sanders, “Wellington House”, p.123.

tarafından sürekli izlenen halkın durumunu rapor etmek, İngiliz politikalarına karşı kamuoyu tepkilerini hafifletme yolları önermek ve yabancı ülkedeki halkın nabzını ölçmek için oralara yabancı temsilciler göndermek bu birimin görevlerinden bazılarıydı. İngiliz propaganda servisi faaliyetlerini gizlemek ve gelen verileri kendi amaçlarına uygun işleyebilmek için resmi olmayan kaynaklardan da faydalanıyorlardı, bu amaçla Propaganda servisi çalışanları özellikle kişisel olarak tanıdığı kişilerle bilgi alışverişinde bulunuyorlardı.¹¹⁸ Bu süreçte en çok dikkat edilen konu ise propaganda faaliyetlerinin Almanların yöntemlerinden farklı olması gerektiğidir.

Propaganda faaliyetleri konusunda oldukça büyüyen Wellington House, özellikle amatör ve gönüllü katılımcılardan, yayın evlerinden faydalanıyordu. Bu süreçte kurumun kontrolsüz bir şekilde büyüdüğünü geçte olsa fark eden Masterman bu konuda bir düzenlemeye gitmeye çalışsa da Dış İşleri Bakanlığı, kendi başkanlarını Başbakanlık konusunda destekledikleri için Ulusal Yurtsever Örgütler Komitesi'nin faaliyetlerine 1915 yılında kısıtlama getirdi. Wellington House bu gelişmeden olumsuz etkilense de 1916 yılında hazırlanan ikinci bir raporda varlığının önemi vurgulanış ve üzerindeki baskı sona ermiştir.¹¹⁹

IV. 3. Wellington House ve Arnold J. Toynbee

1917 yılına girildiğinde Wellington House'da 54 kişi çalışıyordu, ayrıca büro diğer departmanlardan ve Dışişleri Bakanlığından da yardım alma yetkisine sahipti.¹²⁰ Ve bu süreçte, Wellington House, J.W. Headlam, Arnold J. Toynbee, Lewis Naimer, Anthony Hope Hawkins gibi parlak beyinleri bünyesinde toplayarak hem tarih hem felsefe hem de edebiyat alanında propaganda faaliyetlerinde bulundu. Bu süreçte bakanlık Arnold Toynbee'den Türk karşıtı bir propaganda yürütecek yazarlar hakkında bir liste çıkarmasını talep etti. "Listede Mark Sykes gibi Orta Doğu üzerine çalışmalar yapmış kişiler ve profesörler vardı. Ayrıca Toynbee,

¹¹⁸ Wiegand, "British Propaganda in American Public Libraries", p.238.

¹¹⁹ Sanders, "Wellington House", p.121.

¹²⁰ Avşar, "Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", s.122.

Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklar ve Orta Doğu ile ilgili yapılacak propaganda faaliyetlerinde bizzat kendisinin görev alabileceğini belirtti.”¹²¹

Arnold J. Toynbee, İngiltere'nin Türkiye Politikasındaki değişikliğin başladığı tarih olan 1921 yılına kadar Türkler aleyhine dört kitap yazmıştır. Bunlar; “Armenian Atrocities: The Murder of a Nation”,¹²² “The Murderous Tyranny of the Turks”,¹²³ “Turkey: a Past and a Future”,¹²⁴ ve “The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916”¹²⁵ dır. Wellington House'un çalışma şekline bakıldığında savaş esnasında ilişkide oldukları bütün devletler ve halklarla ilgili sistematik ve planlı bir şekilde birimlere ayrıldığı ve her birimden sorumlu bir yönetici olduğu görülmektedir. Wellington House'un Orta Doğu ve Osmanlı Devleti'nden sorumlu olan çalışmanı ise Arnold J. Toynbee'dir.¹²⁶

İngiltere'nin Osmanlı Politikası başlığında belirtildiği gibi, bu dönemde yönetimde olan liberaller Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından ziyade kontrollerinde olacak küçük devletlere bölünmesi politikasını güdüyorlardı. Almanya'nın müttefiki olarak savaşan Osmanlı Devleti Hilafeti bünyesinde barındırdığından, Almanya bu durumdan faydalanarak Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanları ayaklandırarak İngiltere'nin Asya ile olan bağını koparmak amacını güdüyordu.¹²⁷ Bu gelişmelerden ötürü, “Britanya Başbakanı Lloyd George Propaganda Ofisine özellikle Türklere karşı daha fazla yoğunlaşma emri verdi. Wellington House'a “Türklerin adaletsizliği ve gereksizliği” ve “her şeyden de öte endüstriyel toplumlardaki katliamları” konularının vurgulanması gerektiğini ve bu propagandanın bütünüyle gizli yapılması gerektiğini belirtti.”¹²⁸ buradaki amaç daha öncede belirtildiği gibi Türklere karşı yürütülecek mücadelede hem kamuoyu

¹²¹ Avşar, “Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, s.126.

¹²² Toynbee, *Armenian Atrocities The Murder of A Nation*, London, 1915.

¹²³ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, London, 1917.

¹²⁴ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, London, 1917.

¹²⁵ Toynbee, *The Treatment of Armenians*, London, 1916.

¹²⁶ Özdemir, Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı, s.32.

¹²⁷ Sadia McEvoy, “The Construction of Ottoman Asia and its Muslim Peoples in Wellington House's Propaganda and Associated Literature, 1914-1918, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of London, 2016. p.17.

¹²⁸ Avşar, “Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, s.123.

kazanmak hem de Türklerle birlikte hareket eden Almanlara karşı bir algı yaratmaktır. “Enformasyon Daire Başkanı, John Buchan bu Türk karşıtı propagandanın idaresini bizzat üstlendi.”¹²⁹ 1917 yılına kadar hali hazırda birçok Türk karşıtı propaganda malzemesi basılmış olmasına karşın verilen bu emirle, yapılan propagandalarda büyük oranda artış oldu.

Buchan, Propaganda faaliyetlerinde özelliklere Türklere vurgu yapılmasının sebebi olarak şunları belirtmiştir: İngiltere ve Müttefik ülkelerde ve ayrıca sınırlı da olsa tarafsız ülkelerde;

“Türkler gitmeli” temalı ayrıntılı bir kampanya düzenlemeliyiz. Eğer Türkiye şu anki haliyle ortadan kalkarsa, Almanların savaşa girmesinin ana amacı olan "doğuya hamle" anlamına gelen “drang nach osten” idealleri de başarısızlığa uğrar. Müttefiklerle ve tarafsız ülkelerle barış kavramlarımız konusunda sorunlar yaşayabiliriz, fakat Türkiye’nin olumsuz pozisyonu ortak bir karar alacağımız bir durumdadır. Bunu müttefikler ve tarafsızlarla birlikte nezaketle çözmeliyiz.”¹³⁰

Bu söylemden de anlaşılacağı üzere İngiltere Türklere karşı yapılacak olan herhangi bir müdahaleye karşı müttefiklerinden ve tarafsız diğer ülkelerden olası bir direnç beklemektedir. Ayrıca İngiltere’nin, “doğuya hamle” adı verilen Alman girişiminden oldukça rahatsız olduğu ve yüzyıllarca doğudaki topraklara hükmetmiş olan Türklerin Almanya lehine buralarda faaliyette bulunmalarının büyük tehdit oluşturduğu görülmektedir.

Buchan, ayrıca vurgulanması gereken noktaları şu şekilde sıralamıştır:

- a) Küçük Asya ve Mezopotamya’nın antik zenginlik ve büyük refahı
- b) Türklerin sosyal ve ticari gelişim üzerindeki yıkıcı etkisi.

¹²⁹ Luke McKernan, “Propaganda, Patriotism and Profit: Charles Urban and British Official War Films in America during the First World War”, *Film History*, v. 14, 2002, p.382.

¹³⁰ Avşar, “Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, s.123.

c) Türklerin fethedilen topraklardaki halkları özümsemedeki ve onlara eşit halklar olarak davranmadaki yetersizlikleri. Bunun için, Yahudilere, Ermenilere, Suriyelilere ve Balkan Halklarına karşı şu anki tutumları ile ilgili tarihi bir polemik istiyoruz.

d) Türk Devleti'nin reform yapmasının mümkün olmadığı. Türklerin askeri bir güç olmaktan başka bir şey olmadığı ve sivil yönetim hususunda hiçbir yeterlilik göstermediği.

e) Avrupa ve Asya arasındaki bu yolun kontrolünü gerici ve yetersiz bir devlete vermenin ne kadar tehlikeli olduğu. Böyle bir yönetimin her zaman Almanya gibi askeri bir devletin uydusu olacağı

f) Dini materyallerde basılabilir. Hâlihazırda Türkiye zıt dinlerin müzesi konumundaki bir yeri yönetiyor ve modern anlamda hoşgörü onun devlet yapısına oldukça yabancı.”¹³¹

İngiltere Hükümeti'nin Enformasyon Daire başkanı Buchan'ın sıraladığı bu maddeler incelendiğinde 1879 yılı sonrası İngiltere'nin değişen Osmanlı politikasının izlerini görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'ni hem savaşta güçsüz duruma düşürmek hem de parçalamak için ellerindeki her türlü argümandan faydalanmışlardır. Yüzyıllarca hoşgörülü yönetimi ile bilinen hatta bunu devlet politikası olarak benimseyen bir devlet kamuoyunda tam tersi olarak lanse edilmiştir. Bünyesinde birçok halka ev sahipliği yapan Osmanlı'ya halklar arasında ayrımcılık yapıyor söylemleri çıkarılarak Ermeni, Suriyeli, Yahudi ve Balkan Halklarının milliyetçilik duyguları kışkırtılmak istenmiş, Osmanlı Devleti dini ayrımcılık yapıyor söylemleri ile de bu toplumların en doğal inanç özgürlükleri ellerinden alınıyor algısı yaratılarak onları devlete bağlayan en önemli bir diğer bağ da koparılmak istenmiştir.¹³²

¹³¹ Avşar, “Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, s.123.

V. BÖLÜM

ARNOLD J. TOYNBEE’NİN ESERLERİNDE TÜRKİYE ALGISI

V. 1. Arnold J. Toynbee’nin Eserleri

Tarih, sosyoloji, medeniyet, din ve kültür konusundan seyahat kitaplarına kadar birçok alanda eserleri olan Toynbee’nin çalışmaları; İngiltere adına çalıştığı dönemlerde kaleme aldığı eserler, yaşadığı dönemdeki güncel siyasi olaylarla ilgili yayınları, din ve medeniyet kavramı hakkındaki eserleri, gezi kitapları, otobiyografik ve biyografik çalışmaları olmak üzere beş ana başlıkta sınıflandırılabilir.¹³³

İngiltere’nin hem savaş esnasında toplumu yönlendirmek hem de savaş sonrasında menfaatlerine uygun bir şekilde kullanmak amacıyla yönlendirdiği propaganda faaliyetleri bünyesinde Toynbee birçok eser kaleme almıştır. Yazarın bu dönemde Türkiye hakkında kaleme aldığı eserler, sözde Ermeni soykırımını ve Osmanlı bünyesinde bulunan azınlıklara uygulandığı iddia edilen sözde baskı ve katliamları konu almaktadır. Zaman geçtikçe yazarın eserlerindeki Türkiye algısının değiştiği görülmektedir. Toynbee’nin Türkiye hakkında yazmış olduğu eserler şunlardır:

1. *Armenian Atrocities: The Murder of A Nation (Ermeni Vahşeti Bir Milletlin Katli)*, 1915 yılında Hodder and Stoughton yayınevi tarafından basılmış olan eserde Osmanlı idaresi altında yaşayan Ermeni nüfusa uygulandığı iddia edilen sözde katliam ağır ifadelerle işlenmektedir. Lord Bryce’in ön sözü ile başlayan kitap sekiz bölümden ve 117 sayfadan oluşmaktadır. Bu eserin adı Türkçeye “Bir ulusun katli, Ermeni Vahşeti” olarak tercüme edilebilir.

2. *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916 (Osmanlı Devleti’nde Ermeni Tutumu 1915-1916)*, diğer adı “Mavi Kitap” olarak bilinen ve İngiliz hükümetine sunulan bir rapor niteliği taşıyan kitabın editörlüğü Toynbee

¹³³ Enes Kabakçı, “Toynbee, Arnold J.” *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.41, s.273.

tarafından yapılmıştır. 699 sayfadan oluşan kitapta Ermenilere uygulandığını iddia edilen sözde soy kırım incelenmektedir. Toynbee'nin Wellington House' da çalıştığı dönemde yazılmış olan eser sözde Ermeni soykırımının önemli kaynaklarından birisi olarak gösterilmektedir. 1916 yılında İngiliz Parlamentosu tarafından yayımlanan eser, Gomidas Institute tarafından 2000 yılında tekrar yayınlanmıştır.

3. *Turkey a Past and a Future*, adı Türkçeye “Türkiye Bir Geçmiş ve Bir Gelecek” şeklinde tercüme edilen eser 1917 yılında, Londra'da Hodder and Stoughton yayın evi tarafından yayınlanmıştır. Toynbee'nin propaganda amacı ile yazmış olduğu eserlerden biri olan kitap 86 sayfa ve üç bölümden oluşmaktadır. Türkiye'nin geçmişi, bugünü ve geleceği hakkında yazarın yorumları bulunmaktadır. Yalnızca Ermenilerin değil Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan bütün milletlere zulüm edildiğinin ifade edildiği kitap yazıldığı dönemdeki İngiliz Hükümeti'nin Orta Doğu'daki milletleri bağımsızlaştırma politikası ile paralellik göstermektedir.

4. *The Murderous Tyranny of The Turks*, Türkçeye tercümesi “Türklerin Kanlı Zulmü” olan 35 sayfadan oluşan ve akıcı bir dil ile yazılmış olan kitap 1917 yılında Hodder and Stoughton yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Türklere ağır hakaretlerin edildiği kitapta yönetimde bulunan Osmanlıların idaresi altında bulunan bütün milletlere zulmettiği ifade edilmektedir.

5. *The Western Question in Greece and Turkey*, 1922 yılında Constable and Company tarafından yayınlanan eser, Kadri Mustafa Orağlı tarafından Türkçeye “Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi” adıyla tercüme edilmiş ve 2007 yılında Yeditepe yayınları tarafından yayınlanmıştır. 524 sayfa olan kitap sekiz bölümden oluşmaktadır. Eserde Toynbee, Batı medeniyetinin Yunanistan ve Türkiye üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ayrıca İzmir işgalini Yunanistan saflarından izleyen yazar ilk defa bu eserinde Türkiye’yi savunmuş meydana gelen olaylardan ötürü Batı’yı suçlamıştır.

6. *Turkey*, 1926'da Ernest Benn yayınevi tarafından yayınlanmış olan eser, Kasım Yargıcı ve Nurer Uğurlu tarafından “Türkiye Bir Devlet'in Yeniden Doğuşu”

adıylı Türkçeye tercüme edilmiş ve rgn Yayınları tarafından 2009 yılında yayınlanmıştır. 360 sayfadan oluşan eserde Toynbee kurulan yeni Türkiye'yi incelemektedir. Türk-Yunan savaşını incelerken yazar, savaşı Türkiye kazanmış olmasına rağmen kurulan Türkiye ve icra edilen Batılılaşma faaliyetleri ile asıl kazananın Batı medeniyeti olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁴

Yazarın diğer başlıca eserleri şunlardır: *A Study of History*, 1921'de yazılmaya başlanmış olan eser 1934-1961 yılları arasında on iki cilt halinde yayınlanmıştır, bu eser *Tarih Bilinci* adı ile Türkçeye tercüme edilmiştir. *Civilization on Trial* 1948 yılında Londra'da yayımlanan eser Ufuk Uyan tarafından *Medeniyetler Yargılanıyor* adıyla tercüme edilmiş ve 1980 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. *America and the World Revolution (Amerika ve Dünya Devrimi)* 1962 yılında New York'ta yayımlanan eserinde Toynbee Amerika'nın dünya devrimindeki rolünü incelemektedir. *Nationality and The War (Milliyet ve Savaş)* isimli eserinde Toynbee, millet kavramının ve milliyetçilik akımının ortaya çıkardığı bağımsızlık anlayışının sonuçlarını ele almıştır, ilk olarak 1915 yılında yazılmış olan eser TheClassic.us tarafından 2013 yılında tekrar yayınlanmıştır.

V. 2. Turkey a Past and a Future “Türkiye Bir Geçmiş ve Bir Gelecek”

Birinci Dünya savaşı esnasında İngiliz Hükümeti'nin izni ile kurulmuş olan Wellington House adlı propaganda ofisi daha önce de belirtildiği gibi gerek edebiyat gerek tarih gerekse felsefe alanlarında dönemin gelecek vaat eden gençlerini bünyesine katmış ve yapılan propaganda faaliyetlerinde bu kişilerden faydalanmıştır. Wellington House'un zeki ve parlak gençlerinden birisi de Arnold J. Toynbee'dir. Bu bölümde incelenecek olan Toynbee'nin “Turkey: A Past and A Future” adlı eseri adı geçen propaganda ofisinin istekleri doğrultusunda hazırlanmış ve dağıtılmıştır.1917 yılında, Londrada, Hodder and Stoughton yayın evi tarafından yayınlanan eser 86 sayfadan ve üç bölümden oluşmaktadır. “Geçmiş”, “şu An” ve “Gelecek” adlarıyla bu bölümler isimlendirilmiş ve dönemin Osmanlı Devleti incelenmiştir. Türkçeye

¹³⁴ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.11.

tercümesi yapılmamış bu kitapta daha çok Osmanlı'nın sosyal durumu incelenmiş ve özet olarak tarihi anlatılmıştır. Anlatım dilinin sadeliği ve incelenen konular göze alındığında hedef kitlenin dönemin Osmanlı'sında bulunan azınlıklar olduğu görülmektedir. Bu bölümde yazarın, adı geçen kitaptaki Türkiye algısı ve verilen tarihi bilgilerin ne denli taraflı ve amaçlı bir şekilde okuyucuya iletiildiği incelenecektir.

V. 2. 1. Birinci Bölüm: Geçmiş

Kitabın bu bölümünde Osmanlı Devleti'nin tarihi yüzeysel olarak anlatılırken daha çok etnik kökenlere önem verilmiş ve Osmanlı nedir? Türkiye nedir? gibi sorulara cevap vermeye çalışılmıştır. Genel olarak ifade etmek gerekirse devlet nüfusunda azınlık olarak ifade edilen milletlerin Türklerin yönetiminde olması sorgulanmış ve yönetimde olunan süreç boyunca tebaası olan milletlere uygulandığı iddia edilen zulümlere atıflar yapılmıştır.

Kitap ilk olarak “Türkiye nedir?” sorusu ile başlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin parçaları olarak görülen hiçbir devletin “Türkiye” adının karşılığı olmadığını belirten Toynbee Türkiye adının bu sebeple devlet adı olarak hiçbir şey ifade etmediğini söylemektedir.¹³⁵ Bu söyleminde Osmanlı Devleti'nin birçok millete ev sahipliği yaptığını ve hükmeden devletin adının Türkiye olarak adlandırılmasının diğer halklar arasında bir direniş oluşturabileceğini ifade etmektedir.

Kitabın ilerleyen kısımlarında Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu incelerken yazar oldukça yanlı bir yöntem izlemiş ve bu konudaki çelişkili ifadeleri derleyerek kendince bir sonuca varmıştır.

“Osmanlı Devleti'nin ilk kıvılcımı ve geleneksel yöntemleri, on üçüncü yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen küçük bir pagan kabileden gelmektedir ve onlara ülkenin Türk sultanı tarafından bir yaşam alanı verildi. Osmanlılar sahneye çıkmadan önce Anadolu zaten iki yüzyıldır Türk'tü. Ama

¹³⁵ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.1.

onların Osmanlı olarak adlandırılması tarihlerindeki ikinci bir aşamayı ifade etmektedir. İlk liderlerinin oğlu Osman'ın adını almışlardır. Bu isim üçüncü halifenin ismi olduğundan iyi bir Müslüman ismiydi, bu adı Müslüman olduktan sonra aldı ve pagan çadır sakinlerinden oluşan halkını Anadolu'nun kuzeybatı tepelerinde Christendom sınırlarında yerleşik bir Muhammedi yapı altında organize etti.”¹³⁶

Bu söyleminden anlaşılacağı üzere Toynbee Osmanlıların, hatta Osman Bey'in, beyliklerini kurma süreci öncesinde pagan inancını taşıdıklarını ve Anadolu topraklarında tutunabilmek için siyasi olarak Müslüman olduktan sonra bu adı aldıklarını ifade etmektedir. “Osmanlı sülalesi, Oğuzların Kayı boyuna mensup küçük bir aşiret parçasının başında bulunan Osman tarafından kurulmuştur ve bunu reddetmek için ortada hiçbir tarihi neden yoktur.”¹³⁷ Kayıların mensubu olduğu Oğuzların Müslümanlaşması süreciyle ilgili ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde “10. Yüzyılın ilk çeyreğinde Sütken'te İslâmiyet'i kabul etmiş kalabalık bir Türk topluluğunun yaşadığı kaydedilmektedir. Bu topluluğun Oğuzlardan oluştuğu konusunda şüphe yoktur .”¹³⁸ ifadesinin yanı sıra “Oğuz şehirlerinde yapılan arkeolojik araştırmalarda yüksek bir maddî kültürün izlerine rastlanmaktadır. Bu dönemde Oğuzlardan büyük bir kitle yerleşik hayata geçti. Bu konuda en büyük etken şüphesiz onların İslâmiyet'i kabul etmeleri olmuştur.”¹³⁹ bilgisi verilmektedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Oğuzların 10. Yüzyılda İslam'ı kabul ettikleri ve Oğuzların bir boyu olan Kayıların da Anadolu'ya geldiklerinde hali hazırda Müslüman oldukları görülmektedir. Kaldı ki Toynbee'nin Anadolu'da Osmanlı Devleti kurulmadan öncesinde iki yüzyıldır Türkler zaten yönetimdediler söylemine istinaden, bu dönemde yönetimde olan Selçukluların ve bölgedeki diğer Türk beyliklerinin İslami bir inancıya sahip oldukları aşikâr iken Bizans sınır boylarında İslam inancına sahip olmayan bir Türk birliğinin yerleştirilmiş olduğunu düşünmek gerçeklerle çelişmekten öteye gidemez.

¹³⁶ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.9.

¹³⁷ Fuad Köprülü, *Osmanlı'nın Etnik Kökeni*, İstanbul, 1999, s.91.

¹³⁸ Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.33, s.326.

¹³⁹ Sümer, “Oğuzlar”, s.326.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan etnik yapıyla ilgili, "Onlar, on üçüncü yüzyıldan beri Hıristiyan dünyasından gönüllü ya da zorla Müslüman yapılmış kişilerden ve dünyanın yarısından gelen köle kadınların kanlarının karışımından oluşan göçebe bir Türk soyundan gelmektedirler. Onlar tam bir ırk değildir." ¹⁴⁰ ifadesinde bulunan yazar kasıtlı olarak devlet yönetiminde siyasi nedenlerle yabancılarla evlenen padişahların durumunu bütün halka nakletmiş ve Osmanlı Devleti'ni kuran yapının aslında ne olduğu belirsiz bir millet olduğunu ifade etmek istemiştir.

Kitabın yazılmış olduğu Wellington House stratejilerine ve dönemin İngiltere politikalarına bakıldığında azınlıkların milliyetçilik akımının etkisiyle kışkırtılması temel amaçtır ¹⁴¹. Bu sayede bağımsızlık istemeleri sağlanacak ve nihayetinde Osmanlı toprakları bölünebilecektir. İncelenen "Türkiye Bir Geçmiş ve Bir Gelecek" isimli kitapta işte bu amaçlar doğrultusuna çoğu yerde gerek doğrudan gerekse dolaylı ya da üstü kapalı olarak halkların gözünde Osmanlı itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. İngiltere'nin Kuzey Afrika ülkelerini bünyesine katması ¹⁴² göz ardı edilirken, Osmanlı Devleti'nin "yapay" bir Türk Devleti olduğu, Osmanlı denilen kavramın bir devlet adı olmayı hak etmediği sadece İstanbul'la sınırlı bir alanda bulunan yönetim kadrosunun adı olduğu defalarca vurgulanmıştır. ¹⁴³

Halkların Osmanlı yönetimi altında ezildiği ve kültürel yapılarının değiştiğine vurgu yapan kitapta özellikle Orta Doğu'da bulunan ve bir dönem üretime yönelik yapıları olan milletlerin sömürülerek köylü ve hatta dağlı sınıfa dönüştükleri belirtilmektedir. ¹⁴⁴ Bu süreçte bazı milletleri dönüştürmede Osmanlı'nın başarısız olduğunu belirten yazar şu ifadeleri kullanmıştır; "Ancak Türkiye'deki dağınık unsurların hepsi izole veya ilkel değiller. Örneğin, Yunanlar veya Ermeniler

¹⁴⁰ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.4.

¹⁴¹ Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, s.213.

¹⁴² Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20. Yüzyıl*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2017,

¹⁴³ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.4.

¹⁴⁴ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.6.

Türkiye'nin en etkili entelektüel liberal unsurlarıdır, ya da öyleydiler!"¹⁴⁵ bu başarısızlık sonucunda Ermeniler ve Yunanlar için;

“Osmanlı hükümeti tebaasından bu iki değerli unsuru ortadan kaldırmak için acımasız adımlar attı, Trakya ve Anadolu'da bulunan Yunan köylüler özellikle İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra sınır dışına sürüldüler. Ermenilere gelince hükümet onları köylü, çoban, kadın ve çocuk ayırımı yapmadan 1915 Nisan'ından beri sınır dışı emirleriyle katlediyor.”¹⁴⁶

Bu ifadelerinde, yapılan sınır dışıların sebepleri hakkında yahut Yunan veya Ermeniler tarafından öldürülen Müslümanlar hakkında hiçbir şey kaleme almayan yazar kitabın başında sorduğu soruya tekrar atıfta bulunarak şu açıklamada bulunmaktadır.

"İşte bütün bunlar Türkiye ve asıl sorumuza geri dönüyoruz. Bu ismin ortak noktası ne? Bu renkli alanı tek bir tonda tutan ne? Cevabı basit: Kan. Türkiye, Osmanlı Devleti, iklimsel, coğrafi, ırksal ya da ekonomik olarak bir bütünlük değildir, Osmanlı hükümeti nerede ve ne zaman olursa olsun iktidar da iken kan ve şiddetle buna zorlamıştır.”¹⁴⁷

Alıntılanmış bu metinden de anlaşıldığı gibi Toynbee, yüzyıllarca devlet politikası olarak hoşgörü siyasetini benimsemiş olan Osmanlı Devleti'ni¹⁴⁸ kan ve zulüm üzerine kurulmuş vahşi bir İmparatorluk olarak lanse etmekten çekinmemiştir. Bu ifadelerde bulunurken ölen hiçbir Müslümandan bahsetmemesi bir yana tarihi olayların karşılaştırmalı olarak dönem özellikleri ve tarihi derinlikleri ile incelenmesi gerektiğini belirten yazar aynı dönemde İngiltere'nin sömürge arayışı sürecinde yapmış olduğu Müslüman katliamlarına¹⁴⁹ sessiz kalmıştır.

¹⁴⁵ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.7.

¹⁴⁶ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.7

¹⁴⁷ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.8

¹⁴⁸ Kemal Karpat, *Osmanlı'da Hoşgörü / Birlikte Yaşama Sanatı*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

¹⁴⁹ Ferro, *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine*, İstanbul, 2017.

Propaganda yazılarının temeli gerçeklerin istekler doğrultusunda çarpıtılarak ifade edilmesi ve bu süreçte hiçbir etik davranış gözetilmeden amaçlar uğruna her şeyin hatta iftira mahiyetindeki ifadelerin dahi kullanılması üzerine kuruludur. Bu doğrultuda kitapta karşılaşılan bir diğer ifade ise;

“Türkiye’de savaştan önce yirmi milyondan az insan vardı ve bu sırada hükümet bir milyondan fazla insanın açlık, hastalık veya soykırım yüzünden yok olmasına sebep oldu. Düzenin sağlanması sonrasındaki bu şeytani çabalara rağmen, yine de ırk ve sosyal toplulukların en garip yığınları tek bir hükümetin insafına bırakılmıştır.”¹⁵⁰

Osmanlı Devleti’nin Ermenilere soykırım uyguladığı söylemleri İngilizlerin Osmanlı Devleti’ne karşı uyguladığı propaganda faaliyetlerinin temelini oluşturmaktaydı, bu bağlamda yönetimi altında bulunan azınlıklara zulüm ettiği hatta katliamlar yaptığı algısı yaratmak için birçok ifade kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nin katliam yaptığı iddia edilen dönemlerdeki Ermenilerin nüfusu iller bazında aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo1: Osmanlı Devleti’nde İllere Göre Ermeni Nüfusu¹⁵¹

	Osmanlı 1914	D. Magie 1914	Patrikhane 1912	İngiliz 1919
Adana-Mersin	50.139	35.000	119.414	75.000
Aydın	19.395	1.000	21.145	27.000
İzmir	-	18.000	-	-
Ankara	44.507	20.000	170.068	60.000
Konya	12.971	14.000		17.000
Kastamonu	8.959	6.000		11.000
Afyon Karahisar	7.437	6.000	-	6.000
Antalya (Teke)	630	1.000	-	1.000
Beyrut	1.188	-	-	4.000
Biga	-	2.000	-	-
Bitlis	114.704	185.000	218.404	185.000
Bolu	2.961	1.000	-	1.000
Burdur	-	2.000	-	-
Bursa	58.921	57.000	118.992	75.000
Canik	27.058	20.800	-	21.000
Çankırı	-	4.000	-	-

¹⁵⁰ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.4.

¹⁵¹ Özdemir, K. Çiçek, Ö. Turan, R. Çahk, Y. Halaçoğlu, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, Ankara, 2004, s.51.

Çatalca	842	-	-	-
Çorum	-	4.000	-	-
Denizli	-	800	-	-
Deyrizor	67	-	-	-
Diyarbakir	55.890	82.000	106.867	82.000
Edirne	19.725	-	30.316	-
Ertuğrul	-	18.000	-	-
Erzurum	125.657	205.000	202.391	205.000
Eskişehir	8.276	-	-	10.000
Gümüşhane	-	2.000	-	-
Halep	35.104	-	189.565	65.000
Harput	76.070	130.000	124.289	130.000
İsparta	-	1.000	-	-
İçel	341	-	-	500
İstanbul ve Metropoller	72.962	-	163.670	-
İzmir	-	18.000	-	-
Karesi	8.544	15.000	-	15.000
Kayseri	48.659	45.000	-	45.000
Kırşehir	-	4.000	-	-
Kudüs	1.310	-	-	-
Kütahya	4.548	13.000	-	-
Kale-i Sultani	2.474	-	-	-
Lazistan	-	1.000	-	-
Maraş	27.842	55.000	-	55.000
Menteşe	12	200	-	500
Niğde	4.890	2.000	-	2.000
Saruhan	-	7.000	-	-
Sivas	143.406	200.000	204.472	200.000
Suriye	413	-	-	-
Trabzon	37.549	30.000	73.395	33.000
Urfa	15.161	-	-	21.000
Van	67.792	190.000	110.897	190.000
Yozgat	-	37.000	-	-
Katolik Ermeniler	67.838	-	-	-
TOPLAM	1.285.535	1.479.000	1.915.651	1.602.000

Yukarıdaki cetvelde farklı tarihlerde birbirinden farklı kurum ve bireyler tarafından yapılmış nüfus sayımları yer almaktadır, bu tabloyu ve 1912 ile 1919 yılları arasında yapılmış nüfus ölçümlerini genel olarak değerlendirmek gerekirse aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu¹⁵²

	1913	1914	1919
Osmanlı Nüfus Sayımı		1.285.535	
Ermeni Patrikhanesi	1.915.651		
İngiliz Nüfus Tespiti			1.602.000
Dr. Johannes Lepsius		1.845.450	
Prof. David Magie İstatistiği		1.479.000	
Prof. McCarthy Tespiti		1.698.303	
Prof. Stanford Shaw Tespiti		1.294.851	
Ludovic de Constenson	1.400.000		
Daniel Panzac Tespiti		1.600.000	
Patrik Ormanyan Tespiti	1.895.400		

Bu tablo¹⁵³ incelendiğinde Ermeni nüfusu ile ilgili Patrikhanenin en fazla rakamı verdiği görülmektedir. Fakat Patikhane'nin yayınlamış olduğu rakamlarda birçok şehre ait nüfus belirtilmemesinin yanı sıra mevcutlar da diğer ifade edilen rakamlardan oldukça yüksektir. Bu nedenle İtilaf Devletleri, Patrikhane'nin vermiş olduğu bu rakamları abartılı bulmuş ve David Magie'nin rakamlarının kullanılmasına karar vermiştir.¹⁵⁴ Bu bilgi ışığında tablo incelendiğinde David Magie'nin tespitlerine göre 1914 yılında Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni nüfusu, 1.479.000'dir. 1919 tarihinde yine İngilizler tarafından yapılmış nüfus tespitinde ise Ermeni nüfusu azalmak bir tarafa dursun aksine artış göstermiş ve 1.602.000 rakamını görmüştür.

Tablo 3: Nüfusun Cemaatlere Göre Dağılımı, (1906-1907 ile 1914)¹⁵⁵

	1906-1907	%	1914	%
Müslümanlar	15.508.753	74,26	15.044.846	81,12
Rumlar	2.823.063		1.729.738	
Ermeniler	1.031.708		1.161.169	
Bulgarlar	761.530		14.908	
Rumlar-Katolik	29.749		62.468	
Ermeniler-Katolik	89.040		67.838	
Protestan	52.485		65.844	

¹⁵² Özdemir, Çiçek, Turan, Çahk, Halaçoğlu, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, s.51.

¹⁵³ Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*, İstanbul, 2008, s.25-26.

¹⁵⁴ Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*, s.25.

¹⁵⁵ Gökçen, *Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, İstanbul, 2010. s,109.

Latin	20.496	25,74	24.845	18,88
Maruniler	28.738		47.406	
Süryaniler	36.985		54.750	
Keldaniler	2.371		13.211	
Yahudiler	253.435		187.073	
Kıptiler	16.470		11.169	
Yabancı Uyuşklular	197.760		-	
Diğer	32.047		34.751	
Gayrimüslim Toplamı	5.375.877		3.475.170	
Genel Toplam	20.884.630		100,0	

Tablo 4: Osmanlı Devleti'nde Nüfusun Cemaatlere Göre Dağılımı (1906-1914)¹⁵⁶

	1906	%	1914	%
Müslümanlar	15.518.478	74,26	15.044.846	81,24
Rum-Ortodoks	2.822.773	13,50	1.729.738	9,33
Ermeni-Gregoryen	1.050.513	5,03	1.161.169	6,27
Bulgar	762.754	3,65	-	-
Rum-Katolik	60.597	0,29	62.468	0,34
Ermeni-Katolik	90.050	0,43	67.838	0,37
Protestan	53.880	0,26	65.844	0,36
Latin	20.447	0,09	24.845	0,13
Yahudi	256.003	1,23	187.073	1,01
Maruni	28.726	0,14	47.406	0,26
Yabancı	197.700	0,95	-	-
Diğerleri	35.696	0,17	18.789	0,63
TOPLAM	20.897.617	100,00	18.520.016	100,00

Osmanlı Devlet'inde bulunan cemaatlerin nüfus bilgilerinin bulunduğu yukarıdaki tablolardan da anlaşıldığı gibi Ermeni nüfusu 1906-1914 yılları arasında artış göstermiştir. Osmanlı Devleti tarafından yapılmış olan bu nüfus sayımı sonuçları diğer kurumların yapmış olduğu sayımlarla büyük oranda benzerlik göstermektedir. Aradaki farkların sebebi bazı illerin sayım esnasında dahil edilmemesinden dolayıdır.

Bu konuda yazar Toynbee ise Osmanlı hükümetinin bir milyondan fazla sayıda Ermeni vatandaşını açlık hastalık veya soykırım ile katlettiğini belirtmektedir.¹⁵⁷ Yukarıdaki sayısal verilerden de anlaşıldığı gibi bu ifade gerçeği yansıtmamaktadır. Tarihi gerçekleri yazmak yerine; yazar, ülkesinin menfaatine uygun bir şekilde yanlış ve hatta iftira mahiyetinde ifadelerde bulunmuştur.

¹⁵⁶ Gökçen, *Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, İstanbul, 2010. s.110.

¹⁵⁷ Gökçen, *Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*.

İşte burada daha önceden belirtildiği gibi propaganda faaliyetlerinin temelinde gerçeklerin değil menfaatlere uygun yanlı ifadelerin hatta iftiraların daha önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

V. 2. 2. İkinci Bölüm “Şu An”

Kitabın bu bölümünde daha çok Osmanlı topraklarında yayılmakta olan milliyetçilik akımı, sebepleri ve sonuçları anlatılmaktadır. Bu anlatım esnasında yazar yanlı tavrını sürdürmüş, görünürde milliyetçilik akımının etkileri üzerine konuşuluyorken verilen bazı maksatlı ve yanlı bilgiler nedeniyle çoğunluğunu azınlıkların oluşturduğu okuyucuların zihninde milliyetçilik kavramları şekillendirilmek istemiştir. Toynbee Orta Avrupa, Macaristan ve Balkanlarda gelişen milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti’nde de ortaya çıkması ve yayılmasının doğal bir olay olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁸

Özellikle Balkan savaşındaki yenilgiden sonra Osmanlı Devleti’nin Avrupa topraklarını kaybetmesi büyük bir yıkım oluşturmuştur.¹⁵⁹ Bu yıkımdan kurtulmak için ortaya çıkan “Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur” görüşü büyük ilgi uyandırmıştır. Özellikle Rusya topraklarında bulunan diğer Türk devletleri ile birlik kurmak ve büyük Türk Devleti idealini gerçekleştirmek amacıyla birçok adım atılmıştır. Bu idealin adı “Turancılık” olarak adlandırılmıştır.¹⁶⁰ Sığ bir bakış açısıyla incelendiğinde Turan inancı, ütöpik olarak görülse de arka planındaki hedef İngiltere’nin Osmanlı üzerinde uyguladığı milliyetçiliği kullanarak azınlıkları ana karadan koparma politikasının farklı bir versiyonudur. Bu politikanın ortaya çıktığı dönemde Rusya ile olan ilişkiler ortadadır ve Balkan Savaşlarının çıkışında Rusya’nın sürdürdüğü panslavist politika Balkan halkları tarafından destek bulmuştur. Diğer bir taraftan Türk devletlerinin ağırlıkta olduğu bölge daha çok Rusya tarafından yönetilmektedir. İşte bu nedenle bölgedeki Türkler arasında hem milliyetçilik akımının getirdiği özgürlükçü yaklaşımın gelişmesi hem de bir ideal

¹⁵⁸ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.15.

¹⁵⁹ Yusuf Hikmet Bayur, “Balkan Savaşları Birinci Balkan Savaşı”, *Yeniğün Haber Ajansı*, c.3, İstanbul, 1999, s.99.

¹⁶⁰ Hüseyin Nihal Atsız, *Turancılık, Milli Değerler ve Gençlik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

oluşturulması amacıyla bu politika benimsenmiştir. Ayrıca bu durumun Rusya'yı zor duruma düşüreceği öngörüsü de diğer bir neden olarak düşünülebilir. Fakat incelenmekte olan kitapta Toynbee, siyasi politikalardan üstün körü bahsederken Türk milliyetçiliği kavramını daha ileriye taşımış ve anlatımında bunu ırkçılık olarak ele almıştır. Adını vermediği Türk bir profesörden alıntı yapan Toynbee alıntısında “Bizler beyefendi kişileriz ve her şeyden önce Türk’üz. Bize neden Osmanlı denir merak ediyorum niçin Osman ismi ile adlandırılıyor? O bu ülkeyi Türklerden oluşan ordusuyla kuran Altaylı bir Türk’tür. Bu yüzden onun kendi adından ziyade milliyeti ile adlandırılmak çok daha büyük bir onurdur.”¹⁶¹ ifadesine yer verirken bu dönemde Türklüğün her şeyden değerli olduğu vurgulanmıştır. Kitapta Osmanlı Devleti’nde gelişmekte olan milliyetçilik akımının bu şekilde belirtilmesindeki amacı devamında gelen “Ermeniler, yerel Müslümanlar tarafından bir anda katledilmediler, bu girişim tamamen Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeni ırkının sistematik olarak imha edilmesini planlayan Konstantinopolis’teki merkezi hükümetten geldi.”¹⁶², “Türkçülük akımı yükseldi ve toplumdaki bütün Türk olmayan unsurlar oldukça acımasız önlemlere maruz kaldılar.”¹⁶³ yorumları ile anlamak mümkündür.

Diğer tüm milletlere yöneltilen “Osmanlı’dan Kurtulma” fikri aynı zamanda Osmanlı Devleti’ni oluşturan Türklere de yöneltilmiştir.¹⁶⁴ Bütün savaşların ve katliamların sorumlusu olarak gösterilen Osmanlı Devleti’ni kendisini oluşturan halktan ayrı sadece bir yönetim kadrosu olarak yorumlayan Toynbee bu yönetimin devrilmesini bütün milletlerin olduğu gibi Türklerin de kurtuluşu olarak tanımlamıştır.¹⁶⁵

V. 2. 3. Üçüncü Bölüm “Gelecek”

Toynbee, kitabın bu kısmında Türkiye’nin geleceği hakkında yorumlar yaparken, Türk halkını siyaset veya eğitimde başarısız ve tek özelliği savaşmak olan bir millet olarak tanımlamıştır. Türklere karşı yaklaşımı oldukça taraflı olan yazar

¹⁶¹ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.19.

¹⁶² Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.20.

¹⁶³ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.22.

¹⁶⁴ Avşar, “Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, s.123.

¹⁶⁵ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.35.

ayrıca bu milleti ırkçılıkla itham etmekten de çekinmemiştir. İncelenen bu kitabın propaganda amacıyla yazıldığı düşünüldüğünde, yazarın o döneme kadar mert ve dürüst bir millet olarak bilinen Türkleri¹⁶⁶ maksatlı olarak kötü lanse etmek istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Türklerin Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer azınlıklardan farklı olmadığı, hatta çoğu özellikleriyle onlardan daha kötü durumda oldukları defalarca vurgulanmaktadır. “İmparatorluk nüfusunun çeyreğinden fazlasını oluşturan Yunanlar, Suriyeliler ve Ermeniler yardım etmeyecekse Türkiye'ye kim yardım edecek?”¹⁶⁷ Sorusuna, “Türkiye'de yaşayan en az kabiliyetli ırk olan Türkler, ki onlar kültür konusunda hala Arapların oldukça gerisinde olan bir azınlıktır.”¹⁶⁸ şeklinde verdiği cevaptan yazarın Türkleri ne denli hor gördüğü anlaşılmaktadır. Diğer bir söyleminde, “Olurda eğer bir Türk bir şeyi başarırsa on vakanın dokuzunda damarlarında Bulgar kanı olan bir Çerkez, Arnavut veya bir Türk ile ilgilendiğinden emin olabilirsiniz.”¹⁶⁹ diyerek yazar Türkleri aşağılamaya devam etmektedir. Osmanlı nüfusu içerisinde ticaretin Ermeni nüfus etrafında şekillendiğini belirten Toynbee¹⁷⁰, uygulanan tehcir politikasının sadece sosyolojik değil ekonomik sorunları da doğuracağını belirtmektedir. Kitabın daha sonraki kısımlarında Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkileri hakkında yorum yapan Toynbee, bunun daha çok askeri hedefleri gerçekleştirmek amacıyla olduğunu ticari hiçbir getirisinin olmayacağını ifade etmektedir.¹⁷¹

İngiltere'nin 1921 yılına kadarki süreçte yürürlükteki politikası Osmanlı Devleti'ni, azınlıkların milliyetçilik hislerini provoke ederek bölmek üzere kuruludur.¹⁷² Ayrıca Almanlar ile Türkler birlikte hareket ettiklerinden Amerika kamuoyunda Almanlara karşı bir ortam hazırlanmak istenmiş ve müttefiki olan Türklerin kara propaganda faaliyetleri ile lanse edilmesi amaçlanmıştır.¹⁷³ Dürüst bir millet olarak tanınan Türklere karşı yürütülecek savaşın bir nedene bağlanması

¹⁶⁶ Karpat, *Osmanlı'da Hoşgörü*, İstanbul, 2000.

¹⁶⁷ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.38.

¹⁶⁸ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.38.

¹⁶⁹ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.38.

¹⁷⁰ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.51.

¹⁷¹ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.51.

¹⁷² Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı*, Ankara, 2014.

¹⁷³ Avşar, “Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, s.124.

gerektiğinden yapılan propaganda faaliyetlerinde, propagandanın doğası gereği, türlü manipülasyonlar, gerçeklerin çarpıtılması ve hatta iftira boyutundaki söylemlerden de geri kalınmamıştır.

V. 3. The Murderous Tyranny of The Turks “Türklerin Kanlı Zulmü”

İngiltere'nin Propaganda faaliyetlerinin yönlendirildiği birim olan Enformasyon dairesinin Başkanı, John Buchan daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye ile ilgili propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi görevini bizzat üstlenmiş ve bu doğrultuda yapılacaklar ile ilgili bir liste hazırlamıştır.¹⁷⁴ Bu bölümde “The Murderous Tyranny of The Turks” adlı kitap incelenerek uygulanan propaganda faaliyetinin mahiyeti, John Buchan'ın istekleri ile olan bağlantıları, Arnold J. Toynbee'nin bu süreçteki tutumu ve Türkiye algısı değerlendirilecektir.

İnceleme konusu olan “The Murderous Tyranny of The Turks” adlı kitap Arnold J. Toynbee tarafından 1917 yılında kaleme alınmıştır. Türkçeye tercümesi “Türklerin Kanlı Zulmü” olan kitap adından da anlaşılacağı gibi tarihi olayları belgeler eşliğinde anlatmaktan ziyade, İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda propaganda amacıyla hazırlanmıştır.¹⁷⁵ Vikont Bryce tarafından önsözü hazırlanmış olan kitap 35 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın kapağında, Başkan Wilson'a cevaben Müttefik Hükümetlerin ortak notu olarak; “Şimdi Türklerin korkunç zulmünün altında bulunan halkların kurtuluşu” ve “Batı medeniyetine bu kadar kökten yabancı olduğunu kanıtlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan atılması.” sözleri yer almaktadır. Müttefik Devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği savaşın nedenlerini meşrulaştırma ve anlatma konusunda bir el kitabı niteliği taşıyan kitapta azınlıkların yapmış oldukları katliamlara değinmeden, Osmanlı Devleti'nin onlara karşı sürekli zulüm eden bir yapı olduğu vurgulanmıştır. Asıl amacın bu zulümleri durdurmak olduğu mükerrer olarak ifade edildiği kitapta Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlıklar sürekli yüceltilirken mevcut kötü durumlarının sebebi

¹⁷⁴ Bkz. Propaganda faaliyetleri sayfa 27.

¹⁷⁵ Sanders, “Wellington House”, p.119.

Osmanlı Devleti olarak gösterilmektedir. Ayrıca sürekli azınlıkların katledildiği, sosyolojik açıdan geri bırakıldığı ifadelerine vurgu yapılırken, bu süreçte katledilen hiçbir Müslüman Türk'ten bahsedilmemesi de eserin yazımında takip edilen taraflı bakış açısını göstermektedir.

Bryce kaleme aldığı önsözde Türklere ağır hakaretlerde bulunmaktadır. Edmund Burke'den aldığı bir alıntıyı dile getiren Bryce "Türkler soyguncu bir gruptan başka bir şey değildirler."¹⁷⁶ ifadesini kullanmakla yetinmeyip devamında "Türk hükümetinin hataları telafi edilemez, Abdulhamid'i sınırlayarak iktidara gelen Genç Türkler Çetesinin mazlum Ermenilere yaptıkları, zulüm canavarı olan Abdulhamid'in yaptıklarını bile geçmiştir."¹⁷⁷ diyerek Türklere olan bakış açısının ne denli yanlı olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca Türkleri savaşmaktan başka hiçbir şeyi beceremeyen bir millet olarak tanımlayan Bryce, onların hükmetme konusunda yetersiz olduğunu ve farklı dinlere mensup olan kişilere yönelik adalet anlayışlarının olmadığını belirtmektedir.¹⁷⁸

Wellington House'da faaliyet göstermesinin müsebbibi olarak görülebilecek olan Bryce'ın ve Buchan'ın istekleri doğrultusunda hareket eden Toynbee üstlendiği görevi yerine getirmiştir.

Kitabın giriş kısmında Müttefik devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri savaşın sebebini anlatan Toynbee, Osmanlı bünyesinde bulunan azınlıkları tek tek ele alarak onlara yapıldığını iddia ettiği baskıları ifade etmektedir.

Yunanlardan bahsederken Orta Çağ döneminde onların medeniyetin başlangıcı olduğunu belirten Toynbee, İstanbul'un 1453'deki fethine kadar bu durumun devam ettiğini, bunun sonrasında bağımsızlık savaşlarına kadar geçen

¹⁷⁶ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.5.

¹⁷⁷ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.6.

¹⁷⁸ Keith G. Robbins, "Lord Bryce and the First World War." *The Historical Journal*, Vol.10, no.2, 1967, p.255-78.

sürede onların baskı altında kaldıklarını, kendi milli yaşantılarından koparıldıklarını ve ilerleyişlerinin kasten durdurulduğunu yazmaktadır.¹⁷⁹

Ermenilerin anlatıldığı kısımda, onları kültürlü, zeki ve üretici bir millet olarak anlatan Toynbee, kurdukları bağımsız devletleri Osmanlı tarafından yıkılana dek edebiyat ve mimari açıdan oldukça geliştiklerini bunun ise Osmanlı tarafından yok edildiğini, bu andan itibaren Ermenilerin gelişim gösterme çabalarını her zaman katliamlarla son bulduğunu ifade eder¹⁸⁰.

Toynbee Osmanlı bünyesindeki Araplardan bahsederken; Orta Çağ Avrupa'sı karanlık dönemini yaşadığı sırada onların matematik, astronomi, kimya ve tıp alanındaki keşifleri ile modern bilimlere ne denli katkılarda bulunan bir medeniyet olduğunu ve bu kültürün Türklerin akınları ile yok edildiğini belirtmektedir. Toynbee bu kısımda ayrıca, Osmanlı nüfusunda Türkler kadar çoğunlukta olmalarına ve aynı dine mensup olmalarına karşın onların devlet yönetiminden hep hariç tutulduğu ve gelişim yönündeki her çabalarının tıpkı Ermeniler ve Yunanlara yapıldığı gibi, baskılarla ve katliamlarla engellendiğini yazmaktadır. Yazar, bu üç milletten farklı olarak ele aldığı Kürt nüfusunun Türkler gelmeden çok öncesinde bu bölgede bulduklarını, Osmanlı Devleti bu milletin mevcut medeniyetini yok etmek yerine onları gelişmeden her zaman alı koyduğunu ifade etmektedir.¹⁸¹

Kitabın giriş kısmını oluşturan bu ön değerlendirmeler özetinde, Osmanlı Devleti'ni medeniyetleri yok eden gelişmelerine izin vermeyen hatta bu süreçte katliam yapmaktan çekinmeyen bir devlet olarak nitelenmektedir. Karşılaştırmalı tarih yazıcılığının öncülerinden olan Toynbee bu duruma karşılık aynı dönemde hüküm sürmekte olan Britanya İmparatorluğu'nun sömürge ihtiyacını karşılamak için ele geçirdiği topraklarda sergilediği tutumu görmezden gelmektedir.¹⁸²

Osmanlı Devleti'nin tarihini üç ana başlıkta inceleyen yazar, birinci evre olarak Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren askeri bir devlet olduğu ele geçirdikleri

¹⁷⁹ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.8.

¹⁸⁰ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.8.

¹⁸¹ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.9.

¹⁸² Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, İstanbul, 2017.

ülkelerdeki çocukları zorla himayesine alarak, onları asker olarak yetiştirip tekrar kendi milletlerine karşı kullandığını beyan etmektedir. Hatta bu durumu ifade ederken kullandığı, “Osmanlı İmparatorluğu kelimenin tam anlamıyla kurbanlarının kanını boşaltmıştır ve bir vampir devlet olarak dünya tarihinde eşi benzeri yoktur.”¹⁸³ söylemi ile Osmanlı'nın Yeniçeri Ocağı ile ilgili yasalarından habersizce veya kasten toplum önünde bir devleti itham altında bırakmaktan kaçınmamıştır. Zira devşirme sistemi her ne kadar Orhan Gazi döneminde esir çocukların İslamlaştırılarak orduya kazandırılması ile başlamış olsa da zaman içerisinde bu durum gönüllülük esasına göre uygulanmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde devşirme işi bir esasa bağlanmış ve merkezden gönderilen memurlar tarafından uygulanmıştır. Maddi ve manevi getirilerinden ötürü yeniçeri olmak Müslüman olmayan tebaa açısından istenen bir durumdur, bu nedenle yeniçeri olmak için belli şartlara haiz olmak gerekmektedir. Örneğin; “Hıristiyan çocuklarının asilleri, papaz oğulları, iki çocuktan sadece biri, birçok çocuğu bulunan ailenin en sağlıklı çocuğu seçilir, tek oğlu olanın çocuğu alınmazdı. Annesiz babasız çocuklar, aç gözlü oldukları bilinenler ve yüzü gözü açılmış olabileceği düşüncesiyle köy kethüdasının oğlu da devşirilmezdi.”¹⁸⁴ yeniçeri alımları ise dendiği gibi savaşlarda esir düşen çocukları zorla alarak değil, T.D.V. İslam Ansiklopedisinde anlatıldığı üzere,

“Devşirme memuru gittiği yerlerde tellallar vasıtasıyla devşirme için geldiğini ilan ettirir, sekiz-yirmi, özellikle de on dört-on sekiz yaşları arasındaki Hıristiyan çocuklarının kaza merkezinde toplanmasını sağlardı. Hıristiyan çocukları, vaftiz defterleri yanlarında olduğu halde babaları ve papazlarıyla birlikte toplantı yerine gelirlerdi. Vaftiz defterlerini inceleyen devşirme memuru çocukları bizzat görerek kanuna ve talimata uyanları ayırırdı”¹⁸⁵

Osmanlı Devlet yönetimin ikinci evresi olarak Abdulhamid dönemini ele alan Toynbee, Osmanlı Devleti'ndeki çöküşü değerlendirirken, yönetimin temel

¹⁸³ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.12.

¹⁸⁴ Abdulkadir Özcan, “Devşirme” *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.9, s.255.

¹⁸⁵ Özcan, “Devşirme”, s.255.

politikasının halkları birbirine kırdırmak olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁶ Üçüncü evre olarak Genç Türkler olarak adlandırdığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde olduğu dönemi inceleyen yazar bu dönemde ırkların sistematik olarak devlet tarafından katledildiğini belirtir.¹⁸⁷

1915 tarihli Ermeni Vahşeti başlıklı bir diğer bölümde yazar tıpkı “Türkiye: Geçmiş ve Gelecek” adlı kitabında olduğu gibi Türkiye’de yaşayan iki milyon Ermeni’nin yalnızca üçte birinin ölümden kurtulabildiğini bu kişilerin de bunu ya İslam’a geçerek ya da sahip oldukları her şeyi arkalarında bırakarak kaçmak yoluyla başardıklarını ifade etmektedir. İki milyon Ermeni’nin katledildiği ve yalnızca üçte birinin kaçarak hayatta kaldığı iddiası resmi ve yabancı kaynaklarda geçen Osmanlı nüfusu bilgileri ile örtüşmekte ve gerçeği yansıtmamaktadır.¹⁸⁸

Bu kısımdaki asıl dikkat edilmesi gereken husus ise yazarın bu durumu betimleme şeklidir. “Mülteciler, kadınlarının ve çocuklarının yol kenarlarında öldüklerini, din değiştirdiklerini, bir kadın için yaşarken ölüm anlamına gelebilecek şekilde bir Türk’ün haremine katılmak üzere evlendiğini gördüler.”¹⁸⁹ ifadeleri ile İngiliz yazar iddia ettiği katliamın boyutlarını okuyucu zihninde canlandırmak isterken-iddia ettiği olaylarla ilgili hiçbir kaynak ortaya sunmamıştır.

Yapılan katliam ve zulümlerin yalnızca Ermenilere değil aynı zamanda Araplara da uygulandığını belirtirken yazar şu ifadelerde bulunmuştur; “Suriye’de bir terör saltanatı var, Arap liderler hali hazırda ya hapsedildi, ya idam edildi ya da sınır dışı edildiler ve halk Ermenilerin kaderini beklerken her an imha kararları geleceğini beklerken korkudan donmuş durumda.”¹⁹⁰ bu sözleri ile açık bir şekilde Müttefik Devletlerin bu bölgelere yapacağı olası operasyonlara zemin hazırlayan yazar aynı zamanda İngiliz kamuoyuna savaşa girme nedenlerini anlatarak olası itirazların da önüne geçmek istemiştir.

¹⁸⁶ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.12.

¹⁸⁷ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.13.

¹⁸⁸ Gökçen, *Türkiye’de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, İstanbul, 2010.

¹⁸⁹ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.15.

¹⁹⁰ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.17.

İngiltere tarafından yürütülen propaganda faaliyetlerinin çıkış nedeni düşünüldüğünde ana hedefin Almanya olduğu görülmektedir.¹⁹¹ Buna ek olarak İngiltere savaşta olduğu diğer ülkelere karşı yürüttüğü propaganda faaliyetlerini hem savaşta olduğu ülkelere karşı kullanmış hem de bu sayede olası müttefiklerinin de bu ülkelerle kuracağı muhtemel iş birliklerini kamuoyu oluşturarak engellemeyi amaçlamıştır. İncelenen kitabın ana hedefi Türkiye olmasına karşın son bölümde Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiye özellikle değinilmiştir. Türkiye’yi Almanya’nın emirleriyle hareket eden uydu bir devlet olarak gösteren yazar bu konuyla ilgili, “Genç Türkler bütün ekonomik ve askeri kaynaklarını Almanya’nın emrine verdi. Türk birlikleri, Riga, Haliç ve Varna’da Almanya adına savaşıyor.”¹⁹² ifadesinde bulunmuştur. Ayrıca Türk halkının kendi bekası için değil yönetimdekilerin ideolojik menfaatleri adına heba oldukları algısını yaratmak isterken bu konuda zafer durumunda imparatorluğun gelişmemiş büyük ekonomik kaynaklarının barış geldiğinde Alman sömürsüne verilmek üzere heba edildiğini belirten yazar, “Bunlar, Türkiye’nin başka bir güce vermekten kaçındığı imtiyazlardır ve Almanya’nın bunlara karşı verdiği bedel tek bir şeyin garantisidir; Genç Türklerin “Osmanlılaştırma” politikasının sonuca ulaşması için bütün dış etkilerden muaf olmak”¹⁹³ diyerek Türk halkının savaş azmini ve devletine olan güvenini yıpratmayı amaçlamıştır.

Müttefik Devletlerin savaşa girme sebeplerini anlatan broşür niteliğinde olan bu kitap yazılırken amaçlanan en büyük hedef Osmanlı Devleti’ne karşı yapılacak veya yapılan müdahalelerin ne kadar gerekli ve doğru olduğunu anlatmaktır.¹⁹⁴ Yapılan savaşın halka karşı değil, aksine asıl amacın Osmanlı zulmü altında olduğu ifade edilen milletlere özgürlüklerinin kazandırılması olduğu belirtilmektedir. Osmanlı bünyesindeki azınlıkların kışkırtılarak ve desteklenerek bağımsızlıklarını kazanmaları hakkında yazar, “Bu amaç dün ortaya çıkmış bir şey değildir, yüz yıldır özgürlük isteyen bütün herkesin beklentisidir.”¹⁹⁵ söyleminde bulunarak bunun çok

¹⁹¹ Sanders, “Wellington House”, p.119.

¹⁹² Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.28.

¹⁹³ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.28.

¹⁹⁴ Sanders, “Wellington House”, p.120.

¹⁹⁵ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.19.

önceden beri beklenen bir durum olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bir diğer sözünde yazar; “Müttefikler, bu korku dolu uzun tarihi sona erdirmek için kararlılar, bu zulüm yönetimi altında yaşayan insanları özgürleştirecek.”¹⁹⁶ diyerek savaşa girmelerinin amacının yalnızca halkları özgürleştirmek olduğunu ifade etmiştir. Her ne kadar İngiltere adına savaş öncesi dönemde, gerilimin ana sebebi Rusya’nın Avrupa dengelerini bozacak şekilde büyümesi olsa da boğazlara hakimiyet konusunda aynı paydada buluşan bu iki devlet, boğazlar için yapılacak bir müdahaleyi geçerli kılmak için ticari sebepleri öne atmışlardır. Yazar bu konuya da değinerek son yüzyılda Rusya ile yapılan savaşların sebebinin Türkiye olduğunu ve Türkiye’nin bu düşmanca saldırılarının özellikle Rusya üzerinde yoğunlaştığını ve boğazların savaş döneminde kapatılmasından ötürü de Rusya’nın büyük sıkıntı çektiğini ifade etmektedir.¹⁹⁷ Savaş durumunda olan bir ülkenin stratejik olarak karşı ülkenin işgaline karşı kendi toprakları dâhilinde olan yolları kapatması doğal bir durum iken¹⁹⁸ yazar bu konuda Türkiye’nin haksız olduğunu savunmaktadır. Boğazlar ile ilgili bir diğer söyleminde “Böylesine bir ekonomik silahı barış döneminde Türkiye’nin elinde bırakmak imkânsız olurdu”¹⁹⁹ diyerek Rusya’ya karşı savaş döneminde ülkenin kalbi konumundaki başkent İstanbul’un korunması amacıyla kapatılan boğazların Türkiye’nin elinde stratejik değil de ekonomik bir silah olduğunu vurgulamak istemiştir. Buradaki amaç Türklerin boğazların yönetimini suiistimal ettiği ve Rus halkının ekonomik yönden mağdur edildiği algısını yaratarak işgaline zemin hazırlamaktır.

Bu kitapta, Osmanlı Devleti bünyesinde barındırdığı milletlerin gelişimini engelleyen, onları sistematik olarak asimile etmeyi amaçlayan bir ülke olarak gösterilerek bu durumun nedeninin yalnızca Osmanlı yönetimi olduğu algısı yaratılmak istenmiştir ve amacın ülkenin yüzde altmışını oluşturan Türk olmayan nüfusun yok edilmesi olduğu ifade edilmiştir. Müttefik Devletlerin asıl hedefinin Osmanlı yönetimi olduğunu ve yapılacak operasyonlardan Türk halkın bir zarar

¹⁹⁶ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.18.

¹⁹⁷ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.24.

¹⁹⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s.9.

¹⁹⁹ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.25.

görmeyeceğini belirten Toynbee, bu ifadesiyle İngiliz hükümeti adına konuştuğunu kendisi beyan etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasına şiddetle muhalefet eden ve bu politikanın değişmesine neden olan Liberal Parti yöneticilerinden ve dönemin Başbakanı Gladstone'un Osmanlı Devleti'nin yok edilmesi, yaptığı zulümlerin sonlandırılması ve milletlerin özgürlüğe kavuşturulması konusundaki sözlerinden yapmış olduğu alıntılar incelendiğinde yazarın Liberal Partinin söylemlerini dile getirdiği anlaşılmaktadır. Kitabın kaleme alındığı 1915 tarihinde de mevcut hükümetin Liberal parti tarafından kurulmuş olması ve bu hükümetin de söylemlerinin Gladstone'un söylemlerinden farklı olmaması²⁰⁰ dikkat edilmesi gereken önemli bir konudur. Zira yazarın bu dönemde kitaplarında ifade ettiği Türkiye algısı bütünüyle düşmanlık üzerine kurulmuş ve Liberal Parti politikaları gereğince Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların kışkırtılarak ayaklanmaları ve İngiltere kontrolünde küçük devletler kurmaları hedeflenmiştir.

V. 4. Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi

Tarihçi ve filozof Arnold J. Toynbee tarafından kaleme alınmış bir diğer eser olan “The Western Question in Greece and Turkey” adlı eser Türkçeye “Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi” ismi ile tercüme edilmiştir. Eser, yazılmış olduğu 1922 yılında İngiltere’de büyük yankı uyandırmış ve yazarın Oxford Üniversitesi’ndeki eski Yunan tarihi kürsüsündeki görevi ile Manchester Guardian gazetesindeki görevinden alınmasıyla sonuçlanmıştır.²⁰¹ Bu tarihe kadar yazmış olduğu kitaplarda daha çok batı lehine taraflı olarak Osmanlı karşıtı eserleri kaleme almış olan yazar Manchester Guardian gazetesinin muhabiri olarak Yunanistan ve Türkiye arasındaki savaşı gözlemlemek için Yakın Doğu’ya görevlendirilmiştir. Sekiz ay süreyle Yunanistan ve Türkiye topraklarında bulunan yazar Yunanların yenilgisiyle sonuçlanan İnönü Muharebesini Yunan tarafında izlemiş, İzmit bölgesinden çekilmekte olan mağlup Yunan ordusunun katliamlarına şahit olmuştur. Yunan tarihi ile gençlik yıllarından beri ilgilenen yazarın, Osmanlı yönetimi altında

²⁰⁰ Emre Çelik, “Benjamin Disraeli-William Ewart Gladstone Rekabetinde Doğu Sorunu”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

²⁰¹ Rıdvan Bal, “Propagandadan Hakikate Bir Tarihçinin Dramı: Arnold J. Toynbee”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.12, 2016, s.70.

yıllarca kalmış Yunan toplumunun tekrar yükselişini kaleme almak üzere bu bölgeye gönderilmiştir. Fakat Yunanlar tarafından işlenen katliamları görmesi sonucu fikirleri büyük ölçüde değişmiştir. Bir milletin yeniden doğuşunu yazmak için geldiği bu ortamda kaleme aldığı inceleme konusu olan kitapta, kendisine verilen görevin aksine Yunan vahşetini belgelemiş ve bu vahşete neden olan kendi hükümetinin politikalarını kınayan bir tutum sergilemiştir. Bu nedenle kendi ülkesinde büyük bir karalama kampanyasına maruz kalan yazar üniversitedeki görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁰² Sekiz bölümden ve 473 sayfadan oluşan kitapta Batı medeniyetinin Yakın Doğu üzerindeki etkileri, Yunanistan ve Türkiye bakış açısıyla savaşın nedenleri, seyri ve yıkıcı sonuçları incelenmiştir. Gerçekleşen olayların nedenlerini ve halklar üzerindeki etkilerini bir sosyolog hassasiyetinde inceleyen yazar, mevcut durumu kendi hükümeti adına özeleştiri yaparak analiz etmiştir.

Birinci Dünya savaşı ardından oluşan atmosferin anlatıldığı ilk bölümde yazar, savaşın yıkıcı sonuçlarının insanlar üzerindeki etkilerini ve Batı'nın Yakın Doğu ile ilgili tutumunu incelemiştir. Savaş esnasında doğuda meydana gelen olayların Batılı devletler tarafından yakından takip edildiğini ve bu durumun da suni olarak teşvik edildiğini belirten yazar, savaşın ardından bu devletlerin daha çok kendileri arasındaki ilişkilere ve iç politikalarındaki problemlere odaklandığını vurgulamıştır.²⁰³ Buna karşılık yazar, Yakın Doğu'daki milletlerin kendi aralarında meydana gelen en küçük sorun da dahi, bu durumun Batılı Devletlerin önceden planlamış olduğu bir politikanın sonucunda ortaya çıktığını düşünmelerinin olayları ne denli çıkmaza sokabileceğine değinmiştir. Bu duruma değinirken, “Bu toplumlardaki siyasi, ekonomik, dini veya entelektüel türden çağdaş bir hareketin ne zaman analizi yapılırsa, bunların nerdeyse her defasında, bir takım Batılı etkilere karşı cevap ya da reaksiyon olarak ortaya çıktığı görünmektedir.”²⁰⁴ ifadesinde bulunan yazar, Batının olumlu veya olumsuz yönde olsa dahi Yakın Doğu'yu her alanda etkilediğini belirtmektedir. Bu konu hakkında yazar olası her olumsuz durumdan Batı'nın mesul tutulması bu toplumlara karşı nefret söylemlerinin ortaya

²⁰² Enes Kabakcı, “Toynbee, Arnold J.” *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.41, s.272.

²⁰³ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, p.3.

²⁰⁴ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, p.6.

çıkabileceğinden çekinmektedir. Buna karşılık milletlerin ayakta kalabilmelerini sağlayacak tek formülün Batılı unsurların benimsenmesi sayesinde mümkün olabileceğini vurgulamıştır.

Kitabın daha sonraki kısımlarında kendi devleti adına bolca özeleştiride bulunan yazar milliyetçilik kavramının toplumlar üzerindeki etkilerini incelerken bunun, ulusların özgürlüklerine kavuşması adına önemli bir akım olduğuna değinmekte bu durumun her millete uygulanmasında farklı sonuçlar ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Homojen bir siyasi ve ekonomik yapıya sahip topluluklarda büyük oranda yıkıcı etki görünmezken Batılı bu formülün ekonomik refaha ulaşamamış ve siyasi tecrübeden yoksun halklara sunulması büyük katliamlarla neticelendiğinden bahsetmektedir.²⁰⁵ Bu duruma örnek olarak Yunan bağımsızlık savaşına değinen yazar; “Bu bölgedeki batılı tarzda milliyet fikrinin şuurlu bir şekilde tatbik edildiği beklide ilk hareket olan Yunan bağımsızlık savaşı, Mora Yarımadasında yaşayan Türklerin tamamıyla, Ayvalık ve Sakız Adası’ndaki Rumların toplu olarak katledilmelerine zemin hazırlamıştır.”²⁰⁶ ifadesinde bulunarak milliyetçilik akımının hazır olmayan milletlere empoze edilmesi sonucunda büyük kıyımların oluşmasının olağan olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Yunanlar ile Türkler arasındaki savaştan bahsederken yazar, “Böyleli katliamlar, birbirine muhtaç olan komşular arasındaki bu ölümcül batılı ideal tarafından kışkırtılan ulus mücadelesinin aşırıya kaçmış halinden başka bir şey değildir.”²⁰⁷ ifadesiyle milliyetçilik akımını ölümcül bir ideal olarak nitelemiş ve bu durumun Batı tarafından kışkırtıldığını vurgulamıştır.

Milliyetçilik platformunda Batı ile etkileşime giren Yunan ve Türk milletlerinin yaşadığı problemlere değinirken bir diğer ifadesinde, “...hayatın her sahasında bu iki çağdaş medeniyeti derinden etkilemekte olan Batı’nın gölgesinin şu an için yapıcı olmaktan çok yıkıcı bir etkiye sahip olduğu tezini destekler gibi

²⁰⁵ İrfan Haşlak, "Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2000, s.50.

²⁰⁶ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, p.19.

²⁰⁷ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, p.20.

görülmektedir.”²⁰⁸ diyerek bu iki millet arasındaki problemlerin sebebinin Batı tarafından daha da derinleştirildiğini belirtmektedir. Fakat Toynbee, bu durumda dahi yeni dünya düzeninde yeri olmayan İmparatorlukların millet devletlerine dönüşmesi ile ayakta kalabileceklerini savunurken Batının etkisi ile oluşan bu yeni düzenin yıkıcı etkisinden devletlerin ancak sürece ayak uydurması vasıtasıyla kurtulabileceklerini düşünmektedir.²⁰⁹ Yazara göre, Osmanlı İmparatorluğu, tebaasındaki milletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları sürecinde yaşadığı badireyi ancak imparatorluk kabuğunu bir kenara bıraktığında atlatabilmiş ve Türklerin ağırlıkta olduğu Anadolu’da ayakta kalabilmiştir.²¹⁰

Bir devletin bu yıkıcı durumdan kurtulabilmesini milliyetçilik akımına ayak uydurması ile sağlayabileceğine inanan Toynbee’nin söz konusu Osmanlı Devleti olduğunda kendisi ile çeliştiğini belirtmek gerekir. “The Murderous Tyranny of The Turks” adlı kitabında, Yeni Türkler olarak adlandırdığı İttihat ve Terakki yönetiminin uyguladığı milliyetçilik politikasını eleştirirken bunu diğer halkların baskı altında tutulması ve onların dillerinin zorla değiştirilmeye çalışılması olarak nitelemekte, Osmanlı milliyetçiliğini sözde katliamların nedeni olarak ifade etmektedir.²¹¹

Daha önce değerlendirdiğimiz iki kitapta da Osmanlı Devleti’nin, bünyesine kattığı milletleri baskı altında Türkleştirdiğini ve onların hiçbir şekilde ilerlemelerine müsaade etmediğini belirten yazar bu durumu “Türklerin zulmü” olarak adlandırmakta-idi. Fakat inceleme konusu olan, “Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi” adlı kitapta daha önceki söylemleri ile çelişir nitelikte daha tarafsız beyanlarda bulunmuştur. Türklerin Anadolu’yu istila ettikleri dönemde sayıca bölgedeki yerel halktan az olmalarına karşın, Türklerin bu topraklarda asimile olmadığını, hatta tersine bölgedeki halkın Türkleşmesine neden olduklarını belirtirken, bu durumun bir baskı ile gerçekleşmediğini özellikle

²⁰⁸ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, p.25.

²⁰⁹ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, p.22.

²¹⁰ Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.

²¹¹ Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, p.28.

vurgulamaktadır.²¹² Bölgedeki halkın mevcut yönetimin baskısından ötürü Türkleri kendilerine daha yakın gördüklerini ve bu vesile ile bölgeye gelen bu yeni millet ile etkileşime girdiklerini ifade eden yazar böylesi bir durumda bölge halkının Türkleşmesinin kaçınılmaz bir hal aldığına değinmiştir.²¹³

Ziyaret ettiği bölge halkını ve bu bölgede gelişmekte olan milliyetçilik akımının sebebini analiz ederken yazar, Anadolu'da bulunan Türkler haricindeki unsurların anadillerini kaybederek Türkçe konuşmaya başladığını fakat dinlerini muhafaza ettiklerini belirtmektedir. Azınlık olarak niteleyebileceğimiz halkın ortak bir paydada inanç konusunda milliyetlerini koruduklarını özellikle ifade etmektedir.²¹⁴ Ayrıca yazar, “Savaş öncesinde Anadolu'da ortak bir milli şuur vücut bulmuş olsaydı ne Kilikya Gregoryen Hıristiyanları Legion d'Orient'a hizmet verir ne de Ege ve Marmara sahillerinin Ortodoks Hıristiyanları İngiliz donanmasına yardım ederlerdi.” diyerek daha önceki kitaplarının aksine, Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca tebaası olan milletlerin inançlarına bir baskı uygulamadığını dolaylı yoldan belirtmektedir. Açıklamak gerekirse, eğer Osmanlı Devleti milli bir bütünlük oluşturmak isteseydi veya tebaasının inanç yapısına herhangi bir baskı uygulasaydı kitapta inceleme konusu olan milletler uzun zaman öncesinde milli kimliklerini yitirmiş olurlardı. Buna karşılık adı geçen milletlerin dillerini kaybetmiş olmalarının sebebi devletin uygulamış olduğu bir politika değil aksine halkın kurtarıcı olarak gördüğü bir millete olan sempatisinden, siyasi ve sosyal hayatın gereksinimlerinden ötürüdür.

Yunanlar ve Türkler arasındaki savaşın Batının uyguladığı yanlış politikaların bir sonucu olduğunu savunan yazar aynı zamanda, İngiltere ve Fransa arasındaki güç savaşından bu iki milletin oldukça etkilendiğini ifade etmiştir.²¹⁵ Alenen birbirine savaş açmak istemeyen bu iki devlet, nispeten daha küçük iki devlet arasındaki çatışmaları körükleyerek bölgede söz sahibi olmayı amaçlamışlardır. Bu süreçte özellikle İngiltere tarafından desteklenen Yunanistan, arkasına aldığı güçle

²¹² Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, p.132.

²¹³ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, p.131.

²¹⁴ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, p.136.

Anadolu'daki bütün gücü bünyesinde toplamaya kalkışmıştır. Fakat bu süreçte unutulmaması gereken husus yazarın da belirttiği gibi Yunanistan'ın eylemlerindeki yeterli hesabı yapamamalarından dolayı çıkan problemlerdir. Her ne kadar II Abdulhamid döneminde Hilafet makamının Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmak için kullanılması faydalı bir şekilde sonuçlanmasa da bu dönemde Orta Doğu'da hala Osmanlı Devleti hilafetin merkezi olarak bilinmektedir. Ayrıca kaybettiği topraklar göz önüne alındığında bu topraklarda bulunan milletler çoğunlukta oldukları yerlerde kendi devletlerini kurmuşlardı, fakat Anadolu yüz yıllardır Türklerin yönetiminde olan ve devletin bir nevi kalbi olarak nitelendirilebilecek bir bölgedir. Bu nedenle yazar, Yunanistan'ın İzmir çıkarmasını hatalı bir hamle olarak nitelemiştir.²¹⁶ Türklerin mahremi konumundaki bir bölgeye çıkarma yapmak Anadolu'da infiale neden olmuş halkın tek bir vücut olarak bu işgale karşı koymasına neden olmuştur.²¹⁷ Bu süreci Sevr antlaşmasına aykırı olarak açıklayan Toynbee;

“Teknik olarak müttefik birliklerinin kamu nizamını yeniden tesis etmek için giriştikleri bir hareket olarak kamufle edilen çıkarma, öncesinde herhangi bir mahalli karışıklık ispat edilemediğinden ateşkes anlaşmasının maddelerine ve tabiatıyla anlaşmanın ruhuna aykırıydı.”²¹⁸

Sözleriyle yapılan müdahalenin kanunsuzluğunu vurgulamıştır. Ayrıca yazarın bundan önce incelenmiş olan kitaplarından farklı olarak bu müdahale esnasında Yunanların yapmış oldukları katliamlara önemli ölçüde yer vermiş ve müdahalelerin amacının Yunanların soydaşlarına özgürlük getirme amacından öte, Türkleri yok etme amacı güttüğünü beyan etmiştir. Yunan çıkarmasını anlatırken yazar şu ifadelerde bulunmuştur; “Çıkarmanın üzerinden henüz birkaç saat geçmişken askeri birlikler şehirde feci bir katliama giriştiler”.²¹⁹ Bütün olanlardan, Yunanistan'ı ve arkasındaki Batılı devletleri mesul tutan yazar, mütareke sonrasında patlak veren olayların önceden planlandığını ve işleme konduğunu söylemektedir. Bu

²¹⁶ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, p.38.

²¹⁷ Halil Payza, *İşgal ve İsyân İzmir'in İşgalinden Milli Mücadeleye*, İlkin Ozan Yayınları, 2015. İstanbul.

²¹⁸ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, p.39.

²¹⁹ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, p.40.

durum her ne kadar savaş atmosferi içerisinde makul olarak görülse de yazarın ifadelerinden kendisinin böylesi hamleleri beklemediği anlaşılmaktadır. Herhangi bir işgal durumunda Batılı devletlerin tek amacının milletlere özgürlük vermek olduğunu ve Türklere dokunulmayacağını hem “The Murderous Tyranny of the Turks” kitabında hem de “Turkey; a Past and a Future” kitabında defalarca dile getiren yazarın mevcut durumdan dolayı hayal kırıklığı anlaşılmaktadır.

Özellikle kitabın yedinci bölümünde gerek İzmir’de gerekse Yalova’da Yunanlar ve Rumlar tarafından yapılan katliamlarla ilgili olayları²²⁰ Yunan cephesinden gözlemleyen yazar bu konudaki tarafsızlığını korumuş ve meydana gelen olayların ne denli toplumsal etkileri olduğunu dile getirmiştir. Daha önceki kitaplarında Türkleri, insanların inanç ve hayatlarına baskı yapan tek bildiği şeyin savaşmak olduğu bir millet olarak nitelendiren yazar, İnönü Muharebeleri sonucu geri çekilmekte olan Yunan askerinin eylemleri ve buna karşılık Türk askerinin davranışı hakkında; “Onları aşırı provokasyon altında gördüm ama hepsi bu testten geçtiler. Yunanların camilere reva gördüklerine bakılarak kiliselere hiçbir şekilde misilleme yapılmadı.”²²¹ diyerek Türk askerinin kendi halkına yapılan birçok haksızlığa karşı misilleme dahi yapmadan tek gayesinin ülkesini kurtarmak olduğunu belirtmek istemektedir. Ayrıca Yunanların işgal ettikleri bölgede yaptıklarını ve buna karşılık bu bölgeleri tekrar ele geçiren Türk askerinin davranışlarını anlatırken yazar şu ifadeleri kullanmıştır:

“Yunanların çekilmeden önce sistemli biçimde yağmalamış oldukları Türk dükkanlarından ayırmak için kepenklerinin üzerine tebeşirle çizmiş oldukları haç işaretleri hala yerinde durmasına rağmen terkedilmiş Rum ve Ermeni dükkanları tahrip edilmedi, Hıristiyan bölge halkından tek tük de olsa geride kalmış olanlara şiddet uygulanmadı.”²²²

²²⁰ Gökçen, *Türkiye’de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, IQ Yayınları, İstanbul, 2010.

²²¹ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, p.289.

²²² Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, p.289.

Kitabın son kısmında Yunanistan için, Batılı devletlerin Yakın Doğu'daki bir numaralı piyonu tanımlamasında bulunan Toynbee meydana gelen bütün katliamlardan ve durumun bu hale gelmesinden Batılı devletleri mesul tutmaktadır.

Arnold J. Toynbee, İngiltere adına Wellington House bünyesinde çalıştığı dönemde Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan milletlerin özgürlüklerine kavuşmalarının tek yolu olarak milliyetçilik kavramı etrafında şekillenmiş ulus devletlerin kurulmasını öngörmektedir ve yazmış olduğu eserler bu çerçevede değerlendirilebilir. Fakat önceden de belirtildiği gibi yazarın 1921 yılında Türkiye'de meydana gelen olayları gözlemek amacıyla yapmış olduğu seyahatler sonrasında bu fikrin oldukça değiştiği görülmektedir. Batılı manada milliyetçiliğin, bu kavrama alışkın olmayan halklar üzerinde yıkıcı bir etkisi olduğunu gözlemlemiş ve bu durumdan ötürü Batılı devletlerin olanlardan sorumlu olduğunu ileri sürmüştür. Türk-Yunan savaşını her iki cepheden de izleme fırsatı bulmuş olan yazar mevcut durumu sosyolojik açıdan incelemiş ve yüzlerce yıl refah içerisinde birlikte yaşamış bu iki milletin nasıl birbirlerine karşı katliamlar gerçekleştirebilecek duruma geldiğini hayretler içinde gözlemlemiştir. İnceleme konusu olan "Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi" adlı kitapta yazarın seyahatleri esnasında gözlemlediği tarihi olayları bir Batılının bakış açısı ile anlatılırken, bu konuda yapılan yorumlar da oldukça önemlidir. Yakın Doğu bölgesinde Türkiye ve Yunanistan'a batılı büyük devletler tarafından biçilen rolün yıkıcı etkilerini gözler önüne sererken asıl nedenin bu büyük devletler arasındaki çıkar çatışması olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir.²²³ Eğitim hayatı boyunca hayranı olduğu bir milletin yeniden doğuşunu gözlemek için Anadolu'ya gelen Toynbee, öncesinde yok olması adına dileklerini beyan ettiği Türk milletini itham ettiği katliamların Yunanlar tarafından işlendiğine bizzat şahit olmuştur. Yunanların İzmir çıkarması esnasında esir alınan askerlere yapılan muameleyi;

"Tökezleyenler ya da sıradan çıkanlar Yunanlı refakatçileri tarafından süngüledikten sonra denize atılıyor, hayatta kalanlar ise rıhtımda

²²³ Ü. Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin (İngiltere-Fransa) İskenderun Çıkarması Planı ve İkinci Çanakkale Korkusu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S.7, Ankara, 2014.

bekletilirken mahalli sivil Rumlar askerlerin elinden tüfeklerini kaparak şu ya da bu mahkûmu katlediyordu.”²²⁴

Şeklinde anlatırken duyduğu üzüntüyü büyük bir katliam şeklinde ifade etmektedir. Öncesinde incelenmiş olan çalışmalarında Türkler aleyhine açık bir tutum sergileyen yazarın öldürülen Türk ve Müslümanların yaşamış oldukları trajediyi bütün çıplaklığı ile anlatması yazar adına büyük bir değişimdir. Yalova’daki seyahati esnasında bütününüyle yakılan köyleri isimleri ve hane sayıları ile verirken²²⁵ yazar, yaşamış olduğu bir olayı da şu şekilde dile getirmektedir.

“...bir kadının kocasını göstererek çığlık attığını işittim, çete reislerinden birisi kocasını sürükleyerek kasabaya doğru götürüyordu. Çete reisi bir tür bez türban başlık takıyordu. Bunu Müslüman bir kavim olan Lazlardan almıştı, gayesi herkesi yanıltarak kendilerini Müslümanmış gibi göstermekti.”²²⁶

Böylece Rum çete reisinin yapmış oldukları vahşeti karşı tarafa yüklemek istediğini ifade eden yazar bu durumun ne denli üzüntü verici olduğunu vurgulamaktadır. Bütün bu olayları görgü şahidi olarak anlatırken yazarın Türkiye ile ilgili tutumunun değiştiği, öncesinde kana susamış vahşi bir millet olarak gördüğü Türklerin yaşamakta olduğu büyük travmanın nedenlerini açıklarken daha tarafsız yorumlarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Doğu ve Batı toplumlarını, Osmanlı ve Yunanistan Devletlerine yansımaları kıyaslarken yazar, milliyetçilik akımının etkilerine büyük ölçüde dikkat çekmektedir. Demokratikleşme bağlamında Doğu’dan çok daha ileride olan Batı’da dahi milliyetçilik akımı yayılma gösterdiğinde yıkıcı etkiler gösterirken bu fikrin Doğu milletleri arasında yayılmasının çok daha vahim sonuçlar doğurabileceğine dikkat çeken yazar, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki milletlerin bu akım vesilesiyle bağımsızlıklarını istemeleri sonucu meydana gelen olayların beklenen bir durum

²²⁴ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, p.331.

²²⁵ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, p.377.

²²⁶ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, p.376.

olduğunu belirtmektedir. Buna karşın mevcut durumun Batılı devletlerin siyasi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla çok daha kötüleştiği aşikardır. Yunanistan'ın kendi toprakları için bağımsızlık mücadelesi vermesini destekleyen yazar ilerleyen süreçte politik nedenlerle atmosferin değiştiğini ve savaşın Osmanlı topraklarının işgali ve sonrasında Türklerin bütünüyle Anadolu coğrafyasından silinmesi amacı güdüldüğünü fark etmesi sonucu özeleştiriyi yaparak yorumlarını dile getirmiştir.

1921 yılına kadarki süreçte Osmanlı Devleti'ni toplumları baskılayan onların gelişmesine hiçbir koşulda izin vermeyen aksi tutum sergileyen halkları da katleden bir devlet olarak tanımlayan yazar bu süreçte katledilen Müslümanlar ve Türkler hakkında hiçbir beyanda bulunmamıştı. Anadolu'ya yapmış olduğu gezisinde Yunan ve Rumların yapmış olduğu katliamları ilk defa dile getiren yazarın ifadelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı olan tutumunda daha tarafsız olduğu gözlemlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan olayların sebebi olarak Batıyı hedef alan yazar;

“Osmanlı buyruğu altında bulunan cemaatler, batılılar tarafından üretilmiş politik tutkuların peşinde koştukları için katledilmiş olsalar da batılı devletlerdeki muhalif tebaanın aksine kati surette göç ettirilmeye ya da benzeri bir harekete zorlanmamışlardır.”²²⁷

Sözleriyle meydana gelen olaylardan Batılı devletlerinin politik ihtiraslarını mesul tuttuğu anlaşılmaktadır.

V. 5. Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu

Arnold J. Toynbee'nin Türkiye hakkında yazmış olduğu bir diğer eser olan “Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu” adlı eser 1926 yılında yayınlanmıştır. Türkiye ve İngiltere arasındaki gerilimin normale döndüğü ve İngiltere'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasını tekrardan benimsediği bu tarihlerde kaleme alınmış olan kitabında yazar Türkiye'nin tarihi gelişimini detaylı bir şekilde ele almıştır. 353 sayfadan oluşan eserde yazar Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısını incelemiş ayrıca kuruluş esnasında yaşanan hadiseleri

²²⁷ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, s.327

ayrıntılıyla tetkik etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sebebi olarak Batı etkisini gösteren yazar aynı zamanda yeni Türkiye Devleti'nin kurulmasına da yerinde ve zamanında yapılan çağdaşlaşma hareketlerinin zemin hazırladığına vurgu yapmıştır. Toynbee'nin 1921 yılında yazmış olduğu “Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi” adlı kitabından sonra Türkiye hakkında yazdığı bir diğer eser olan inceleme konusu kitabı büyük yankı uyandırmış ve Ermeni soykırımına dayanak oluşturan “Mavi Kitap” adlı eserin editörlüğünü yaptığı için Ermeniler tarafından gördüğü büyük sempatiyi kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında propaganda ofisindeki görevinden ötürü yazmış olduğu ve Türkiye’yi politik sahada büyük sıkıntılara sokmuş olan eserlerine rağmen sonrasındaki eserleri nedeniyle öncesindeki durum unutulmuş ve 1948 yılındaki Türkiye’ye yapmış olduğu ziyaretlerinde Cumhuriyet gazetesi 29.10.1948 tarihli yayınında “Türk Dostu Meşhur İngiliz Tarihçisi Arnold Toynbee Dün Şehrimize Geldi” şeklinde manşet atmıştır.²²⁸ Batının Türkiye üzerindeki etkisini özellikle vurgulayan yazar bu durumu Türkiye’nin kurtuluş nedeni olarak ifade etmektedir.

V. 5. 1. Türkiye ve Batı

Batı uygarlığının gelişmesi ve kendi sınırlarının dışına taşarak dünya genelinde büyük etkilere neden olması sonucu devletlerin ilerlemesi için Batı uygarlığının taklidi ve bu vesileyle onların seviyesine yükselme ana hedef olarak belirlenmiştir.²²⁹ Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulma aşamasında dönemin gereksinimleri dikkate alınmış ve bu şekilde inşa edilmiştir. Batının milletler üzerindeki bu etkisi hakkında büyük bir övgüyle bahseden yazar; “Türkiye Cumhuriyeti’nin, bugünün dünyasında Batı uygarlığının üstünlüğü için dikilmiş bir anıttır.”²³⁰ ifadesinde bulunarak öncesinde her yönüyle eleştirdiği Osmanlı uygarlığının son bulduğunu Anayasal düzen esaslı Batılı standartlarda demokrasi ile yönetilen yeni bir devlet kurulduğunu beyan etmektedir. Yazar dönemin diğer devletleri ile kıyaslarken Türkiye Cumhuriyeti’nde yapılan yeniliklerin oldukça hızlı bir şekilde yürürlüğe konduğunu belirtmektedir. Fakat bu sürecin Batı tarafından

²²⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, (29 Ekim 1948).

²²⁹ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2017.

²³⁰ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.11

şüphesiz gözlemlendiğini, Türkiye her ne kadar batılı usullere göre düzenlenmiş bir devlet olsa da hala doğulu bir devlet olduğu algısının yıkılmadığını vurgulamıştır.²³¹ Batının Türkiye algısından bahsederken yazar, öncesinde Türkler için günahlarına karşılık tanrının gazabı olarak gönderilmiş bir millet algısı varken bu durumun değiştiği ve Türklerin günahlarından ötürü cezalandırılan ve bu durumu hak eden bir millet olduğu yargısı gelişmiştir ifadesinde bulunmaktadır.²³² Bu iki bakış açısının da uç noktalarda bir dışavurum olduğunu belirten yazar ekonomik ve sosyal hayattaki gelişmeler sonucu birlik haline gelen halkların hem ticari hem de askeri alanlarda büyümelerinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle gelişmiş olan Batı medeniyetinin öncesinde içinde bulunduğu durumdan da mevcut durumundan da kendisinin sorumlu olduğunu belirtmektedir. Yalnız Osmanlı Devleti açısından bakıldığında devletin zenginleşme nedeni sosyolojik etkenlerden ziyade askeri temeller üzerine kurulmuştur²³³ ve askeri alandaki en ufak zafiyet devletin temel dinamik yapısını bozmuş ve yıkılma sürecine sokmuştur. Bu süreçten kurtulma çabasında olan Osmanlı Devleti yenilikçi hareketlere başlasa da bu amaçla yapılan yenilikler genelde askeri alanda sınırlı kaldığından sosyolojik yapı tahrip olmaya devam etmiş ve devlet tıpkı içten içe çürümekte olan bir çınar gibi yıkılmaya yüz tutmuştur. 1853 yılında St. Petersburg’da Çar I. Nikola tarafından dile getirilen “Elimizde hasta bir adam var, çok hasta bir adam... Her an ellerimizde ölebilir” söylemi bütün Avrupa’da yayılmış ve Osmanlı Devleti artık sonu beklenen bir hal almıştır. Bu duruma karşılık Arnold J. Toynbee ise “Türkler için “Hasta Adam” sıfatının kullanılması üzerinden yaklaşık 73 yıl geçmiştir. Bugün Çarlık bütün Rusya’dan kalkmıştır. Ama “Hasta Adam” yatağını yorganını İstanbul’dan toplayıp Ankara’ya gitmiştir ve görüldüğü gibi bu hava değişimi ona pek yaramaktadır.”²³⁴ Türkler adına kader tayin etmek isteyen Batılıların bu durumda büyük bir şaşkınlık yaşadığını ifade eden yazar, Batılı normlar üzerine kurulmuş bu yeni devletin iyi bir müttefik olabileceğine hem Batılı hem de Müslüman olan bu toplumun, Avrupa ve

²³¹ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.17

²³² Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.19

²³³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat İstanbul, 2018.

²³⁴ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.20.

Orta Doğu arasındaki ilişkilerde büyük roller oynayabileceğine inanmaktadır.²³⁵ Türkleri tanımlarken, Avrupa'nın sahip olduğu çekik gözlü Asyalı tip yargısının tamamen yanlış olduğunu belirtirken yazar Mustafa Kemal örneği vererek renkli gözlü, sarışın kişilerin Türkler arasında oldukça yaygın olduğunu ifade etmektedir.²³⁶ Bu ifadesinde aslında Batıyı da eleştiren yazar hasım olarak gördükleri milletin kültürü, sosyolojik yapısı bir yana görünüşünden dahi haberdar olmadıklarının vurgusunu yapmaktadır. Kurulan yeni devletin aslında Osmanlı halkından oluştuğunu fakat başarısının çağdaşlaşma sayesinde gerçekleştiğini özellikle belirten yazar bu hamlenin devletin geleceği açısından oldukça önemli bir hamle olduğunun altını çizmiştir.²³⁷

V. 5. 2. Eski Osmanlı İmparatorluğu

Yazarın Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kıyasladığı bu kısımda, özellikle göçebe kültürünün etkileri üzerinde durulmuştur. Kökenleri Orta Asya'daki bozkır yaşantı biçimi ile şekillenen Osmanlı yaşantı biçimi ve devlet yapılanmasını incelerken Toynbee, göçebe toplumların yanlış olarak Batılı yerleşik kültürler tarafından hor görüldüğüne vurgu yapmıştır.²³⁸ Aksine bu durumun bir toplumun yaşantı biçimi olarak detaylı incelendiğinde oldukça faydalı sonuçlar vereceğine inanan yazar, sürülerine otlak arayışında olan milletlerin liderlik özelliklerinin geliştiğini ayrıca karşılaşılabilecekleri zorluklara karşı her daim hazır olduklarını belirtmektedir. Nitekim bu durum etkilerini Osmanlı Devleti'nin yapılanmasında da kendisini göstermiştir. Göçebe yaşantının bir gereksinimi olarak toplumda gelişmiş olan lidere itaat ve bir bütün halinde hareket edebilme yeteneği Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve devam etmesindeki en önemli faktörlerden birisidir. Ayrıca böyle bir toplumun yerleşik hayata öncesinde geçmiş olan bir bölgeye gelmesi sahip oldukları özgürlük içgüdüsünden ötürü bir başka devletin boyunduruğu altına girmelerine engel olmuş ve neticesinde kendi devletlerini kurarak gelişmelerine zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemini

²³⁵ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1960*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.

²³⁶ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.21.

²³⁷ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.25.

²³⁸ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.28.

incelerken Platon'un düşsel cumhuriyetindeki “çoban köpekleri”²³⁹ benzetmesine atıfta bulunan yazar, Osmanlı Devleti'nde de çobanlık kültürü ile harmanlanmış bir yapı olduğunu belirtmektedir. Zira tıpkı bir çobanın sürüsünü doyurmak için yeni yerler arayışında olması gibi Osmanlı yöneticisinin de yeni yerler fethettiğini, sürüsünü korumak aynı zamanda kontrol altında tutmak için çoban köpeklerinden faydalandığı gibi, başka milletlerden edinilmiş askerlerin toplumda düzeni korumak için kullanıldığını, sürüde bulunan hiçbir canlının çobanlık rolüne soyunmaması örneğinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda gelişmiş olan lidere itaat inancından ötürü Osmanlı yöneticilerinin Devletin son gününe kadar hanedanlıklarını devam ettirebildiğini vurgulamıştır.²⁴⁰ Kullanmış olduğu bu metafor ile yazar aslında Batılı toplumunda yaygın olan ön yargının ve küçük görme arzusunun yanlış olduğunu her milletin yapmış oldukları eylemlerin bir nedeni olduğunu vurgulamak istemiştir.

Arnold Toynbee'nin yazmış olduğu eserler incelendiğinde 1921 yılı öncesindeki eserlerinde bariz bir Türk-Osmanlı aleyhtarlığı görülmektedir. Fakat geçen süre ve değişen politik yapılar nedeni ile yazarın eserlerindeki yorumlara ek olarak öncesinde belirttiği tarihi gerçeklerinde değiştiği açıktır. Buna örnek olarak yazar “*Turkey a Past and a Future*” kitabında; “...gönüllü ya da zorla Müslüman yapılmış kişilerden ve dünyanın yarısından gelen köle kadınların kanlarının karışımından oluşan göçebe bir Türk soyundan gelmektedirler.”²⁴¹ şekilde açıklama yaparak devşirilen bireylerin zorla Müslüman yapıldığını bu vesileyle Osmanlı yönetiminde bulunanların Türklüklerinin sorgulanabilir olduğunu belirtmektedir. Burada dikkat çeken husus yazar propaganda faaliyetleri yaptığı esnada gerçeklerin içerisine bilinçli olarak yerleştirilmiş olan gerçek dışı ifadeler vesilesiyle savını okuyucuya empoze etmeyi amaçlamıştır. Zira yazarın 1924 yılında yayınlanmış eseri olan inceleme konusu *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu* kitabında “Devşirmeler, çıraklık evresinde ücret alıyorlardı. Adaylar zorla Müslüman yapılmıyordu, ...kendiliklerinden Müslümanlığı kabul ediyordu”²⁴² beyanı ile verdiği bilgilerdeki çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Alıntıda “zorla Müslüman yapılmıyordu” ifadesi

²³⁹ Platon, *Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

²⁴⁰ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.29.

²⁴¹ Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, p.6.

²⁴² Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.36.

özellikle incelenmesi gerekmektedir. Yazarın, yorumdan ziyade tarihi bir bilgi olarak verdiği milletlerin zorla Müslümanlaştırıldığı detayı sonraki dönemde değişkenlik göstermiş ve kimsenin zorla Müslümanlaştırılmadığı yönünde değişmiştir. Bu ve benzeri fikirsel değişikliklerin nedeni her ne olursa olsun bu beyanlardan birisinin gerçeği yansıtmadığı açıktır.

V. 5. 3. Batının Etkisi ve Milliyetçilik Akımının Yayılması

Kuruluşu sırasında Orta Asya kültürü ve kökenleri sayesinde hem politik hem de askeri bir yapılanma sürecine giren Osmanlı Devleti zaman içerisinde genişleyen toprakları nedeniyle farklı kültürlerin etki alanına girmiştir. Fakat maruz kaldığı bu etkiyi olumlu yönde aksama yahut eksiklik gördüğü yerlerde yapıcı fayda sağlamak adına kullanmaları, devletin bünyesine kattığı toplumlarla sorun yaşamasının önüne geçmiş bunun yanında bu halkların aidiyet inancı geliştirmesine neden olmuştur.²⁴³ Yazarın bu konudaki algısı Osmanlı Devleti'nin toplumlar arasındaki siyasi ve dini sorunları iyi analiz etmesinden ötürü doğru hamleler yaparak topraklarını genişlettiği yönündedir. Devletin güçlü olduğu süre boyunca gerek Batılı yöneticilerin gerekse Ortodoks-Katolik çekişmesinin yıkıcı etkisinden kurtulmak isteyen halk Osmanlı Devleti'ne büyük bir sempati beslemiş ve bu durum sayesinde Osmanlı Balkanlarda egemenlik kurabilmiştir.²⁴⁴ Yazara göre Doğu Hıristiyanları ve Batı Hıristiyanları arasındaki ihtilaf olmasaydı Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da bu denli yayılması mümkün olmazdı.²⁴⁵ Bu konuda dikkat edilmesi gereken en önemli husus yazarın Osmanlı yönetimi hakkındaki algısındaki değişiktir. Osmanlı Devleti'ni toplumları yok eden onlara yaşam hakkı tanımayan bir tiranlık olarak nitelemesinin ardından geçen dokuz senelik süreçte fikri değişmiş, toplumların gönüllü olarak Osmanlı tahakkümü altında kaldıklarını belirtmiştir.²⁴⁶ Karşılaştırmalı tarihçilik anlayışı ile tarihi olayları inceleyen Toynbee yeni Türkiye'deki sosyolojik ve politik gelişmeleri Osmanlı'da 18. yüzyılda başlayan batılı anlamdaki çağdaşlaşma faaliyetleri ile

²⁴³ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015.

²⁴⁴ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut*, Tika Yayınları, 2016, Ankara.

²⁴⁵ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.46.

²⁴⁶ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.46.

ilişkilendirerek anlatmıştır. Osmanlı'da batı yönünde ilk gerçekleştirilen reformların sosyal yapıdan ziyade askeri alanda olmasını büyük bir eksiklik olarak gören yazar “Batılılaşma için askeri yönün alınması yazık olmuştur. Çünkü batı yaşamının askeri yönü en az ilerici ve öğretici olanıdır.”²⁴⁷ diyerek bir toplumun gelişebilmesi için en önemli faktörün sosyal yapının düzenlenmesi ve eğitilmesi gerektiği konusuna vurgu yapmaktadır. Sosyal olarak hazırlanmamış toplum önü alınamaz bir şekilde batı etkisine maruz kalmış ve bu durumun yıkıcı sonuçları olmuştur. Doğu Avrupa toplumları arasında yayılmakta olan milliyetçilik akımı halkların kendi bağımsızlıkları için savaşır hale gelmesine neden olurken, Batı kültürünün öğrenilmesi adına Avrupa'ya gönderilmiş olan öğrenciler milliyetçilik fikirleri gelişmiş demokrasi yanlısı bireyler olarak ülkeye dönmüşlerdir.²⁴⁸ Balkanlar ve Orta Doğu'daki yayılmakta olan ayrılıkçı hareketlere karşı II. Meşrutiyetin ilanı ile yönetimde olan İttihat ve Terakki yönetiminin benimsediği milliyetçi politikalar İmparatorluk bünyesindeki bu halkları manipülasyona açık hale getirmiş ve mevcut durum daha da önlenemez bir hal almıştır. Yazara göre Milliyetçilik akımı bir İmparatorluk için her ne kadar yıkıcı da olsa Türk milleti yine bu akım sayesinde kendi devletini tekrardan kurmayı başarmıştır.²⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde çöküşü önlemek amacıyla yapılmış olan reform ve çağdaşlaşma faaliyetleri her ne kadar askeri alanla ilgili olsa da geçen süre zarfında sosyal hayatı ve eğitim sistemini düzenlemek amacıyla birçok atılım yapılmıştır. Fakat başarısızlığın en önemli nedenlerinden biri, bu reform faaliyetlerinin halktan yönetime doğru değil tersine tepeden inme bir sistemle yöneticilerin belirlediği alanlarda yapılmalarıdır. “Siyasal bir devrim, ister II. Mahmut gibi bir padişah olsun, ister Reşit Paşa gibi bir devlet adamı önderliği altında olsun, tepeden gelemez; halktan gelmeliydi.”²⁵⁰ sözünden de anlaşıldığı gibi bu reformların halktan gelmesi gerektiği ifade edilmektedir.

²⁴⁷ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.51.

²⁴⁸ Mustafa Gençoğlu, “Sultan II. Abdulhamid'in Yurtdışı Eğitim Politikası”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.4, S.2, Kırıkkale, 2014.

²⁴⁹ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.80.

²⁵⁰ Niyazi Berkes, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2016, s.372.

Yakın Doğu'da meydana gelen modernleşme faaliyetleri incelendiğinde Fransa'nın etkisi yadsınamaz bir gerçektir.²⁵¹ Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelleri atılırken Batı kültüründe Fransızlar rol model alınmış ve 1920 ile 1923 yılları arasında Ankara'da gelişmekte olan Türk hareketi Batı kültürüne Fransa'nın gözleri ile bakmışlardır.²⁵²

Toynbee, kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin başarısındaki en büyük etkenin hızlı bir şekilde gerçekleştirilen çağdaşlaşma faaliyetlerinin halktan gelen talepler doğrultusunda yapıldığını iddia etmektedir. Başlangıçta bir taşra hareketi olarak gelişen direnişçi grupların ülke yönetimini ele almalarını 1789 yılında gerçekleşen Fransız ihtilalına benzeten yazar, halktan gücünü alan bir yapının başarılı olduğunu belirtmektedir.²⁵³

1921 yılına kadar olan süreçte Arnold J. Toynbee'nin eserleri incelendiğinde Osmanlı ve Türk aleyhtarlığı bariz bir şekilde anlaşılırken, Türkiye'nin kuruluş serüveninin detaylı bir şekilde incelendiği "Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu" adlı kitabında yazar daha tarafsız bir tutum sergilemiş ve gereken durumlarda kendi ülkesinin politikalarını eleştirmekten de çekinmemiştir. Türkiye-Yunanistan arasındaki savaştan bahsederken yazar bu savaşın İngiltere tarafından hem askeri hem de politik olarak Yunanistan lehine desteklendiğini belirtmektedir.²⁵⁴ Yunanistan'ın İzmir'i işgal ederek Anadolu'ya ayak basmasını başından beri hatalı bir hamle²⁵⁵ olarak gören Toynbee bu durumun, mahremine el uzatıldığını düşünen gururlu Türk milletinde infiale neden olduğunu ve Anadolu'daki milliyetçi akımın alevlenmesini sağladığını ifade etmektedir.²⁵⁶ Ayrıca İngiliz kuvvetleri tarafından İstanbul'un 13 Kasım 1918 tarihinde işgal edilmesinin sonucu olarak Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde yeni bir hareket başlamış ve Türk Devleti'nin

²⁵¹ Halil Erdemir, "Batılılaşma Sürecinde Fransız Etkisi", *Türkler Ansiklopedisi*, c.1, 2002.

²⁵² Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.170.

²⁵³ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.294.

²⁵⁴ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.135.

²⁵⁵ Payza, *İşgal ve İsyân İzmir'in İşgalinden Millî Mücadeleye*, İstanbul, 2015.

²⁵⁶ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.95.

topraklarına yapılmış bu müdahaleler sonucu büyük bir gelişme göstermiştir.²⁵⁷ Yunanistan'ın İngiltere'den aldığı destekle Anadolu'yu ele geçirme planları Sakarya Savaşı'nda aldıkları yenilgi ile tersine dönmüş Yunan askerleri geri çekilme kararı almak zorunda kalmıştır. Bu savaşı yaşadığımız yüz yıl tarihinin en büyük savaşlarından biri²⁵⁸ olarak nitelendiren Toynbee bu zaferin Orta Doğu'nun siyasal çehresini değiştirdiğini belirtmektedir. Bu savaş sonrasında Batı'da da kamuoyu Türkiye lehine dönmüş ve birçok yazar Sakarya Savaşı'nın öneminden bahsetmiştir. Bunlardan birisi olan Clair Price "The Rebirth of Turkey" adlı eserinde Sakarya Savaşı'nı "İki yüz yıldır Batı Osmanlı İmparatorluğunu parçalamaya çalışıyordu. Fakat Sakarya'da Türk'ün kendisi ile karşılaşmıştır ve ona dokunduğu anda da tarihin yönü değişmiştir."²⁵⁹ sözleriyle ifade etmektedir.

Batılı iki büyük güç olan İngiltere ve Fransa arasındaki güç mücadelesinin alanı olan Anadolu'da Yunanistan'ın kendisine verilen imtiyazları büyük bir işgal amacıyla kullanması ve başarısızlığı sonucunda²⁶⁰ "Müttefik Devletler ellerini yıkayıp işin içinden sıyrılacaklarını ve Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız olacaklarını ilan etmişlerdir."²⁶¹ ayrıca bu güç mücadelesinden ötürü "Yunanistan'ı desteklemenin kendinden çok İngiltere'nin politikası olduğunu gören ve Kemalizm'de alışveriş edilecek yeni bir güç fark eden Fransa faydalı bir anlaşmanın yolunu tutmuştur."²⁶² Fransa'nın Ankara'da kurulmuş olan hükümeti resmi olarak tanıması İstanbul'daki Osmanlı hükümetini destekleyen İngiltere'den kopması olarak tanımlayan Toynbee, askeri alanda Yunanistan'ın başarısızlıklarından ötürü bu gelişmelerin yaşandığını ve 1922 Mart'ında Paris'te toplanan Müttefik dışişleri bakanları Sevr antlaşmasında Türkiye lehine değişiklikler yapma kararı aldıklarını belirtmektedir.²⁶³

²⁵⁷ Atilla Oral, İşgalden Kurtuluşa İstanbul: İşgal İstanbul'u (1918-1923), Demkar Yayınevi, İstanbul, 2013.

²⁵⁸ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.133.

²⁵⁹ Clair Price, *The Rebirth of Turkey*, USA, 1923, s.189.

²⁶⁰ Gökçen, *Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, İstanbul, 2010.

²⁶¹ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.129.

²⁶² Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.135.

²⁶³ A. Öner Pehlivanoglu, *Sevr Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.

Mustafa Kemal'den bahsederken Türk milletinin babası ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ifadelerini kullanan yazar, onun bir asker ve halkını almış olduğu yenilgilerden kurtarıp onlara yeni bir gelecek hazırlayan askeri bir kahraman olarak nitelemektedir. Ayrıca kişisel özelliklerinden bahsederken “orta yaşın kıyısına gelmiş olan bu önder, bir mantık ve sarsılmaz direnç, kendinden çok ülkesi için beslenen tutkular, güçlü bir kişilik ve disiplin adamıdır.”²⁶⁴ sözleri ile dönemin diğer aydınları gibi Toynbee'nin de Mustafa Kemal'e hayranlık duyduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁵

V. 5. 4. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde Modernleşme Faaliyetleri

Türkiye tarihi incelendiğinde halkın iradesinin yönetimde tecelli etmesi adına üç girişimde bulunulmuştur. Bunlardan ilki 1876 yılında II. Abdulhamid'in razı olmasıyla I. Meşrutiyetin kabulüdür. Fakat sultanın haklarını kısıtlayan bu anayasal düzen gelişme gösterebilecek kadar uzun ömürlü olmamıştır. 1908 yılında sultana zorla kabul ettirilen anayasayı ise Toynbee mevsimsiz olarak tanımlamaktadır. Ulusun kendini yönetecek kadar olgunlaşmamış olması bu özgürlüğün istismar edilmesi ve demokrasi sözü vermiş olan partinin oligarşik baskı altında ezilmesi ile sonuçlanmıştır.²⁶⁶ Cumhuriyetin kurulması ile ortaya çıkan yönetsel değişim ve yeni hükümet biçimini anayasal niteliğe bürünmüş bir oligarşik despotizm olarak niteleyen yazar, bu despotizmi “daha eğitimden geçmemiş bir ulusu usta gibi ve aynı zamanda ustalıklı yönetmek.”²⁶⁷ olarak tanımlamaktadır. Devlet yönetiminde bütün güçleri elinde tutan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'i “Halk iradesi tarafından onaylanan, aşırılığa kadar giden bir ilerici ve güçlü bir reform ateşi ile yanan bir kişi.”²⁶⁸ olarak niteleyen Toynbee yapılan uygulamaların halkın ihtiyaçları doğrultusunda hayata geçirildiğinden ve halkını zulüm boyunduruğundan

²⁶⁴ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.172.

²⁶⁵ Nuri M. Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.

²⁶⁶ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.232.

²⁶⁷ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.233.

²⁶⁸ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.239.

azat eden bir komutan olmasından ötürü kendisine karşı çıkılmadığını belirtmektedir.²⁶⁹

Cumhuriyetin ilanına kadar geçen bu süreçteki engeller olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nden kalma kurumların kaldırılmasına değinen Toynbee bu sayede gelişmelerin çok daha hızlı sağlanacağını belirtmektedir. Kapitülasyonların ve millet sisteminin kaldırılması talebine en büyük muhalefeti İngiltere hükümetinin yapmasına karşın²⁷⁰, Toynbee bu isteğin Türkiye'nin hakkı olduğunu ve kurulan yeni devlete hem ekonomik hem de siyasi anlamda büyük zorluklar yaşattığını ifade etmektedir. Kapitülasyonlardan bahsederken, "Doğal olarak bu sistem sonra yabancılarca aşırı biçimde sömürülmüş, Türk ulusu için her geçen gün biraz daha dayanılmaz duruma gelmiştir."²⁷¹ sözleriyle Türkiye'yi haklı çıkarmış, millet sisteminin dış güçler ile siyasal ilişkiler kuran azınlıkların elinde ülke bütünlüğünü tehdit eder bir hal aldığını belirtmiştir.²⁷²

1923 yılında Lozan Barış Antlaşmasına ek olarak yapılan bir sözleşme ile Türkiye ve Yunanistan din esasına bağlı olarak yurttaşlarının mübadelesi konusunda anlaşmıştır.²⁷³ Bu sözleşmeye göre Türkiye topraklarında bulunan Yunan ve Rum halkı Yunanistan'a, Yunanistan topraklarında bulunan Müslüman Türkler de Türkiye'ye zorunlu olarak göçe tabi tutulmuşlardır. Yazar bu mübadeleden bahsederken dönemin kamuoyunda özellikle Türkiye aleyhine, Hıristiyan halkın zorla sınır dışı ettirilerek bir insanlık suçu işlendiğine yönelik protestoların yapıldığını ve Türkiye'nin suçlandığını belirtirken, azınlıkları karşılıklı değiştirmenin aslında Venizelos'un bir buluşu olduğunu ve 1913 yılından beri bu buluşunu birkaç kez ortaya koyduğunu²⁷⁴ belirtmesiyle Türkiye'nin haksız bir propagandaya maruz bırakıldığını göstermiştir.

²⁶⁹ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.239.

²⁷⁰ Maurits H. Van den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

²⁷¹ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.182.

²⁷² Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.189

²⁷³ Ramazan Tosun, *Türk-Yunan İlişkileri ve Türk-Rum Nüfus Mübadelesi*, Palet Yayınları, İstanbul, 2014.

²⁷⁴ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.193.

Anadolu’da kurulan yeni yönetimin önündeki en büyük engellerden biri olan saltanat, İngiliz askerlerinin parlamentoya yaptıkları baskına sessiz kalması ve ülke yönetiminde hiçbir otoritesi kalmamasına karşın uluslararası arenada Ankara yönetiminin karşısına sürekli olarak bir engel olarak çıkarılması sonucu 1 Kasım 1922 tarihinde ani bir kararla kaldırılmıştır.²⁷⁵ Bu ani kararı beklenmedik bir hamle olarak niteleyen yazar, toplumda ortaya çıkan dalgalanmalara rağmen yeni düzenin sembolü olması, ülkenin demokrasiye tamamen geçmesi ve siyasal durumun sadeleştirilerek batılı anlamda bir düzen kurulması yönünden ülke menfaatine olduğunu belirtmektedir.²⁷⁶ Saltanatın kaldırılmasının ardından dini bir makam olan hilafet bir süre daha yürürlükte kalmıştır. Fakat bu yeni dönemde hilafet makamı devlet yönetiminden tamamen el çekmiş ve yalnızca dini konularla ilgili bir hal almıştır.²⁷⁷ On altı aylık bir denemeden sonra bu sistemin de yürütülmesinin sakıncalı olduğu düşünülmüş ve 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen bir kararla ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde halife olarak görev yapan Abdülmecit Efendi’nin cumhuriyete karşı hiçbir sadakatsizliği bulunmadığını ya da dini hilafeti dünyevi menfaatine hiçbir şekilde kullanarak güç elde etmeye çalışmadığını belirten yazar onun koşulların kurbanı olduğunu belirtmektedir.²⁷⁸ Toynbee, Halifeliğin ortadan kaldırılmasının²⁷⁹ Türkiye’nin İslam dünyasının merkezi olmaktan çıkmasına neden olduğunu ve halifeliğin İslam dünyasını birleştiren tek kurum olmasından ötürü kaldırılmasının birçok sorunları ortaya çıkaracağını ifade etmektedir.²⁸⁰

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş dönemini Osmanlı İmparatorluğu ile kıyaslayarak anlatan yazar, yeni dönemi bir devrim olarak nitelermektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı döneminde yapısal olarak dejenere olmuş kurumların kapatılmasının bir gereklilik olduğunu vurgulayan yazar bu süreçte halkın, devletin kurucusu ve kurtarıcısı olan Mustafa Kemal’e olan teveccühünün şaşkınlık uyandıracak seviyede olduğunu belirtmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin

²⁷⁵ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.210.

²⁷⁶ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.202.

²⁷⁷ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.212.

²⁷⁸ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.213.

²⁷⁹ Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.210.

²⁸⁰ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.231.

kuruluşu ve hızlı bir şekilde ortaya konan yenilikçi hareketi izleyen batılıların beklentisi halkın tepki göstermesi ve istenen yeniliklerin yapılamayacağı yönünde olmasına karşın Türk halkı çağdaşlaşma konusunda kurucu Cumhurbaşkanlarına her türlü desteği vermiştir.²⁸¹ Eski düzenden yeni düzene geçiş sürecinde gerek kararların hızlı bir şekilde alınması gerekse yeni yönetimin düzenli bir şekilde işleyişini sağlamak adına tüm yetkileri Mustafa Kemal'in kendinde toplamasını “oligarşik despotizm”²⁸² olarak tanımlayan yazar mevcut durum göz önünde bulundurduğunda bu durumu bir gereklilik olarak ifade etmiştir.

1921 yılına kadar olan süreçte İngiltere tarafından kurulmuş propaganda ofisi olan Wellington House bünyesinde Türkiye aleyhtarını yazmış olduğu eserlerle adından söz ettiren yazar, sonrasında Türkiye hakkında yazmış olduğu ikinci eser olan “Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu” adlı eserinde Türkiye'nin gerek Yunanistan gerekse Batı karşısındaki direnişini haklı bir tavır olarak nitelemektedir. Ayrıca eserlerinde her ne kadar Batı medeniyetinin üstünlüğünden söz etse de Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan ötürü onu eleştiren milletler için acaba kendileri aynı durumda olsalardı nasıl davranırlardı?²⁸³ sorusunu sormaktan geri durmamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılma nedenlerinin başında gelen milliyetçilik akımının çıkış noktası olan Batı medeniyetinin bu düşüncüyü hazır olmayan milletlere empoze etmesinin yıkıcı sonuçlara neden olduğuna değinirken yazar, yine kurtuluşun Batı medeniyetinin kabul edilmesi sayesinde sağlandığını ifade etmektedir. Öncesinde de ifade edildiği gibi yazar kitabın ilk cümlesinde belirttiği “Türkiye Cumhuriyeti, bugünün dünyasında Batı uygarlığının üstünlüğü için dikilmiş bir anıttır.”²⁸⁴ sözüyle Batı her ne kadar savaşta başarısız olmuş olsa da medeniyet anlamında üstünlüğünü sağlamış olduğundan bunu bir zafer olarak adlandırmaktadır.

²⁸¹ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler/ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

²⁸² Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.233.

²⁸³ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.245.

²⁸⁴ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, s.11.

SONUÇ

Tarih yazımının hikâye anlatır gibi tek yönlü ve sıradan bir yolla anlatılmasının doğru olmadığını savunan Toynbee, herhangi bir tarihi olay anlatılırken olayın geçtiği dönemin de incelenmesi gerektiğini ve buna göre değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁸⁵ Ayrıca yazım esnasında kıyaslama yoluyla anlatılan olayların daha somut ifade edilebileceğini savunur. Daha öncesinde belirtildiği gibi 20. Yüzyılın en önemli filozof ve tarihçilerinden olarak gösterilen Toynbee'yi bu kadar önemli kılan bir diğer etken kendisinin geçmişte olmuş olaylardan ziyade, yaşadığı dönemi anlatarak tarihi bilgiler vermesidir. Ayrıca çalışmaları incelendiğinde Türkiye, Osmanlı ve Orta Doğu ile ilgili kaleme almış olduğu eserlerin etki alanları düşünüldüğünde yazarın önemi bir kat daha artmaktadır.

Yazar Birinci Dünya savaşı döneminde İngiltere hükümeti adına birçok görevde bulunmuş, hatta İngiltere'nin savaş propaganda merkezi olan Wellington House'ta Osmanlı ve Orta Doğu sorumlusu olarak önemli görevler üstlenmiştir.

Çalışmamızda Toynbee'nin yaşadığı dönemdeki İngiltere'nin Türkiye politikaları incelenmiş olup üç ana başlıkta değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki 1791-1879 arasında Rusya'nın yayılmacı politikası karşısında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması, ikincisi Osmanlı'nın Rusya'ya karşı askeri başarı gösterememesi sonucunda 1879-1921 dönemleri arasında Osmanlı topraklarının İngiltere güdümündeki küçük ülkelere bölünmesini amaçlayan politikadır, üçüncü dönem ise 1921 sonrasında Osmanlı- Yunan savaşı sonrasında Yunanların başarısız olması sonucu, kurulan yeni rejimin Rusya güdümüne girmemesi adına dost olarak görülmesi ve toprak bütünlüğünün korunması yönündedir.

Arnold Toynbee'nin Türkiye algısı incelendiğinde birbirinden oldukça farklı iki dönemden söz edilebilir onlardan ilki 1915-1921 arasında Wellington House

²⁸⁵ Arnold J. Toynbee, *A Study of History: Abridgement of Volumes*, Vol.1, Oxford University Press, Oxford, 1987

bünyesinde çalışırken İngiltere hükümetinin istekleri doğrultusunda Propaganda eserleri yazdığı dönemdir. Bu dönemdeki eserleri incelendiğinde yazarın Osmanlı konusunda olumsuz ön yargılarının olduğu ve hatta Propaganda amaçlı yazdığı eserinde tarihi gerçekleri dahi çarpıtmaktan çekinmediği görülmüştür, Yazarın Osmanlı ve Türkiye aleyhtarı olarak kaleme aldığı eserler içerik olarak, İngiltere hükümetinin Osmanlı topraklarının parçalanması konusunda politika geliştirdiği dönemdeki söylemleriyle paraleldir. Nitekim bu hususta “Arnold Toynbee’nin Bernard Russel’dan veya Jean Paul Sartre’den farklı bir yanı vardır. O, kendisini temsil eden bir aydın değildir. İngiliz Devleti’nin sözcüsüdür. Tek başına bir aydın değildir Toynbee.”²⁸⁶ söylemi akıllara gelmektedir. Zira 1921 sonrasında değişen İngiliz politikası sonucu Türkiye’nin toprak bütünlüğünün korunması ve dost olunması amaçlanmıştır. Yazarın 1921 yılı sonrasında yazdığı eserlerde ise Türkiye karşıtı söylemlerin ortadan kalktığı, Türkleri haksızlığa uğrayan bir millet olarak lanse ettiği görülmektedir.

Medeniyetleri her daim toplumlardan ve ülkelerden üstün gören Toynbee, eserlerinde Batı medeniyetinin üstünlüğünü her zaman vurgulamıştır ve esas olanın her zaman bu medeniyetin başarısı olduğunu söylemleri ile dile getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin milli mücadele dönemindeki başarılarından övgü ile söz etse de yazar “Türkiye Cumhuriyeti’nin, bugünün dünyasında batı uygarlığının üstünlüğü için dikilmiş bir anıttır.”²⁸⁷ söylemi ile asıl başarılı olanın yine batı uygarlığı olduğunu belirtmekten çekinmemiştir.

Arnold Joseph Toynbee’nin Türkiye algısının incelendiği bu çalışmada, yazarın Türkiye algısı iki dönemde incelenmiş ve bu iki dönem ile İngiltere Hükümetinin politikaları arasındaki paralellikler ortaya konmuştur. Yazarın değişen algısındaki ana etkenin değişen Devlet politikaları olduğu görülmüştür.

²⁸⁶ Özdemir, “Arnold Toynbee’nin Ermeni Sorununa Bakışı”, s.22.

²⁸⁷ Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s.11.

KAYNAKLAR

I- Süreli Yayınlar

1. Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi

II- Araştırma Eserler

1. Kitaplar

ARISTOTELES, *Retorik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019

ARMAOĞLU, Fahir; 19. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

ATSIZ, Hüseyin Nihal; *Turancılık, Milli Değerler ve Gençlik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

AYDIN, Suavi; *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.

BERKES, Niyazi; *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2016.

BOOGERT, Maurits H; *Van den Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

BLOCH, Marc; *Tarih Savunusu: veya Tarihçilik Mesleği*, (Çev. Ali Berktaş), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2013.

BRAUDEL, Fernand; *Tarih Üzerine Yazılar* Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2016.

ÇELİK, Emre; “Benjamin Disraeli-William Ewart Gladstone Rekabetinde Doğu Sorunu”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

CHOMSKY, Noam; *Media Control The Spectacular Achievements of Propaganda*, Seven Stories Press, 1991.

- ÇOLAKOĞLU, Nuri; M. *Dünya Basınında Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.
- CLARK, Toby, *Sanat ve Propaganda Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*, (Çev. E. Hoşsucu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- EROĞLU, Hamza; *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.
- FERRO, Marc; *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20. Yüzyıl*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2017.
- GARTH, S. Jowett, O'Donnell, Victoria; *Propaganda and Persuasion*, (Çev. Tarafımdan yapılmıştır), Sage Publications, USA, 2012.
- GENÇ, Mehmet; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.
- GOLOĞLU, Mahmut; *Devrimler ve Tepkiler/ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.
- GÖKÇEN, Salim; *Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, IQ Yayınları, İstanbul, 2010.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *Sürgünden Soykırığa Ermeni İddiaları*, Babıali Kültür, İstanbul, 2008.
- İNALCIK, Halil; "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut*, Tika Yayınları, Ankara, 2016.
- KARPAT, Kemal; *Osmanlı'da Hoşgörü / Birlikte Yaşama Sanatı*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- KÖPRÜLÜ, Fuad; *Osmanlı'nın Etnik Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- KURAT, Akdes Nimet; *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat; *Tarih Araştırmalarında Usul*, Elif Kitabevi, İstanbul,1998.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, A.U.S.B.F. Yayınevi, Ankara, ,1978
- LITTLE, Richard; *Historiography and international relations. Review of International Studies*, Cambridge, 1999.
- MCEVOY, Sadia; “The Construction of Ottoman Asia and its Muslim Peoples in Wellington House’s Propaganda and Associated Literature 1914-1918”, University of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.
- MCNEILL, William H; *Arnold J. Toynbee: A life*, (Çev: Tarafımdan Yapılmıştır), Oxford, 1989.
- MERAM, Ali Kemal; *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969.
- ORAL, Atilla; *İşgalden Kurtuluşa İstanbul: İşgal İstanbul’u (1918-1923)*, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2013.
- ORTAYLI, İlber; *Batılılaşma Yolunda*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2017.
- ÖZBARAN, Salih; *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Yakın Kitabevi, İstanbul, 2005.
- ÖZDEMİR, Hikmet; HALAÇOĞLU, Yusuf; TURAN, Ömer; ÇİÇEK, Kemal; *Ermeniler Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.
- PEHLİVANOĞLU, A. Öner; *Sevr Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kıtış Yayınları, İstanbul, 2005.
- PLATON, *Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

- PRATKANİS, Anthony; ARANSON, Elliot; *Propaganda Çağı İknanın Gündelik Kullanımı ve Suistimali*, (Çev. N. Haliloğlu), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008.
- PRICE, Clair; *The Rebirth of Turkey*, Thomas Seltzer, New York, 1923.
- ROBSON, Stuart; *The First World War*, Routledge, New York, 2013.
- ROSHWALD, Aviel; *Ethnic Nationalism and The Fall of Empires*, (Çeviri: Tarafımdan Yapılmıştır), Routledge, London, 2001.
- SAYDAM, Abdullah; *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015
- SHAW, Stanford J.; *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- SONYEL, Salahi; *The Great War and The Tragedy of Anatolia*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- TOSUN, Ramazan; *Türk-Yunan İlişkileri ve Türk-Rum Nüfus Mübadelesi*, Palet Yayınları, İstanbul, 2014.
- TOYNBEE, Arnold J; *A Study of History: Abridgement of Volumes, I-VI*, Oxford University Press, Oxford, 1987
- TOYNBEE, Arnold J; *Turkey: a Past and a Future*, London, (Çev: Tarafımdan Yapılmıştır), Hodder and Soughton London, 1917.
- TOYNBEE, Arnold J; *Armenian Atrocities The Murder of A Nation*, (Çev: Tarafımdan Yapılmıştır), Hodder and Soughton, London, 1915.
- TOYNBEE , Arnold J; *Hatıralar: Tanıdıklarım*, (Çev: Deniz Öktem), Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.
- TOYNBEE , Arnold J; *Hatıralar: Tecrübelerim*, (Çev: Şaban Bıyıklı), Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

TOYNBEE, Arnold J; *Tarih Bilinci*, (Çev: Murat Belge), Bateş Yayınları, İstanbul, 1978.

TOYNBEE, Arnold J; *The Murderous Tyranny of The Turks*, (Çev: Tarafımdan Yapılmıştır), Hodder and Soughton London, 1917.

TOYNBEE, Arnold J; *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916*, London, 1916.

TOYNBEE, Arnold J; *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (Çev: K. Yargıcı, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2017.

TOYNBEE, Arnold J; *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

TOYNBEE, Arnold J; *Uygurluklar Yargılanıyor* (Çev: Kasım Yargıcı, Mehmet Ali Yalman), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

UĞURLU, Nurer; *Atatürk Anadolu’da*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. 2000.

ÜÇOK, Coşkun; *Siyasal Tarih 1789-1960*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.

2. Makaleler ve Sempozyum Bildirileri

ATEŞ, Davut; “Uluslararası İlişkiler Disiplininin oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, İstanbul, 2009.

AVŞAR, Servet; “Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, *Atatürk Dergisi*, Sayı: 2, 2002.

BAL, Rıdvan; “Propagandadan Hakikate Bir Tarihçinin Dramı: Arnold J. Toynbee”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 12, 2016.

- BEYDİLLİ, Kemal; “Yaş Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43.
- CANTRIL, Hadley; “Propaganda Analysis”, *The English Journal*, Volume: 27, no. 3, 1938.
- ÇELİK, Fatma; “Trablusgarb Savaşı”, 7. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı IV*.2018
- ÇETİN, Beyzade; “Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, 2016.
- DOĞANTAN, Tevfik, ÖZTOPÇU, M. Ali; “Osmanlı Devletlerinin Politik, Ekonomik ve Sosyal Durumunun, Osmanlı-İtalyan Harbi’nin Harekât ve İdari Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara, 1986.
- ERDEMİR, Halil, “Batılılaşma Sürecinde Fransız Etkisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 1, 2002.
- GENÇOĞLU, Mustafa; “Sultan II. Abdulhamid’in Yurtdışı Eğitim Politikası”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Kırıkkale, 2014.
- GÜRBÜZ, Feyruze; Toynbee’den Huntington’a Medeniyet Kavrayışı, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- HAŞLAK, İrfan; "Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2000.
- KABAKCI, Enes; “Toynbee Arnold J.”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41.

- KAYALI, Kurtuluş; “Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt: 5, 1985.
- KELEŞ, Erdoğan; “Rusya’nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, 2008.
- KIZILTOPRAK, Süleyman; “Mısır’da İngiliz İşgali: Osmanlı’nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 26, 2011.
- KUMAR, Krishan; “The Return of Civilization and of Arnold Toynbee?” *Comparative Studies in Society and History*, No: 56, Cambridge, 2014.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Ankara, 1980.
- MCKERNAN, Luke; “Propaganda, Patriotism and Profit: Charles Urban and British Official War Films in America during the First World War”. *Film History*, Volume: 14, 2002.
- ÖZCAN, Abdulkadir; “Devşirme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9.
- ÖZDEMİR, Hikmet; “Arnold Toynbee’nin Ermeni Sorununa Bakışı”, *Türkiye Bilimler Akademisi Forumu*, Ankara, 2005.
- POLAT, Ü. Gülsüm; “I. Dünya Savaşı’nda Müttefiklerin (İngiltere-Fransa) İskenderun Çıkarması Planı ve İkinci Çanakkale Korkusu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 7, Ankara, 2014.
- SANCAKTAR, Caner; “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası”, *Ege Stratejik Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, 2011.

- SANDERS, M. L; “Wellington House and British Propaganda During the First World War”, *The Historical Journal*, Volume:18, 1975, p.119-146.
- SOY, Bayram; “Lord Palmerston’un Osmanlı Torprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti”, *Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 7. 2007.
- SÜMER, Faruk; “Oğuzlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33.
- TEMEL, Mehmet; “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Millî Mücadele’ye Bakışı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1, Ocak 1998.
- ÜLMAN, Haluk; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt:1, 1985.
- WIEGAND, Wayne A; “British Propaganda in American Public Libraries”, 1914-1917. *The Journal of Library History (1974-1987)*, Volume:18, No: 3, 1983.
- ZEYREK, Suat; “Millî Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 23, 2013.

III. İnternet Kaynakları

(<https://www.dr.com.tr/Yazar/arnold-j--toynbee/s=249971>) (Erişim Tarihi: 02.08.2019)

(<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw209142/James-Bryce-1st-Viscount-Bryce>) (Erişim Tarihi: 22.08.2019)

<http://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.08.2019)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)

<https://dergipark.org.tr/en/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)

EKLER

EK-1: Arnold J. Toynbee (1889-1975)

(<https://www.dr.com.tr/Yazar/arnold-j--toynbee/s=249971>) (Erişim Tarihi: 02.08.2019)

Türk dostu meşhur İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee dün şehrimize geldi

Arnold Toynbee 41a gün
epik meydanında

London Üniversitesinin Edebiyat ve Tarih Profesörü Arnold Toynbee eşi Mrs. Veronica Toynbee ile birlikte dün akşam saat 18 de bir İsviçre uçağı ile, Cenevre'den, şehrimize gelmiştir.

Megyer-İngiliz doçenti, Yeşilköy'de, Türk Üniversiteleri arasında bulunan müderris Dr. Adnan Adıvar, Zeynepçelik adına Osman Öner ve İngiliz Hava Atamanı Muavin Mr. Sedwood, Mr. Eorda, İnanlı Kilitli Heyetinden Mr. Lake ile İngiliz kolonisi deni görüşmelerinde Mr. Middleton Edwards tarafından karşılanmıştır.

Prof. Toynbee, hava alanında kendisine gelen bir arkadaşına şunları söylemiştir:

— 28 kınar önce vatan Türkiye'ye gelmek üzere Beyrutta idiyim. Meclisimizin ve Türk dostlarımızın tekrar gelmek, onlarla eski hatıraları yaşarak benim için büyük bir zevk olacaktır. Türk hükümetinin davetimi olarak geldiğim memleket-

— Arkaç. S. 3, 50. 7 de —

EK-2: Arnold J. Toynbee ziyareti ile ilgili Cumhuriyet Gazetesi manşeti. (İrşad Sami Yuca, "Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri", *Asia Minor Studies*, c.4, S.7. 2016, s.190.)

Assistant Director
Major-General Lord Edward Gledic
K.C.V.O., C.B., &c.
(at 52, Victoria Street)

Intelligence Bureau
(Mainly enemy)
(a)

L4

F.Rolles

Germany and
Switzerland

J.W. Headlam
Edwyn R. Bevan
G. Saunders
(b)

Austria-Hungary
and Poland

R.W. Seton-Watson
B. Newler
(c)

Russia

Hex A. Lesper
Professor J. Young
Simpson
(d)

Bulgaria, Roumania,
Serbia and Greece

A.W. Allen Lesper
(e)

Ottoman Empire, Mesop-
potamia, Arabia,
Egypt, &c.

Arnold J. Toynbee
(f)

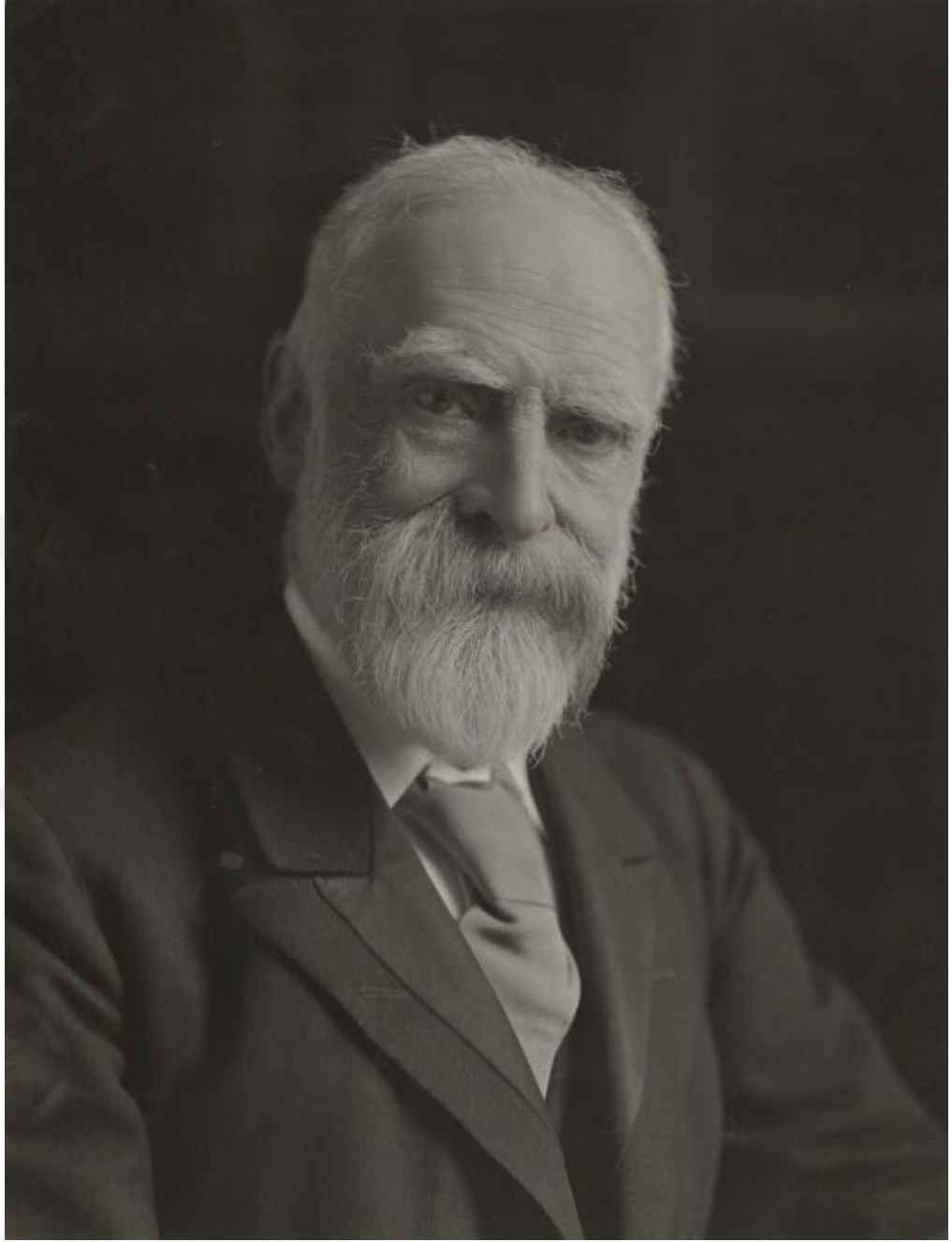
France, Spain and
Italy

John Bailey
J.C. Powell
(g)

Scandinavia, Holland
and Belgium

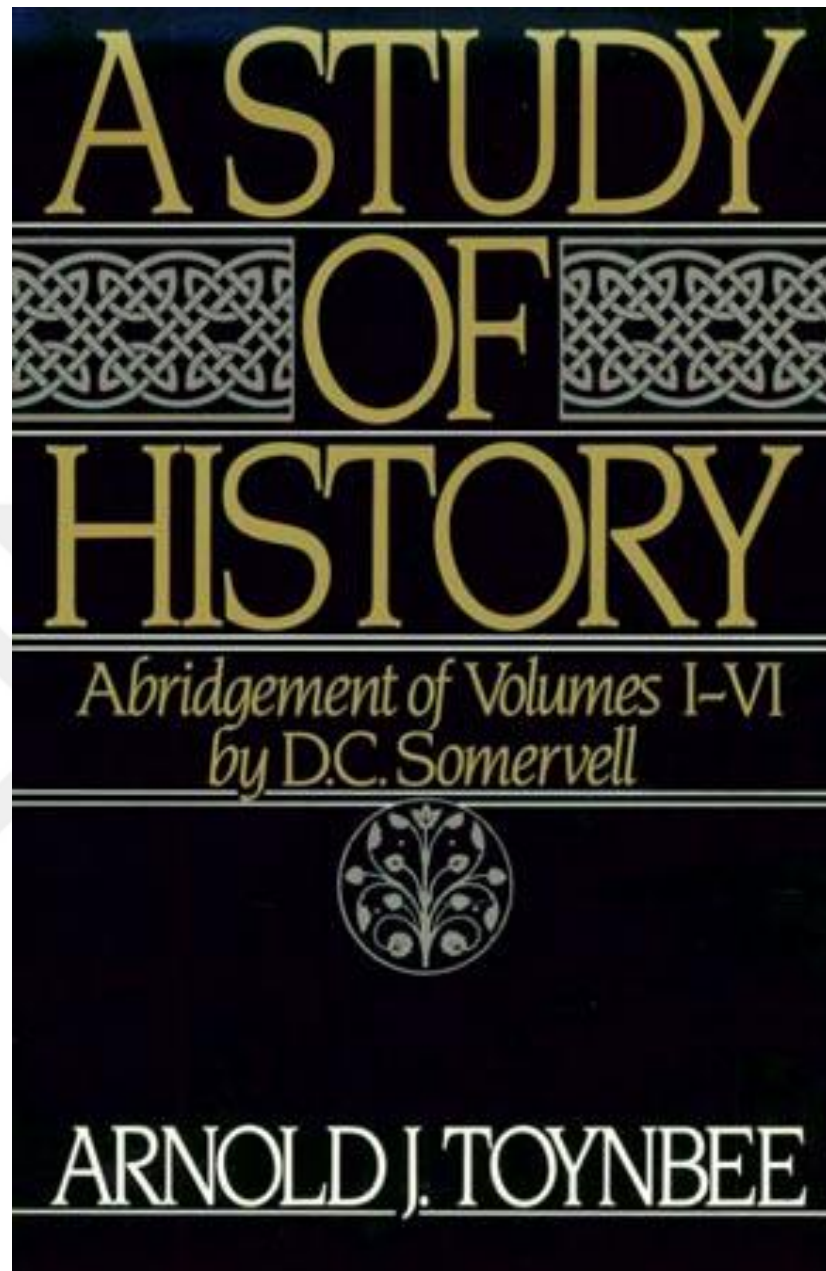
Sir Evelyn Grant Duff,
K.C.M.G.
Sir Arthur Herbert,

EK-3: Wellington House Propaganda Ofisi Çalışma Hiyerarşisi ve Arnold J. Toynbee'nin görevi (Özdemir, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, s.70-71)

EK-4: Vikont James Bryce

(<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw209142/James-Bryce-1st-Viscount-Bryce>) (Erişim Tarihi: 22.08.2019)

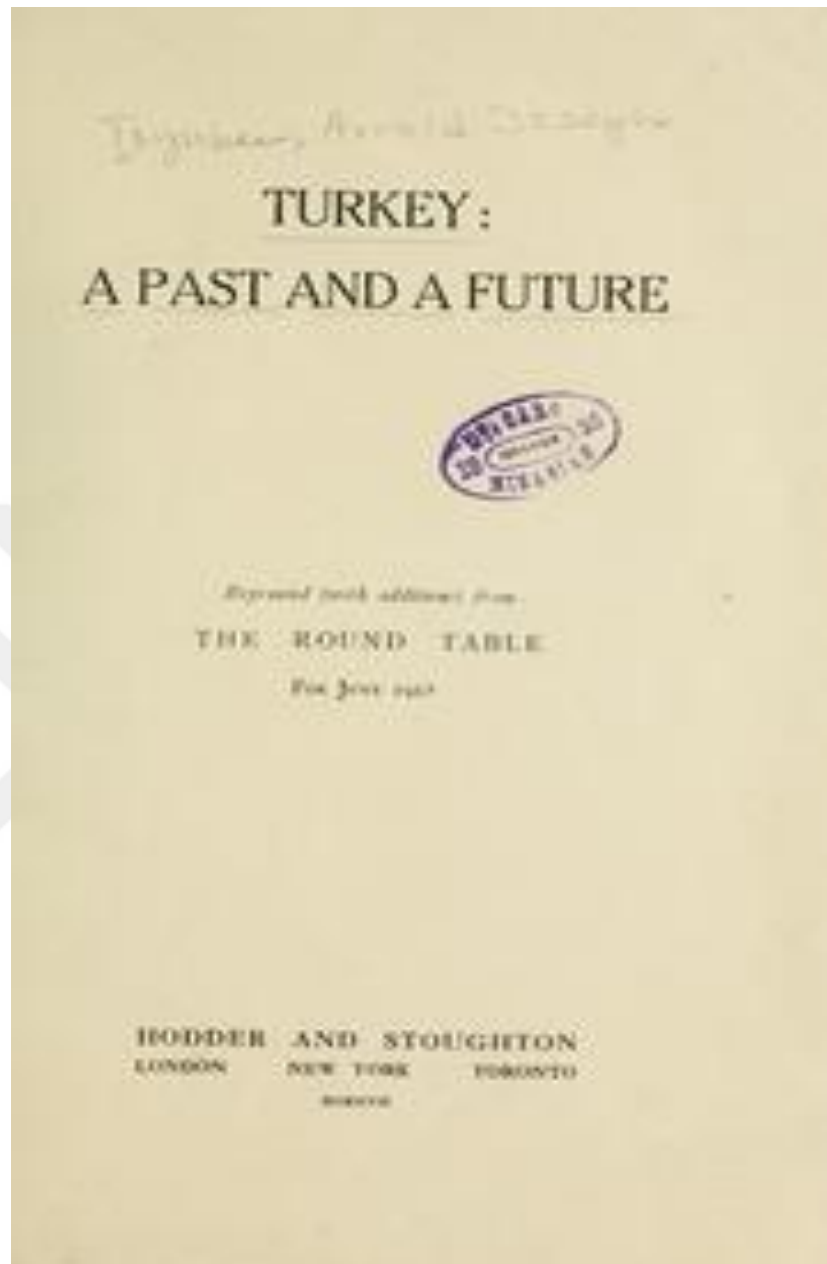

EK-5: Arnold J. Toynbee, *A Study of History: Abridgement of Volumes, I-VI*, Oxford University Press, Oxford, 1987

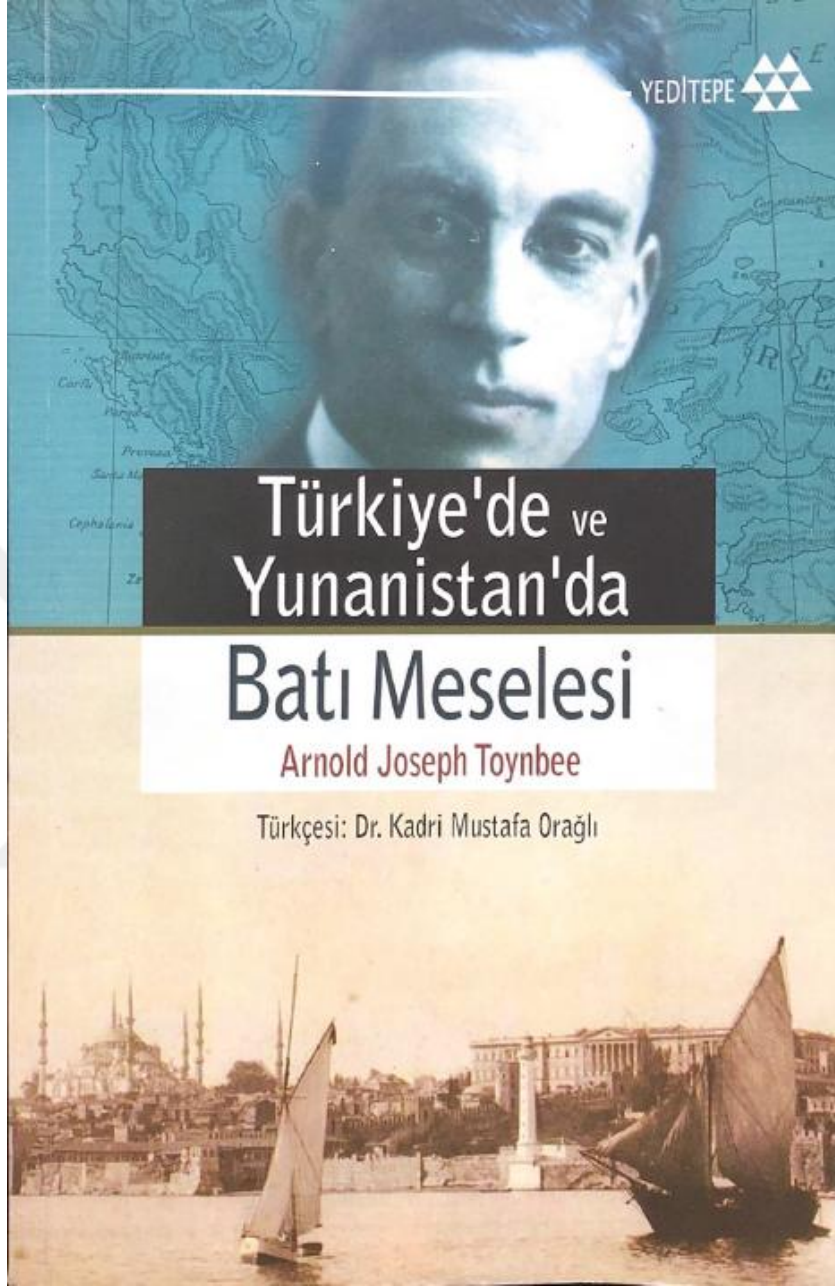
THE
MURDEROUS
TYRANNY
OF THE
TURKS

ARNOLD J. TOYNBEE

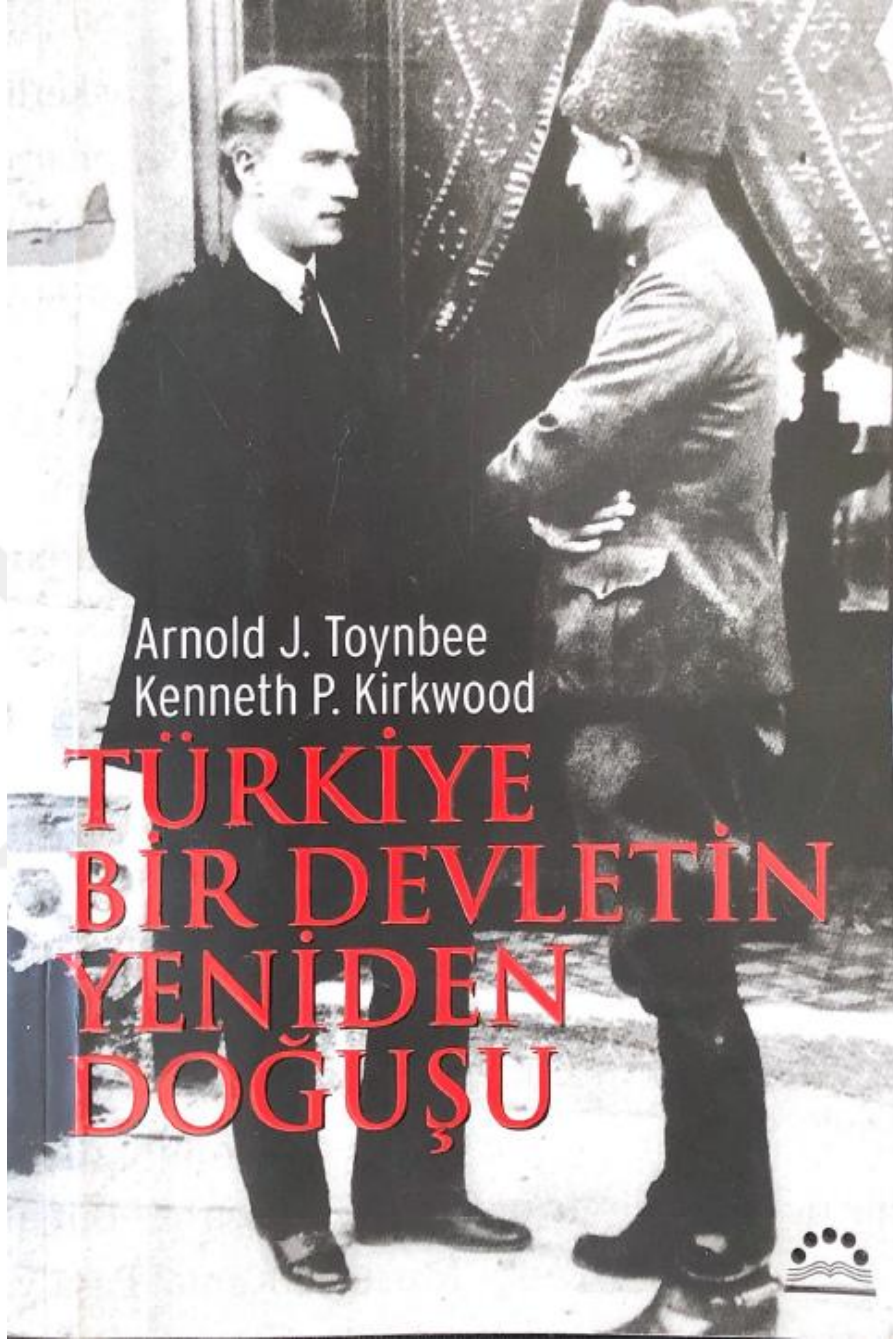
EK-6: Toynbee, *The Murderous Tyranny of The Turks*, Hodder and Soughton
London, 1917

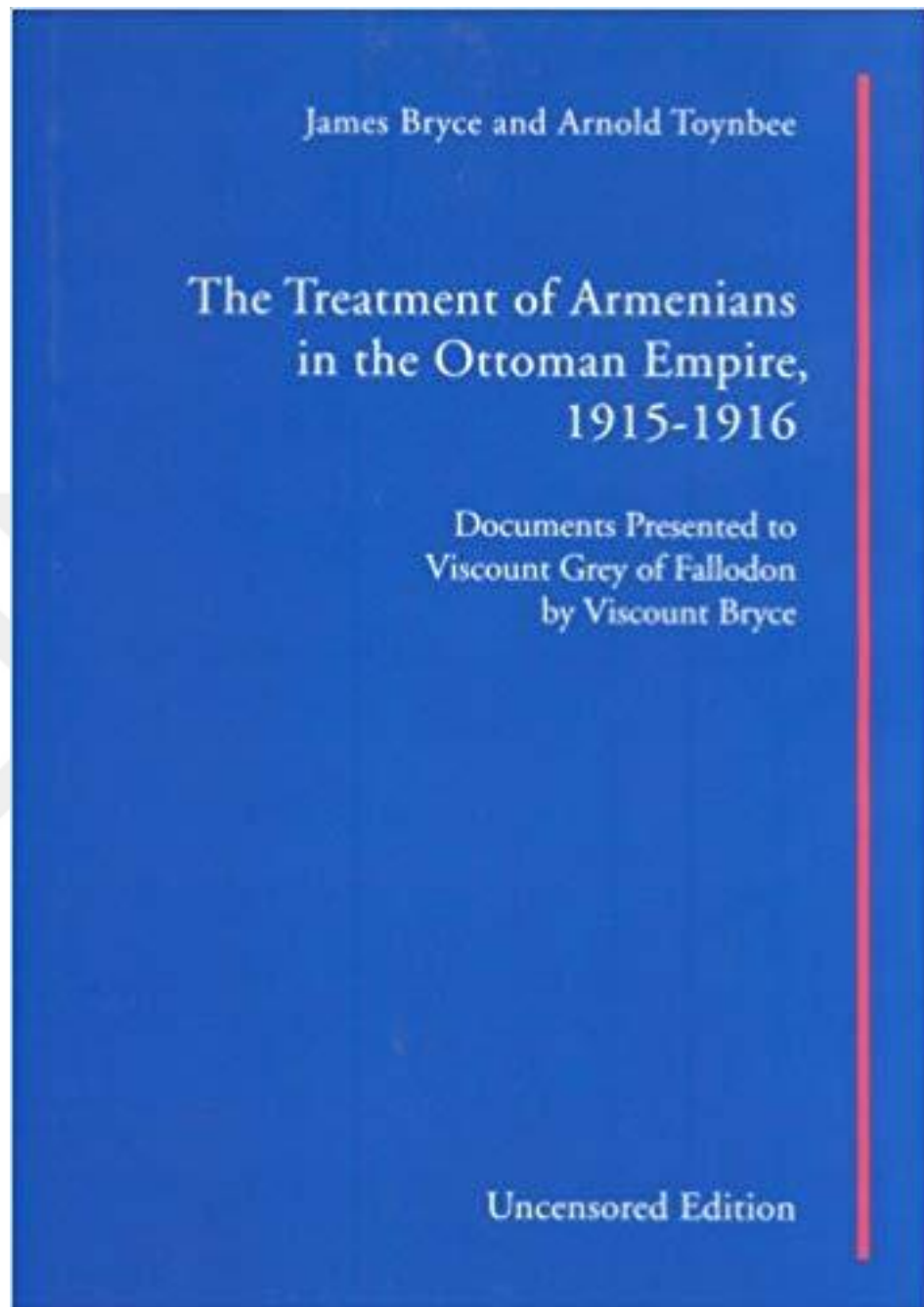
EK-7: Toynbee, *Turkey: a Past and a Future*, London, Hodder and Soughton London, 1917

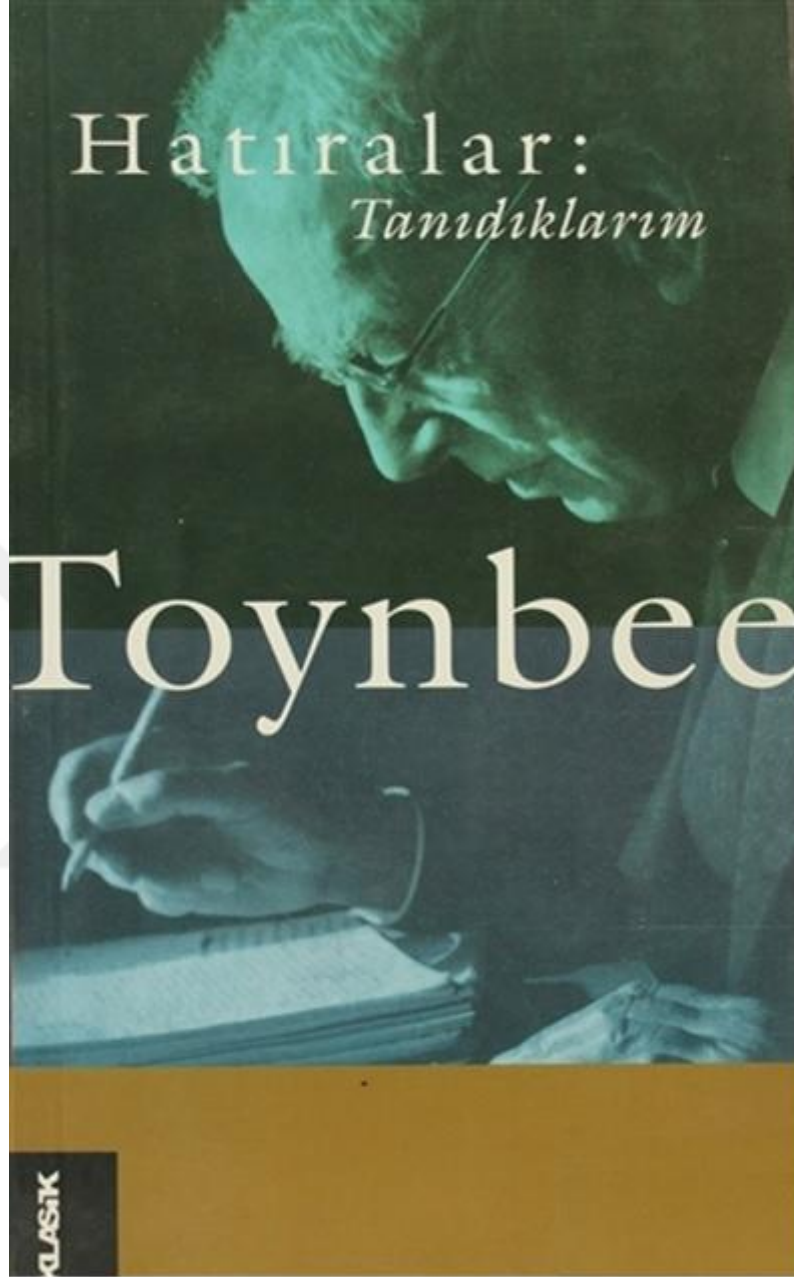
EK-8: Toynbee, Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007

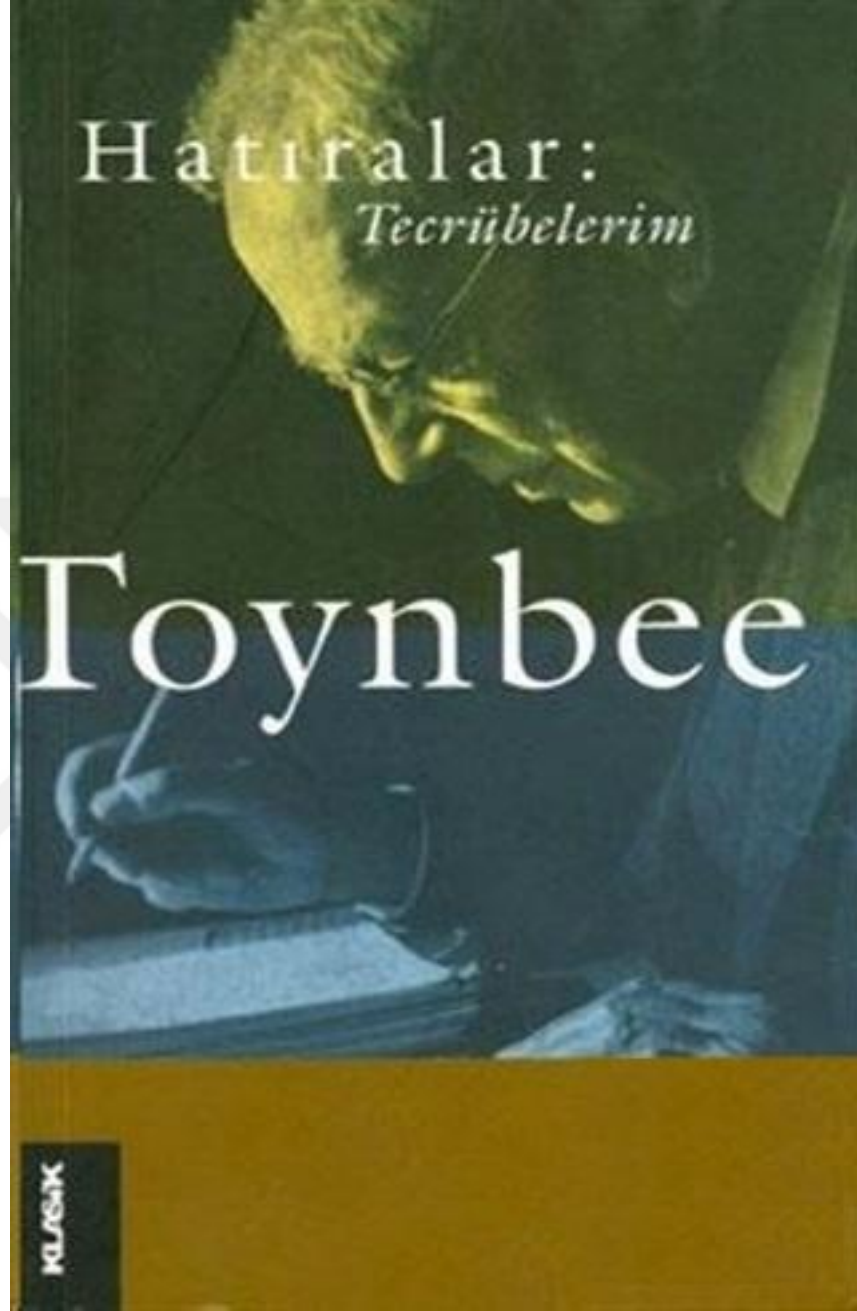
EK-9: Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (çev: K. Yargıcı, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2017

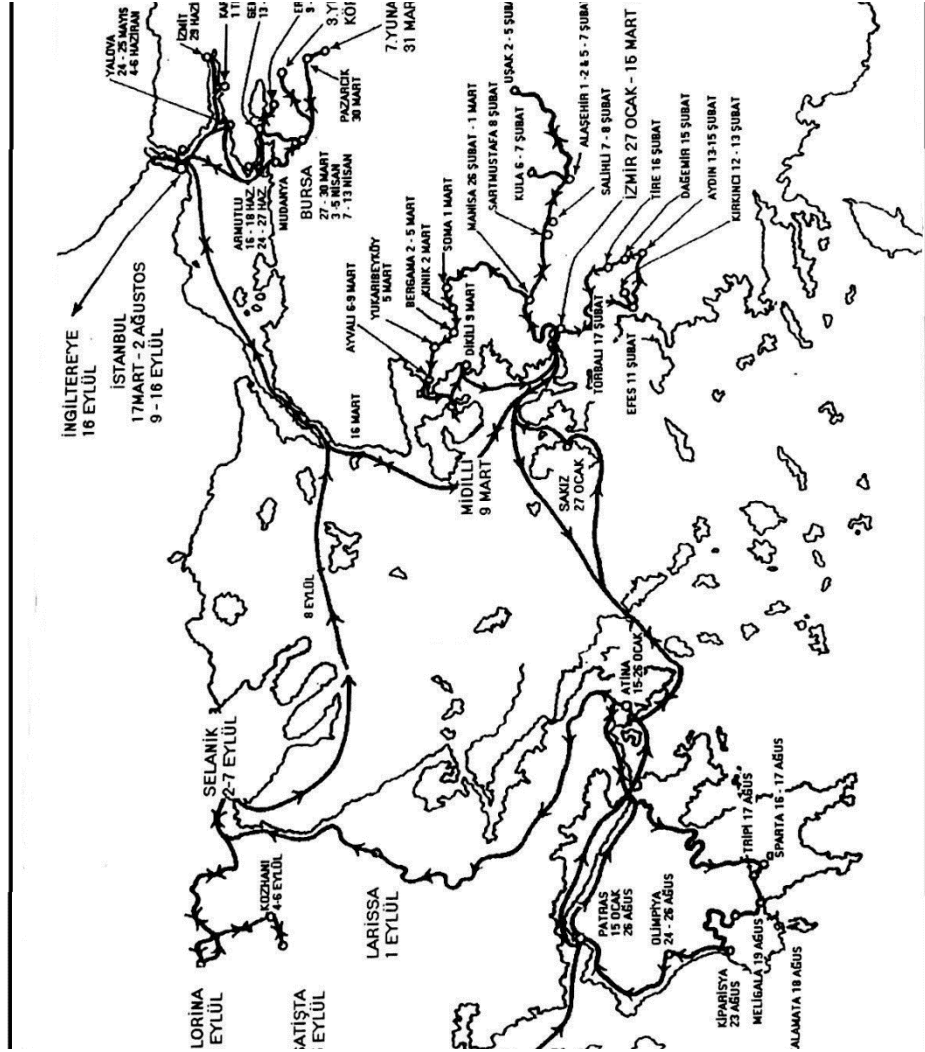
EK-10: Toynbee, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916*, London, 1916

EK-11: Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, (çev: Deniz Öktem), Klasik Yayınları, İstanbul, 2005

EK-12: Toynbee, *Hatıralar: Tecrübelerim*, (çev: Şaban Bıyıklı), Klasik Yayınları, İstanbul, 2005

EK-13: Arnold J. Toynbee'nin 1921 yılında Türkiye'ye yapmış olduğu seyahatin yol haritası.

(Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.)